

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Přísluví, rčení a pořekadla v různých historických obdobích

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Bohumila Junková, CSc.

Autor práce: Bc. Lenka Zelenková

Studijní obor: Bohemistika

Ročník: II.

2013

Diplomová práce v nezkrácené podobě.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Příslloví, rčení a pořekadla v různých historických obdobích* vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice, 7. července 2013

.....

Lenka Zelenková

Děkuji vedoucí mé diplomové práce doc. PaedDr. Bohumile Junkové, CSc. za odborné vedení, udílení cenných inspirativních rad, trpělivost a veškerý čas, který mi věnovala. Děkuji rovněž všem respondentům, již byli ochotní spolupracovat a bez nichž bych nemohla tuto práci sepsat. Poděkování patří také všem mým blízkým, kteří mi byli po celou dobu studia velkou oporou.

ANOTACE

Cílem práce je přiblížit a nastínit vývoj přísloví, rčení a pořekadel na našem území, a to od jejich objevení v překladu Bible až po současnost, kdy dochází k jejich aktualizacím a modifikacím. V teoretické části jsme se na základě prostudované odborné literatury pokusili vymezit užívanou terminologii. Dále se práce zmiňuje o nejvýznamnějších sběratelích českých přísloví (M. Červenka, J. Blahoslav, J. Dobrovský, F. L. Čelakovský, V. Flajšhans) a jejich paremiologických dílech. Praktická část prezentuje praktické užívání paremií. Pracovali jsme zde se sebraným jazykovým materiálem v textech publicistického stylu a v textech uměleckého funkčního stylu. Práci doplňují výsledky dotazníkového šetření, které se zaměřují na znalost/neznalost, porozumění a užívání těchto frazémů v současnosti. Součástí práce jsou přílohy doplňující některé kapitoly (přehledné tabulky výsledků průzkumu, ukázka domácí úlohy s frazeologismy a grafické ztvárnění frazeologismů).

ANNOTATION

The aim of this thesis is to approach and to outline the development of proverbs, idioms, and sayings in our territory, since their appearance in the translation of the Bible up to the present day, when they have been updated and modified. In the theoretical part we try to define the terminology on the basis of literature we have perused. The thesis also mentions the most important collectors of Czech proverbs (M. Červenka, J. Blahoslav, J. Dobrovský, F. L. Čelakovský, V. Flajšhans) and their paremiological works. The practical part presents the practical use of paremies. We have been working here with collected language material of journalistic and artistic functional texts. The thesis is supplemented by the results of the questionnaire investigation focused on the knowledge/ignorance, the understanding, and the use of these phrases in the present. In the end of this thesis there are additional attachments to some chapters (including synoptic tables with results of the survey, a demonstration of homework with phraseologisms, and the graphic representation of phraseologisms).

OBSAH

ÚVOD.....	10
I. ČÁST TEORETICKÁ.....	12
1 Vymezení termínů přísloví, rčení a pořekadlo.....	12
1.1 Jaroslav Zaorálek – <i>Lidová rčení</i>	12
1.2 Bohuslav Beneš – <i>Česká lidová slovesnost</i>	13
1.3 Vladimír Šmilauer – <i>Nauka o českém jazyku</i>	14
1.4 Marie Čechová – <i>Čeština – řeč a jazyk</i>	15
1.5 <i>Encyklopedický slovník češtiny a Příruční mluvnice češtiny</i>	16
2 Sbírký a sběratelé českých přísloví, rčení a pořekadel.....	19
2.1 Matěj Červenka a Jan Blahoslav – Důležitý pramen pro budoucí paremiologické bádání.....	22
2.1.1 <i>Rukopisná památka a její reprodukce</i>	22
2.1.2 <i>Přísloví – pravé perly řeči</i>	23
2.1.3 <i>Odkaz přísloví zaznamenaných ve sbírce Červenky a Blahoslava</i>	24
2.2 Josef Dobrovský – Spojovací článek mezi starší a mladší paremiologickou tradicí.....	26
2.2.1 <i>Významné prameny Dobrovského bádání a jeho přístup k nim</i>	27
2.2.2 <i>Obsah verzus forma českých přísloví. O jaká přísloví se Dobrovský zajímal?</i>	29
2.2.3 <i>Význam Dobrovského sbírky</i>	30
2.2.4 <i>Odkaz přísloví, která Dobrovský sebral</i>	31
2.3 František Ladislav Čelakovský – Obránce národní tradice uplatňující koncepci Slovanské vzájemnosti.....	33
2.3.1 <i>Jazykový původ přísloví, jež Čelakovský sbíral</i>	33
2.3.2 <i>Smysl a cíl sbírky</i>	34
2.3.3 <i>Prameny Čelakovského bádání a jejich zpracování</i>	35
2.3.4 <i>Porovnání sbírky Čelakovského se sbírkou Dobrovského</i>	37
2.3.5 <i>Odkaz přísloví a pořekadel, která Čelakovský shromáždil</i>	38
2.4 Václav Flajšhans – Internacionální duch českých paremií.....	39
2.4.1 <i>Význam Flajšhansova tezauru přísloví pro lingvistiku nejen českou</i>	39
2.4.2 <i>Novátorský přístup k českým příslovím</i>	40
2.4.3 <i>Hlavní principy metodiky, kterou Flajšhans používal</i>	42
3 Vývoj přísloví, rčení a pořekadel na našem území.....	43
3.1 Biblická přísloví.....	43

3.1.1 Jazykové bohatství Bible.....	44
3.1.2 Překlady Bible a biblické texty u nás.....	44
3.2 Latinské (antické) frazeologismy.....	47
3.2.1 Přísloví vs. citát.....	49
3.3 Karikatury přísloví – přísloví naruby.....	50
II. ČÁST PRAKTICKÁ.....	52
1 Výskyt přísloví, rčení a pořekadel v současné době. – Kde se s nimi mohou lidé setkat?	52
1.1 Styl publicistický. – Výskyt pořekadel, přísloví a rčení v tištěných médiích.....	54
1.2 Styl umělecký. – Pořekadla, přísloví a rčení v české próze.....	57
1.2.1 Zdeněk Jirotka – Saturnin.....	57
1.2.1.1 Jakési bílé vrány. – Vybraná rčení a pořekadla.....	58
1.2.1.2 Není šprochu, aby v něm nebylo pravdy trochu. – Vybraná přísloví.....	59
1.2.2 Božena Němcová – Babička.....	61
1.2.3 Vladislav Vančura – Hrdelní pře anebo Přísloví.....	62
2 Dotazníkový průzkum.....	65
2.1 Pojetí dotazníku – zadání jednotlivých úkolů.....	65
2.2 Počet, pohlaví a věk osob, jež se zúčastnily výzkumného šetření.....	66
2.3 Vyhodnocení jednotlivých částí průzkumného šetření.....	68
2.3.1 Zadání třetí – K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, pranostiku, přísloví či rčení.....	68
2.3.2 Zadání čtvrté – Vysvětlete (odhadněte) několika slovy význam následujících přísloví.....	70
2.3.2.1 Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.....	71
2.3.2.2 Dlouhý jazyk – krátké ruce.....	72
2.3.2.3 Není všechno zlato, co se třpytí.....	73
2.3.3 Zadání páté – Doplňte co nejpřesněji znění následujících pořekadel, přísloví a rčení.....	74
2.3.3.1 Zaječí úmysly. Vztít do zaječích.....	75
2.3.3.2 Věšet bulíky na nos.....	75
2.3.3.3 Nouze naučila Dalibora housti.....	76
2.3.3.4 Líná huba, holé neštěstí.....	77
2.3.3.5 Nové koště dobře mete.....	77
2.3.3.6 Kam vítr, tam plášť.....	78

2.3.3.7	<i>Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají.</i>	78
2.3.3.8	<i>Dočkej času jako husa klasu.</i>	79
2.3.3.9	Vyhodnocení pátého zadání u jednotlivých věkových kategorií.	79
2.3.4	<i>Zadání šesté – K zadaným rčením, příslovím a pořekadlům napište rčení, přísloví a pořekadla stejného (nejvíce podobného) významu.</i>	83
2.3.4.1	Přísloví shodného (nejvíce podobného) významu jako <i>Pozdní hosti jedí kosti.</i>	83
2.3.4.2	Přísloví shodného (nejvíce podobného) významu jako <i>Žádný učený z nebe nespádl.</i>	84
2.3.4.3	Paremie shodného či nejvíce podobného významu jako <i>Káže vodu, pije víno.</i>	85
2.3.4.4	Frazeologismus stejného (nejvíce podobného) významu jako <i>Nechval dne před večerem.</i>	86
2.3.4.5	Paremie shodného či nejvíce podobného významu jako rčení <i>Má za ušima.</i>	87
2.3.4.6	Frazeologismus shodného či nejvíce podobného významu jako pořekadlo <i>Jaká matka, taková Katka.</i>	88
2.3.5	<i>Zadání sedmé – K uvedeným příslovím napište přísloví v původním znění.</i>	89
2.3.5.1	Karikované přísloví <i>Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení.</i>	90
2.3.5.2	Karikované přísloví <i>Láska i nemoc přenáší.</i>	90
2.3.5.3	Parodovaná paremie <i>Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou.</i>	90
2.3.5.4	Karikované přísloví <i>Všude dobře, doma manželka.</i>	91
2.3.5.5	Parodovaný frazeologismus <i>Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra.</i>	91
2.3.5.6	Karikovaná paremie <i>Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až dá někdo na pivo.</i>	92
2.3.6	<i>Zadání osmé – Pokud jste se někdy setkali s některým z následujících frazémů, označte je křížkem.</i>	93
2.3.7	<i>Zadání deváté – Máte oblíbené nějaké pořekadlo, přísloví či rčení? V případě, že ano, napište jej.</i>	95
2.3.8	<i>Zadání desáté – Kde se nejčastěji setkáváte s pořekadly, příslovími a rčeními?</i>	99
2.3.9	<i>Zadání jedenácté – Používáte v běžné konverzaci pořekadla, přísloví či rčení?</i>	100

2.3.10 Zadání dvanácté – Pokud uplatňujete v konverzaci pořekadla, přísloví a rčení, z jakého důvodu tak činíte?	101
ZÁVĚR	104
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	109
PŘÍLOHY	113

ÚVOD

Jak již samotný název práce napovídá, budeme se na následujících stránkách zabývat frazeologismy, a to pořekadly, příslovími a rčeními, jejich postavením, jsoucností a proměnou na našem území v průběhu času.

Pořekadla, přísloví a rčení jsou paremiologické útvary, které se dotýkají života a světa kolem nás. Hovoří o lidech, jejich vlastnostech – kvalitách i neřestech, jejich dobrých i špatných poznáních, o jejich tužbách a výhledech a také o vztazích. Zobrazují běh času a života, ale také dění v přírodě. Třebaže se svět neustále proměňuje a vyvíjí, mnohé se opakuje. Stále pro nás platí například dětství, dospělost a stáří, dobro a zlo, přátelství, láska, zášť a nenávisť, den a noc. Tyto frazeologismy, které vyjadřují myšlenky, postřehy a zkušenosti lidí z časů minulých, mohou nám být zároveň rádcem při vnímání dnešních problémů, a to jak obecných, veřejných, jež se mnohdy opakují, tak i problémů osobních, které jsme nuceni řešit.

Lidová moudrost je oblíbeným výrazovým prostředkem pro svou stručnost, srozumitelnost, jednoduchost a v některých případech také vtipnost. Znalost pořekadel, přísloví, rčení a ostatních frazeologismů podstatně rozšiřuje naši slovní zásobu. Znalost frazeologie a její přiměřené užití je navíc znakem vzdělanosti a kultivovanosti člověka.

„...není zapotřebí, abyste byli vtipní, moudří a rozšafní, protože i to za vás obstarali jiní. Po celé věky chystali pro vás nepřebornou zásobu přísloví, pořekadel, úsloví a konverzačních obrátů, takže stačí jen sáhnout, vytáhnout to pravé a již můžete vtipně glosovat jakoukoliv situaci. Je ovšem nutno, abyste se vyvarovali užívání takových přísloví, která se k dané situaci buď nehodí, nebo hodí, ale jako pěst na oko“ (Jirotko, 1968: 109).

„Je nutno obdivovat bujnou představivost lidí, kteří pořekadla razili“ (Jirotko, 1968: 111).

Čeho bychom chtěli v této práci docílit? Zprv je to poukázání na nezměrné bohatství českých paremií, jež zamýšlíme realizovat prostřednictvím sběratelů frazeologismů a jejich děl. Dále chceme nastínit vývoj pořekadel, přísloví a rčení na našem území, a to od jejich počátků, tedy objevení v překladu Bible až po současnost, kdy dochází k jejich četnému aktualizování a modifikování. Dalším cílem je prezentování jejich stálého užívání na praktických ukázkách z novin a knih. Nakonec pak dotazníkový průzkum nám má poodhalit, jak vypadá situace užívání a znalosti paremií u českých

mluvčích. Takové jsou hlavní záměry této práce, které chceme na následujících stránkách naplnit.

Jelikož naše záměry činí z této práce velký komplex, pro lepší přehlednost jsme práci rozdělili do tří obsáhlých celků. První část práce – část teoretická, zabývá se nejprve problematikou paremiologické terminologie. Představujeme vymezení termínů pořekadlo, přísloví a rčení v několika známých lingvistických publikacích. Následně se naše pozornost zaměřuje na sběr českých frazeologismů a osobnosti s ním spojené. Jelikož se s českou příslovnickou tradicí pojí velké množství jmen, vybrali jsme pouze ta jména, jejichž sběrnou činnost považujeme za nejpřínosnější pro vědu paremiologickou, tedy dvojici Matěj Červenka – Jan Blahoslav, Josefa Dobrovského, Františka Ladislava Čelakovského a Václava Flajšhanse. Tyto významné osobnosti a jejich paremiologické práce dále rozvádíme. Poté následuje kapitola zabývající se vývojem pořekadel, přísloví a rčení na našem území. Připomínáme zde, že český jazyk obohacují nejen domácí frazémy (a idiomy), nalézáme v něm také paremie původu biblického a antického (latinského). Ovšem v českém jazyce se objevují paremie i z jiných jazyků, než z latiny. Součástí vývoje frazeologismů je samozřejmě jejich modifikování, proto se několika slovy věnujeme otázce karikování frazeologismů.

Druhá část práce – část praktická, prezentuje možnosti užití pořekadel, přísloví a rčení. Prostřednictvím několika ukázek přibližujeme oblasti, o nichž předpokládáme, že jsou nejčastějšími zdroji styku s výše uvedenými frazeologismy, tedy slohové útvary funkčního stylu publicistického a uměleckého. Paremie ve stylu publicistickém demonstrujeme na příkladech ze tří českých tištěných periodik – deníky *Sport* a *Žatecký a lounský deník* a týdeník *5plus2*. Frazeologismy ve stylu uměleckém prezentujeme prózami oblíbených českých autorů – *Saturnin* (Zdeněk Jirotka), *Babička* (Božena Němcová) a *Hrdelní pře anebo Přísloví* (Vladislav Vančura). Naše tvrzení, že slohové útvary stylu publicistického a uměleckého představují nejčastější zdroje styku s pořekadlem, příslovím a rčením, ověřuje a dokládá další oddíl práce, a to zpracování dotazníkového průzkumu, který jsme předložili několika desítkám českých mluvčích.

Třetí částí práce jsou pak přílohy, jež obsahují titulní list Dobrovské sbírky z prvního vydání (1804), ukázkou domácí studentské práce obsahující frazeologismy, grafické ztvárnění frazeologismů, znění dotazníkového průzkumu a přehledné tabulky výsledků některých zadání průzkumu.

I. ČÁST TEORETICKÁ

1 Vymezení termínů přísloví, rčení a pořekadlo.

„*Kolik hlav, tolik smyslů, kolik děr tolik syslů*“ (Dobrovský, 1963: 63). Tímto příslovím bychom bez obav mohli uvést obsah následujících stránek. Řeč totiž bude o vymezení pojmů pořekadlo, přísloví a rčení, které se v jazykových příručkách leckdy liší a máme tak k dispozici výběr z několika rozličných definic.

1.1 Jaroslav Zaorálek – *Lidová rčení*.

V roce 1947 poprvé vychází práce *Lidová rčení*,¹ v níž autor Jaroslav Zaorálek učinil pokus shromáždit, uspořádat a vyložit česká lidová rčení. Autor se v úvodní poznámce své publikace zmiňuje nejen o uspořádání rčení v knize a o pramenech, z nichž čerpal, ale několika slovy se také dotýká problematiky vymezení paremiologických útvarů.

Paremiologie, vědní disciplína zabývající se studiem paremií, tedy pořekadel, pranostik, přísloví a rčení (případně i říkadel, průpovědek atd.), ve svých počátcích nijak nerozlišovala termíny mudrosloví, pořekadlo, přísloví, rčení, úsloví či ustálená přirovnání. Mezi pojmy mudrosloví a přísloví bylo kladeno znaménko rovnosti a pod těmito souhrnnými názvy bývala vydávána „*jak přísloví, tak slovní vazby, pro které si potřeba přesnějšího vyjadřování časem vytvořila názvy jiné (pořekadlo, rčení, úsloví, sousloví apod.)*“ (Zaorálek, 1963: 5). Ke směšování uvedených názvů docházelo nejspíše proto, že převážná většina přísloví i ostatních jmenovaných slovních spojení má za základ obraz. Dalším důvodem je zřejmě také to, že se uvedených slovních vazeb používá obvykle ke zpestření slohu.²

My dnes již můžeme prokázat, že mezi příslovím a ostatními jmenovanými vazbami existuje značný rozdíl, a to v původu, funkčnosti i formálnosti. Podle Zaorálka je přísloví nepochybně produktem lidové filozofie, životní empirie a moudrosti. Jeho účelem má být názorné ponaučení, varování nebo eventuálně pokárání. Přísloví tvoří vždy celou větu, jež se užívá v dané, zvykem ustálené, konstantní formě. Ostatní obrazné slovní vazby, řazené běžně pod souhrnný název mudrosloví, jsou podle slov autora

---

¹ K této práci jsme použili materiálu druhého vydání publikace – Zaorálek, Jaroslav. *Lidová rčení*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 780 s.

² Tento argument potvrzují například výsledky námi provedeného průzkumného šetření, v němž část dotazovaných uvedla, že užívá v konverzaci paremií pro její oživení a ozvláštnění.

„zřejmě produktem lidové fantazie, výronem citu spíše básnivého než hloubavě přemýšlivého“ (Zaorálek, 1963: 5). Rčení mají toliko zpestřit, oživit, případně zvýraznit mluvený nebo psaný jazykový projev. Jejich účel je tudíž stylistický, nikoli mudroslovný. Nadto rčení, úsloví atd. lze považovat za pouhý stavební materiál, můžeme je časovat a zacházíme s nimi jako s prostými slovy – vkládáme je do vět.

Teprve u Čelakovského se v jeho sbírce setkáváme s rozčleněním sebrané látky do dvou oddílů – přísloví a pořekadla. Nicméně Čelakovský shrnul pod pojmem pořekadlo příliš mnoho slovních obrazných výrazů a vazeb nejrůznějšího druhu, proto jeho roztřídění dnes pokládáme za nevyhovující. Ze všech typů, které Čelakovský zahrnul pod společný název pořekadla, nejzajímavější jsou slovní vazby, pro které se pozvolna ustálil název rčení. Při důkladném studiu můžeme odhalit, že všechny ostatní typy, jež autor *Mudrosloví* zařadil k pořekadlům, vznikly krácením typu, který nazýváme rčením.

Zaorálek při své práci považoval za rčení veškerá obrazná spojení slov, jež lze konjugovat. Pod jediný pojem rčení shrnuje tři pojmy – pořekadlo, rčení a úsloví. K tomuto zjednodušení jej donutil poslední odborný návrh na přesné vymezení pojmů, označujících slovní spojení, jež definoval rčení lexikalizovaným obrazným spojením slov, pořekadlo obrazným spojením slov, které vyjadřuje jistou situaci, a úsloví přechodným útvarem mezi rčením a pořekadlem.³ Rozdíly mezi uvedenými třemi typy nejsou totiž zcela jasné. Za hlavní důvod však Zaorálek uvádí, že v praxi v četných situacích nelze spolehlivě rozhodnout, zda jde v daném případě o pořekadlo, rčení nebo úsloví.

1.2 Bohuslav Beneš – *Česká lidová slovesnost*.

Autor knihy *Česká lidová slovesnost* (1990), Bohuslav Beneš hovoří o příslovích a pořekadlech jako o drobných folklórních žánrech. „Podle míry metaforického přenesení významu a podle funkčnosti sem v sestupném pořadí zařazujeme přísloví, pořekadla, pranostiky, hádanky, zařikání, lidové nápisy a dopisy (,psaný folklór‘)“ (Beneš, 1990: 238).

Příslovím nazývá hodnotící výroky, které jsou vyjadřovány příznačnou jazykovou formou obrazného komentáře. Jedná se o obsahově mnohoznačné výpovědi, jež nabývají příhodného a přesného významu teprve v kontextu, v němž se jich použilo.

---

³ Tento návrh byl předložen v časopise *Naše řeč*. (Druhy i názvy rozličných spojení slov. *Naše řeč*. 1943, č. 9, s. 197 – 207)

Jelikož se kontexty historicky přeměňují, může se rovněž pozměnit význam přísloví. Lze také říci, že „*přísloví je citát ze společného majetku, ze společného repertoáru skupiny, v níž se přísloví vyskytuje*“ (Beneš, 1990: 238). V přísloví se zobecňují zkušenosti řady generací a vyjadřují se jimi hodnocení, normy jednání a z nich plynoucí závěry. Autor připouští, že nadměrné užívání přísloví může vést též k jejich karikování.⁴ Beneš dále uvádí, že přísloví se nejčastěji skládají ze dvou členů, například *Líná huba, holé neštěstí*, jež jsou vzájemně ve vztahu koordinačním, často jsou rovněž rýmované (někdy jen asonance) a rytmicky uspořádané (obě části mají shodný počet a rozložení slabik).⁵

Zvláštním typem přísloví označuje Beneš tzv. gnómická přísloví, lépe řečeno průpovědi s jednoznačným obecným významem hodnotícího výroku. Vyslovují tedy mravní ponaučení přímo – *Pýcha předchází pád*. Většinou jde o přísloví umělá a postupem času zlidověla.

Pořekadlo je podle autora vyjádřením subjektivní kritiky bez zobecnění. Z hlediska jazykového se tvoří mluvnicky nesoběstačnou větou (*Vymluvit/vymámit na jalovici tele*). „*Pořekadlo je tedy spíše významová glosa než obrazný komentář a pohybuje se často mezi vyjádřením obecné zásady a přímým hodnocením jevu nebo situace*“ (Beneš, 1990: 238 – 239).

Můžeme říci, že Beneš příliš nerozeznává význam přísloví a pořekadel. Přesnější a výstižnější vymezení termínů pořekadlo a přísloví nám přinášejí následující publikace.

1.3 Vladimír Šmilauer – *Nauka o českém jazyku*.

Vladimír Šmilauer představuje ve své publikaci *Nauka o českém jazyku* (první vydání 1972)⁶ rčení, přísloví a pořekadla jako ustálená spojení slov, víceslovné pojmenovací jednotky. Jako další ustálená spojení slov uvádí sousloví (sdružená pojmenování), univerbizaci, multiverbizaci, ustálená přirovnání, živá slova (citáty), klišé a frázovitosti. Šmilauer konstatuje, že hranice mezi jednotlivými skupinami jsou plynulé a názvosloví není dosti stabilizované.

---

⁴ Karikováním přísloví se budeme blíže zabývat v kapitole 3.3. Karikatury přísloví – přísloví naruby. (viz s. 50 – 51)

⁵ Stejný počet a rozložení slabik vidíme například u přísloví „*Mnoho vřesku, málo zisku*“ (Dobrovský, 1963: 68).

⁶ K této práci jsme využili materiálu druhého vydání publikace – Šmilauer, Vladimír. *Nauka o českém jazyku*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973. 336 s.

Rčení (různá úsloví) řadí autor k frazémům nevětným, jež mají často obrazný základ. Jedná se o ustálená spojení, která vystihují příznačné situace; zapojují se do textu. Podle původu rozlišuje rčení lidová nebo literární (především z antického bájesloví a dějin). Frekventovaná jsou rovněž rčení původu biblického (*Stavět dům na písku*). Rčení osobitá, jež nelze přímo přeložit do jiného jazyka, nazývá pak idiomy (*Tlouci špačky, Věšet bulíky na nos*).

O pořekadlech Šmilauer hovoří jako o anonymních ustálených větách obrazné povahy a lidového původu, jež stručně vystihují konkrétní situaci, avšak bez mravoučné tendence (*Padla kosa na kámen*). Autor přiřazuje k pořekadlům také pranostiky.

Příslloví je anonymní ustálené spojení slov větné s mravoučnou tendencí. Mohou mít charakter vět oznamovacích či rozkazovacích (*Darovanému koni na zuby nehleď!*). Jindy jimi lze stručně zachytit příběh (*Nouze naučila Dalibora housti*). Jejich vyjádření může být také zhuštěné (*Mladost – radost*). „Příslloví, jimiž se dovoláváme obecného názoru, ožívují projev, ale jejich užití nelze přepínat“ (Šmilauer, 1973: 253). Závěrem autor připomíná, že některá přísloví jsou z hlediska smyslu leckdy protichůdná (*Líná huba, holé neštěstí. – Mluvíti stříbro, mlčeti zlato*), proto musíme vždy vybírat přísloví přiměřené dané situaci.

1.4 Marie Čechová – *Čeština – řeč a jazyk*.

Autorka populární publikace *Čeština – řeč a jazyk* (první vydání 1996)⁷ ve své klasifikaci frazémů uvádí, že tradičně se mezi frazémy řadí rčení (různá úsloví), ustálená přirovnání se srovnávacím výrazem *jako* a *než*, pořekadla, pranostiky a někdy také přísloví.

Pořekadla mají charakter větný, shrnují zkušenosti lidí a stručně vystihují konkrétní situaci. Dále bývají hodnotící, příkazovací (vybízecí) a nejednou shrnují také zkušenost protichůdnou (*Ráno moudřejší večera. – Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek*). Stejně jako Šmilauer, Čechová řadí k pořekadlům pranostiky (*Ozve-li se v září hrom, bude v zimě zavát každý strom*), tedy „výroky týkající se roční doby, počasí a závislosti prací v zemědělství na nich“ (Čechová a kol., 2000: 67).

Podle autorky za přísloví považujeme zpravidla ustálené obrazné výpovědi, jež mají dvě složky – první část přísloví něco shledává, tedy konstatuje, druhá část z toho

---

⁷ V této práci čerpáme materiál z druhého přepracovaného vydání – Čechová, Marie a kol. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přepracované vydání. Praha: ISV, 2000. 407 s.

vyvozuje (morální) ponaučení (*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.*). Z hlediska významu jsou některá protikladná.

Výše uvedené frazémy označuje Čechová za tradiční (tzv. lidové) a rozlišuje vedle nich ještě frazémy kulturní, které mají původ především antický (*Alea iacta est. – Kostky jsou vrženy. – Gaius Julius Caesar*), případně pozdější středověký.⁸ Hranice mezi frazeologií kulturní a tradiční je pohyblivá, například některé biblické obraty zlidověly.

1.5 Encyklopedický slovník češtiny a Příruční mluvnice češtiny.

Vymezení termínů pořekadlo, přísloví a rčení předkládají rovněž dvě odborné publikace kolektivní – *Encyklopedický slovník češtiny* (první vydání 2002)⁹ a *Příruční mluvnice češtiny* (první vydání 1995)¹⁰.

František Čermák v práci *Encyklopedický slovník češtiny* poznamenává, že frazém a idiom, tedy základní jednotky frazeologie a idiomatiky, bývají lidově a nespecificky, respektive v rozdílném a proměnlivém smyslu, občas dodnes nazývány rčením, případně úslovím, obratem apod. na rovině slovních spojení nevětných, na rovině spojení větných pak pořekadlem nebo příslovím. Čermák však upozorňuje, že značná část frazémů a idiomů žádné tradiční pojmenování nemá. „*Odborný úzus je proto zpravidla vymezuje funkčně jako f.i. té které roviny, popř. i podle formálního subtypu uvnitř každé z nich*“ (Čermák, 2002: 140). Přísloví a pranostiky, jež vyjadřují zkušenost didakticky sdělovanou posluchači, řadí do oblasti frazémů propozičních a polypropozičních. Rčení pak začleňuje do oblasti kombinací kolokačních. Podle něj jsou frazémy a idiomy jazykovými prostředky obvykle výrazně ekonomickými, protože „*na malou plochu své formy vážou značně komplexní význam a funkci, a to ve srovnání s prostředky pravidelného jazyka*“ (Čermák, 2002: 144).

Pořekadlo je podle Čermáka tradičním, nicméně nejasným a dnes již ojedinělým výrazem užívaným nejčastěji pro některé typy frazému propozičního, jenž je jiný než

---

⁸ Čechová do kulturní frazeologie tedy zařazuje Šmilauerova živá slova, citáty.

⁹ Čermák, František. Frazém a idiom, Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový, Frazeologie a idiomatika, Pořekadlo, Pranostika, Přísloví, Rčení. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. S. 139 – 144, 322, 332, 357 a 368.

¹⁰ K této práci jsme využili druhého vydání publikace – Karlík, Petr, Nekula, Marek, Rusínová, Zdenka (Eds.). *Příruční mluvnice češtiny*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 799 s.

příslloví. Tato definice popírá Čelakovského užití termínu pořekadlo, protože za pořekadla označoval především různé druhy frazémů kolokačních.

O pranostice Čermák uvádí, že se jedná o meteorologické přísloví, tj. větou popsané souvislosti mezi ročními obdobími, obvykle vázanými na svátky (*Svatý Martin přijel na bílém koni*), typem počasí a doporučovanými venkovskými polními i jinými pracemi, aktivitami apod. Co se týče platnosti pranostik, je v některých případech nejistá, případně časově posunutá, především zásluhou změněných klimatických podmínek.

Příslloví (neboli proverbium) je stále živým typem metaforického i nemetaforického frazému propozičního, jehož funkce je zpravidla výchovná. Jde o frazém, který určitou momentální okolnost kategorizuje odkazem na tradovanou zkušenost, „*srov. typickou situaci nepříznivé reakce na provokaci či negativní postoj a postoj druhého, obvykle zkušenějšího mluvčího vyjádřený v komentáři, který může být i poučením*“ (Čermák, 2002: 357).

Rčení je málo vymezeným, leč tradičním výrazem, jenž označuje nejčastěji frazém kolokační, jindy zase pořekadlo ve smyslu frazému propozičního apod.

Čermák se rovněž zmiňuje o tématické českých frazémů/idiomů, přičemž uvádí, že ze značné části je rustikální a zemědělská, kdežto tematika námořní, běžná pro frazémy/idiomy anglické, zcela schází.

Autoři publikace *Příruční mluvnice češtiny* zastávají podobnou klasifikaci jako Čechová či Šmilauer, ale také Čermák. Podle formy dělí frazémy do dvou skupin, a to na frazémy větné a nevětné. První skupina zahrnuje ustálená přirovnání, druhá skupina pak pořekadla, pranostiky, přísloví a okřídlená slova.

Větné frazémy se rozlišují rovněž podle toho, zda obsahují sloveso, potom lze rozeznávat frazémy slovesné (*Ranní ptáče dál doskáče.*) a neslovesné (*Všude dobře, doma nejlépe/nejlíp.*). Nadto mohou mít frazémy větné podobu souvětí (*Když pánbůh dopustí, i motyka zpustí.*). Tato spojení slov se do kontextu zapojují jako celek. O pořekadlech autoři píší, že se jedná o anonymní výroky, které vystihují určitou situaci. Pranostiky jsou specifickým typem pořekadel, vyjadřují vztah mezi časovým obdobím roku a atmosférickými jevy, popřípadě zemědělskými pracemi. Anonymní výroky, jež poskytují mravní poučení poukazem na kolektivní zkušenost, těmito slovy popisuje publikace přísloví.

Z ukázky výše uvedených vymezení pojmů vidíme, že některé publikace jsou při definování přesnější a výstižnější než jiné. Částečně je to dáno samozřejmě tím, komu je publikace určena. Čermákovo rozvrstvení frazémů a idiomů na lexikální, kolokační, propoziční, polypropoziční monosubjektové a polysubjektové bude pro běžného uživatele jazyka, lingvistického laika hůře srozumitelné než například klasifikace Šmilauera, Čechové a *Příruční mluvnice češtiny*, která je pro všechny uživatele jazyka nejvíce srozumitelná a pro naši práci zároveň naprosto postačující.

Rádi bychom připomněli, že informace o termínech pořekadlo (případně i pránostika), přísloví a rčení lze nalézt také v dalších publikacích. Pojmy přísloví a pořekadlo se zabývá například Václav Flajšhans v rozsáhlém úvodu svého tezauru.¹¹ Neradi bychom opomenuli práci Josefa Václava Bečky – *Slovník synonym a frazeologismů* (první vydání 1977),¹² který se na několika stránkách věnuje vysvětlení pojmu rčení, nebo dílo Přemysla Hausera – *Nauka o slovní zásobě* (první vydání 1980), jenž ve své práci věnuje prostor definování pořekadla, přísloví a rčení.

---

¹¹ Flajšhans, Václav. *Česká přísloví. Sbíрка přísloví, prűpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. (2 svazky) 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013. 1288 s.

¹² Bečka, Josef V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vydání. Praha: Vydavatelství Novinář, 1982. 464 s.

2 Sbírký a sběratelé českých přísloví, rčení a pořekadel.

Historie našich přísloví v užším smyslu, totiž historie příslovnických sbírek, je notně známa, byla již nejednou shrnuta, a jejich historie v širším smyslu projevuje se nejzřetelněji tím, jak se z jejich zásoby čerpá a jak s ní pracuje literatura umělá. Povaha přísloví a funkce, jakých může nabýt a jakých vskutku nabývalo v kontextu umělé literatury, objasňuje zejména to, že se utvořila nepřerušovaná příslovnická tradice.

Poněvadž jsou naše nejstarší památky literární psány především jazykem latinským, nebereme-li v úvahu krátké mezidobí literatury slovanské na našem území, musíme hledat první doklady českých paremií u našich kronikářů a kazatelů, kteří se knižně vyjadřovali latinsky.¹³ Samozřejmě, vyvstávají zde určité komplikace, například když Kosmas ve dvanáctém století přísloví, jež uvádí ve čtrnáctém století *Dalimilova kronika* v češtině, uvádí latinsky. Nevíme tudíž, zda Kosmas na tomto místě uvažoval česky, jako jindy ve své kronice, nebo latinsky, potom by však dané přísloví náleželo k latinským. U pozdějších autorů se stává situace jasnější, „*cituje-li Balbín, že Zikmund chválil ‚bohemięam illam paroemiam, quae suadet, ut si quis saltu transcendere non possit, inclinans obstantia superet impedimenta‘, vzpomínáme ihned českého: ‚nemů- žeš-li přeskočiti, podlez!‘“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 23).*

Nejzřetelnějšími ukázkami jsou však ty, kde autor vložil do latinského textu českou větu nebo dikci. Autor tím prohlašuje tento obrat za domácí lidový. Často tak činil například Jan Hus. Nalezneme však takové ukázky i v textech pozdějších, například v latinských kázáních litoměřického kazatele či německých textech českých autorů (např. Karel Ignác Thám v *Dritte und letzte Antikritik und Abfertigung*).

České přísloví ve své podobě lidové zjevuje se poměrně pozdě, až na začátku čtrnáctého století se objevují první rozsáhlejší české texty, z nichž lze sestavit prstonárodní věty, o kterých bezpečně víme, že sahají svým původem nejméně do dvanáctého a třináctého století. Nejstaršími doklady lidových paremií, ovšem změněných pro rým (pro snadnější zapamatování), jsou legendy a *Dalimilova kronika*. Poměrně nejhojnější látku poskytují později Tomáš Štítný ze Štítného a Jan Hus, nicméně jde o památky buď ad verbum překládané z latiny, nebo pod jejím vlivem. Nelze jich tudíž spolehlivě použít.

„Sbírký přísloví ze starší literatury nejsou nejhojnější; víc ukázkou nežli sbírkou jsou jednotlivá přísloví z Dalimila, Štítného atd. uvedená v Hanušově Literatuře slov.

---

¹³ Latina zůstávala ještě dlouho do sedmáctého století knižním projevem největší části naší inteligence.

příslownictví" (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 24). Po Hanušovi¹⁴ nacházíme excerpta přísloví z jednotlivých autorů: Jan Gebauer je sebral z *Tkadlečka*, Jan Erazim Vocel ze Smila¹⁵, Josef Straka ze Štítného, Josef Jungmann z Jana Bechyňky a Štítného, Karel Novák z Husa atd. Nejlépe a nejpodrobněji excerpoval materiál František Žákavec z Tomáše Rešela Hradeckého.

Roku 1905 Zdeněk Václav Tobolka poprvé sestavil *Sbírku staročeských přísloví*, a to v jednom muzejním časopise. Shromáždil jich celkem třicet devět, nejvíce jich excerpoval z *Kroniky pražské* (Bartoš), dále pak z Husa, *Tkadlečka* či Štítného. Soubor je nahodilým zaznamenáním paremií, u kterých autor nerozeznává překlady od originálů a místy uvádí čtenáře zcela v omyl. Vyjma tuto sbírku jsou jednotlivé starší sbírky dílčích sentencí od Antonína Materky, Ferdinanda Menčíka a Antonína Rybičky velkým souborem v samostatné knize z roku 1872.¹⁶

Kromě jednotlivých přísloví, dochovaných v rozličných variantách u staročeských autorů čtrnáctého a patnáctého století a v troskách tradice i zápisech listinných, jsou velmi důležité rovněž jejich staré sbírky a záznamy. Takové záznamy nalézáme na přídešních rukopisů či na konci tisků a obsažnější sbírky počínají nejdříve v druhé polovině čtrnáctého století, a to sbírkou mnicha Konráda z Halberstadtu. Z Konrádovy sbírky, její zachované části (asi třiceti šesti jaderných staročeských vět), lze rozeznat poměrně názorně západní původ našich lidových přísloví, nadto vidíme i rychlost, s níž se lidová tradice mění. Přibližně polovina staročeských vět sbírky je nám zcela neznáma a skoro naprosto nesrozumitelná. Sbírkou Konrádova měla však nejsilnější vliv na další utváření lidové tradice. „*Sta jejich latinských sentencí a přísloví, k nimž ještě Konrád neznal parallel, nalezneme potom doložena v českém znění v textech pozdějších*“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 25). Vyjma sbírky Konráda vyskytovaly se zde ještě další tři sbírky, jejichž sentence se překladem dostávaly mezi český lid. Hovoříme zde o překladech z poloviny čtrnáctého století – Catonových *Distich*, Alanových *Parabol* a Ezopa, „*a tyto tři sbírky zaplavují svými dosti zdařile přeloženými veršiky na dlouhou dobu tradici lidovou*“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 25).

Další frazeologická sbírka, skýtající přes dvě stě záznamů, objevuje se v patnáctém století a bývá připisována Smilu Flaškovi z Pardubic a Rychmurka.

---

¹⁴ Ignác Jan Hanuš (1812 – 1869).

¹⁵ Zřejmě Smil Flaška z Pardubic a Rychmurka, autor *Nové rady* a *Rady otce synovi*.

¹⁶ Rybička, Antonín. *Pravidla, přísloví a povědění, vztahující se k správě veřejné a obecní i k právu občanskému a trestnímu*. Praha: Jednota právnická, 1872. 275 s.

Nějakou sbírku pravděpodobně sepsal v téže době také Jan Klenovský, řečený Paleček, nicméně jeho přípovídky, přísloví a epištoly se nám nedochovaly.

V šestnáctém století se začínají příslovnické sbírky množit a od této doby se rovněž začínáme setkávat s významnými jmény sběratelů českých přísloví. Z trosek starších předloh vznikla *Knížka rymovní*, Jan Blahoslav z materiálů svých a Matěje Červenky zpracoval sbírku *Česká přísloví* a v neposlední řadě vznikla také sbírka Jakuba Srnce z Varvažova. Ze století sedmnáctého největší stopu zanechala práce Jana Amose Komenského – *Moudrost starých Čechů*, čítající asi dva tisíce starých pořekadel a přísloví. V devatenáctém století se pak objevily dvě důležité sbírky, a to sbírka Josefa Dobrovského – *Českých přísloví sbírka* (1804) a sbírka Františka Ladislava Čelakovského – *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (1851). Století devatenácté nám dále nabízí i méně známé sbírky: Jana Javornického (*Vysvětlená přísloví česká, aneb vyobrazení krásných ctností a ohyzdných nectností*), Františka Dobromysla Trnky, jenž sbíral moravské paremie (*Pořekadla (přísloviá) Slovákův moravsko-uherských*), Jana Knedlhans-Liblínského (*Česká přísloví a pořekadla*) atd.

Ve dvacátém století vznikaly různě vydařené soubory a slovníky českých paremií. Jmenujme zde některé zdařilé: *Lidová rčení* Jaroslava Zaorálka, slovník *Česká přísloví. Sbírnka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku ve dvou svazcích* Václava Flajšhans, *Slovník české frazeologie a idiomatiky* Františka Čermáka aj.

V této práci jsme svou pozornost zaměřili na Matěje Červenku a Jana Blahoslava, Josefa Dobrovského, Františka Ladislava Čelakovského a nakonec na Václava Flajšhans. Na následujících stránkách se tedy více věnujeme těmto osobnostem a jejich frazeologickým dílům.

2.1 Matěj Červenka a Jan Blahoslav – Důležitý pramen pro budoucí paremiologické bádání.

Matěj Červenka (1521 – 1569), latinský též zvaný Erythraeus či Erythacus, byl jazykovědcem a působil jako biskup a spisovatel Jednoty bratrské. Zabýval se zejména činností překladatelskou (přeložil například *Žaltář* z latiny do češtiny), ale skládal také písně a sepsal několik pojednání o původu Jednoty bratrské. Jan Blahoslav se o něm vyjádřil jako o muži učeném, sečtělém a neobyčejně pilném. Červenka po mnoho let sbíral a poznamenával si různá přísloví, po jeho smrti je zpracoval spolu se svými zápisy Jan Blahoslav a vznikla tak sbírka *Česká přísloví*.

Jan Blahoslav (1523 – 1571) byl lingvistou, překladatelem, teologem, dějepiscem, muzikologem, archivářem a také biskupem Jednoty bratrské. V jeho literární činnosti vidíme všestranné nadání. Literárně se věnoval především pracím s apologickým charakterem (obrana Jednoty), ale také polemice proti odpůrcům vyššího vzdělání (*Filipika proti misomusům*). Jeho jazyková příručka *Grammatika česká* patří k našim nejvýznamnějším dílům šestnáctého století.

Sbírka *Česká přísloví* patří, co se rozsahu týče, mezi poměrně útlé prameny, avšak v paremiologii má významné postavení. Svým materiálem posloužila nejednomu badateli, službu udělala např. Josefu Dobrovskému, když shromažďoval přísloví pro svou práci. „Z jeho rukopisné pozůstalosti je zjevné, že mu v přípravném stadiu poskytly nejvíce materiálu rukopisná sbírka biskupa jednoty bratrské Matěje Červenky (1521 – 1569) doplněná Janem Blahoslavem (1523 – 1571) a zmíněná sbírka Jakuba Srnce z Varvažova“ (Heřman, 1963: 10). Taktéž dnes je tento spis hodnotným zdrojem.

2.1.1 Rukopisná památka a její reprodukce.

Rukopisnou sbírku přísloví Matěje Červenky a Jana Blahoslava objevil Václav Hanka, který působil jako bibliotekář ve Vlasteneckém muzeu (dnešní Národní muzeum). Sbírka byla připojena coby přívažek k tištěnému souboru přísloví mistra Jakuba Srnce z Varvažova z roku 1582. Hanka s objeveným materiálem, podobně jako Dobrovský, dále pracoval. „Václav Hanka si pro své sběratelské potřeby opsal, podobně jako Dobrovský, tento rukopisný svod a otiskl jej v ČČM 1827. Z bratrského rukopisu však Hanka vynechal některá přísloví a úsloví, v nichž se objevily nepříznivé narážky na kněze, potlačil obsáhlý citát zajímavého obsahu i historické ceny o sinajských mniších, neotiskl zmínky o papeži apod.“ (Heřman, 1963: 16). Hanka zkrátka vynechal vše, co se

dotýkalo duchovenstva (snad z ohledu na cenzuru), avšak nezmínil se o tomto zásahu ve svém separátu. Další odchylkou od rukopisu Červenky – Blahoslava jsou v Hankově přetisku zčeštěné latinské fráze. Dobrovský, na rozdíl od svého žáka a spolupracovníka Hanky, přepsal do svého podkladového materiálu všechna tato místa v původním znění. Avšak Dobrovského opis Červenky – Blahoslavových přísloví, který otiskl jako přílohu Miroslav Heřman do knihy *Josef Dobrovský: Českých přísloví sbírka*,¹⁷ je vlastně také jen torzem původní sbírky Červenky – Blahoslava. Dobrovský totiž místo některých přísloví uvádí toliko číslo. „*Celkem do č. 119 vynechal text 68 čísel. Za číslem 119 opsal si Dobrovský až na jedno přísloví...celou zbývající část sbírky*“ (Spilka, 1970: 105).

V roce 1855 objevil Ignác Hradil v Tereziánské bibliotéce ve Vídni cenný český rukopis a spolu s Josefem Jirečkem jej vydal roku 1857 pod názvem „*Jana Blahoslawa Grammatika česká dokonaná l. 1571, do níž wložen text grammatiky Beneše Optáta z Telče, Petra Gzella z Prahy a Wáclawa Philomathesa z Jindřichova Hradce podle vydání Normberského 1543.*“ Dvě třetiny knihy zabírají *Přídawkowé*, ve kterých *Knih šestá (Liber sextus)* obsahuje: *wýbor slow a způsobů mluwení, kritika spisowatelů, frázi latinské, přísloví, řeči wybrané, zlé frázi, kritika Žaltáře a Summowníka*. Hradil s Jirečkem přetiskli ve svém vydání *Grammatiky české jen ta přísloví*, o nichž se domnívají, že v Hankově separátu scházejí a také ta, jež Hanka přepsal nesprávně.¹⁸

Celá sbírka podle Blahoslavova rukopisu, uloženého v rukopisném oddělení Národního muzea v Praze, byla poprvé přetisknuta v roce 1970. Jediným rozdílem je umístění části *Pythagorae Philosophi Symbola*. V rukopise předchází sbírce samé, kdežto editoři přetisku přeradili tuto část až za vlastní sbírku přísloví.

2.1.2 Prísloví – pravé perly řeči.

„*Adagia seu paraemiae ac sententiae selectissimae, vere lumina orationis.*¹⁹ *Jestíť to zvláštní znamenitý kus*“ (Blahoslav, 1970: 7), tak zní první slova Blahoslavova úvodu ke sbírce *Česká přísloví*. Blahoslav tedy hovoří o frazeologismech jako o skvos-

---

¹⁷ Dobrovský, Josef. *Českých přísloví sbírka*. Připravil Heřman, Miroslav. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 224 s.

¹⁸ „*Avšak z přísloví, jež Hradil – Jireček uvádějí, že v Hankově vydání nejsou, většina jich tam ve skutečnosti otištěna je*“ (Spilka, 1970, 104).

¹⁹ Editoři v přetisku z roku 1970 připojili k latinským částem textu český překlad, v tomto případě překlad zní: „*Úsloví neboli přísloví a vybrané myšlenky, jež jsou pravými perlami řeči.*“

tech, klenotech, které zkrášlují naši mluvu. Pokládaje přísloví za vyjadřovací styl vyšší úrovně je si vědom, že málokdo jich umí dobře použít. Proto se také kriticky vyjadřuje o těch, kteří sami pro sebe vytváří neobratná, ba hloupá přísloví. Mimoto se kriticky staví rovněž vůči tomu, kdo přísloví neobratně překládá z latiny, poněvadž z dobrých latinských přísloví tvoří špatná česká.

Jestliže nechce být člověk považován za hlupáka, nedovzdělaného, zatímco touží po tom, aby jej druzí považovali za důvtipného, uděluje mu Blahoslav pár rad, poučení, jež se vztahují k aplikování paremií. Podle Blahoslava bychom měli volit přiměřená přísloví a uplatňovat jich zřídka a šetrně; nemáme se snažit aplikováním paremií lecko koho imitovat a máme používat jen paremií, které odpovídají našemu postavení (vzdělání, povolání). Nakonec nás vybízí, abychom, chceme-li přeložit přísloví z latiny do češtiny, nepřekládali ad verbum (doslova), ale pokusili se nalézt příhodný ekvivalent mezi českými příslovími. V případě, že nenajdeme přiměřenou českou náhradu, bude lépe vyjádřit myšlenku bez přísloví.

Blahoslav však zcela správně připouští, že existují v českém jazyce frazeologismy, jakých v latině nelze najít. Také proto byla sepsána sbírka *Česká přísloví*, aby poukázala na bohatství české řeči. Blahoslav sebrané paremie ve sbírce nikterak netřídí, řadí je volně za sebou „*bez zvláštního šetření pořádku, jakož se kde trefí*“ (Blahoslav, 1970: 9). Blahoslav sám přiznává, že větší část představených přísloví shledal a shromáždil, avšak toliko zaznamenal, Matěj Červenka. Sbírkou se tedy skládá z poznámek a pamětí jak Blahoslavových, tak také Červenkových. Blahoslav však do sbírky nezařadil výlučně přísloví, přidal navíc vynikající výroky, které jsou přejatými obraty, jež nějakým způsobem nabyly povahy přísloví. Můžeme tedy říci, že de facto zapsal rovněž to, co pokládal za nově vzniklé paremie.

2.1.3 Odkaz přísloví zaznamenaných ve sbírce Červenky a Blahoslava.

Ačkoli přísloví sebraná Červenkou a Blahoslavem prošla nejen léty, ale celými staletími, kdy se podvolovala různým změnám (např. nahrazení archaického výrazu výrazem soudobým), zachovala se nám dodnes, i když se většina z nich částečně liší od své původní podoby.

Ukázky přísloví, která přes různé změny známe doposud:

Co hlava, to rozum. Čeho oči nevidí, toho srdce neželí. Čelem zdi neproražíš/nepovalíš. Jablko nedaleko padá od jabloně. Kdo se bojí prasku, nechod' do lesa. Mistr nouze naučil Dalibora housti. Nemůžeš-li přeskočiti, podlez. Neříkej huj/hup, až

přeskočíš. Nevše zlato, co se svítí/blyští. Po bouři bývá jasno, a po jasnu mračno. Smrt nebeře, kdež není. Sytý lačnému nevěří. Tichá voda břehy ryje/podmílá/podryvá, prudká přece běží. Vrána vráně voka nevyklibne/nevykline. Známt' toho ptáka po peří.

2.2 Josef Dobrovský – Spojovací článek mezi starší a mladší paremiologickou tradicí.

Josef Dobrovský (1753 - 1829) byl významným českým vědcem, lingvistou, historikem a zakladatelem novodobé jazykovědné bohemistiky v gramatografii i slovníkářství a novodobé lingvistiky slovanské na staroslověnském základě. Proto jej už za jeho života nazývali „patriarchou slavistiky“. Dobrovský byl zastáncem nezávislosti myšlení a vědeckého hodnocení, sám byl nekompromisním kritikem. Kritiku považoval za nezbytnou součást vědeckého bádání. Za Dobrovského troufalé označení *Rukopisu zelenohorského* falzem, bylo jeho dílo českou vlasteneckou společností odsouzeno. Teprve až T. G. Masaryk ocenil velký význam Dobrovského.²⁰

„sbírka vydává se jediné z té příčiny, aby [...] milovníkům přípovědek českých poslouženo bylo, kteříž dávno již žádostivi byli ouplnějšiho sebrání, do kteréhož by čtouce v knihách, aneb slyšíce nějaké vtípné přísloví, nahlídnouti a vnově nalezené k druhým již tištěným připsati mohli“ (Dobrovský, 1963: 32).

Dobrovského sbírka přísloví byla vydána anonymně roku 1804 v Praze, a to pod titulem *Českých přísloví sbírka* s podtitulem *Po vydání Mistra Jana Srnce a Františka Ondřeje Hornýho vnově rozmnožená*.²¹ Jednalo se o první českou vědeckou práci svého druhu. Tato sbírka paremií obsahuje na 1500 přísloví a je „vytištěna převážně švabachem a opatřena předmluvou, podepsanou společnou šifrou Kněží J. D. a A. P.“ (Heřman, 1963: 164). Práce vyšla za spolupráce Antonína Pišelyho (A. P.), žáka Dobrovského z hradištského semináře. Podle Miroslava Heřmana, jenž připravil první kritické vydání Dobrovského sbírky, bylo Pišelyho spoluautorství pouze formální záležitostí, jelto už ráz předmluvy prozrazuje autora jediného, a to Dobrovského.²² Abecední uspořádání a vědecká výprava této kolekce paremií jsou pak nepochybně dílem Dobrovského. V Pišelyho případě lze usuzovat spíše na omezenou účast sběratelskou – Dobrovský označuje jeho jménem přísloví z obecné mluvy.

Doba vzniku Dobrovského příslovnické sbírky předznamenává její ráz i cíl. Tehdy bylo totiž smyslem sběratelské práce především poznání lidové kultury a sběra-

---

²⁰ Více o Dobrovském viz medailonek Radoslava Večerky (Večerka, 2008: 27 – 28).

²¹ Viz Příloha č. 1.

²² Viz Ediční poznámka Heřmana (Heřman, 1963: 164).

telství paremií bylo výsledkem zájmu o jazyk, ve kterém se shledávala převládající složka národního povědomí Čechů.

V roce 1963 vyšlo poprvé kritické vydání sbírky z roku 1804, a to spolu s Dobrovského rukopisnými doplňky, které připravoval pro nové publikování sbírky, dále pak s rukopisnými vložkami a přídavky Václava Hanky, Františka Novotného a také Immanuela Vilíma Šimka.²³ *Českých přísloví sbírka* představuje nedílnou součást bohemikální činnosti Josefa Dobrovského.

2.2.1 Významné prameny Dobrovského bádání a jeho přístup k nim.

Dobrovského paremiologická práce se zakládá zejména na staročeské sbírce Jakuba Srnce z Varvažova – *Dicteria seu proverbialia bohemica* (1582), kterou později rozšířil František Ondřej Horný a publikoval ji roku 1705 pod titulem *Přísloví česká*. Srncova sbírka byla v době Dobrovského vlastně jediným běžně dostupným a nadto také populárním pramenem českých přísloví. *Dicteria* měla vliv na několik dalších sbírek (např. Komenského *Moudrosti starých Čechů*)²⁴ a rovněž poskytla materiálový podklad novějším sbírkám, kupříkladu Doležalově (*Grammatica Slavico-Bohemica*, 1746)²⁵ či Pelclově. Dobrovskému posloužila Srncova sbírka zejména bohatou látkou jazykovou.

Srncova *Dicteria* tedy poskytla nejširší základ (obsahovala více jak 640 přísloví), avšak Dobrovský čerpal také z literatury knižní, jak víme z rukopisného materiálu, jehož zamýšlel použít pro nové vydání sbírky. Když *Českých přísloví sbírka* vyšla, Dobrovskému se nelíbila, proto brzy po otištění uvažoval o novém, kvalitnějším a rozšířeném vydání své sbírky, a tak studoval starší sbírky paremií a staročeský knižní materiál. Čerpal především z knižní literatury doby humanistické a veleslavínské, např. z alegorického *Masopustu* Vavřince Leandra Rvačovského či mentorské *Kupidovy střely* Šimona Lomnického z Budče, nejbohatším pramenem byly především slovníky

---

²³ Dobrovský, J. *Českých přísloví sbírka*. Předmluva Heřman, Miroslav. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 224 s.

²⁴ Více o sbírce paremií J. A. Komenského dozvíme se například v práci Radomíry Němcové (Němcová, 2009: 23 – 29).

²⁵ „Doležalova kniha [...] má čtyři části: [...] IV. De Prosodia a pridavok (o tvorení slov odvodzovaním, skladaním i prechyl'ovaním) i dodatok (Additamentum — Adagia Slavica-Bohemica = příslovia, Phrases metaphoricae et elegantiores a Dionysii Catonis Disticha moralia s prekladom J. A. Komenského)“ (Jóna, Eugen. Pavel Doležal a jeho gramatika. *Slovenská řeč*. 1978, č. 5, s. 260).

Daniela Adama z Veleslavína. Z období pobělohorského využil ke svému bádání toliko dvě díla – Václava Jana Rosy *Thesaurus linguae bohemicae* a Daniela Sinapia-Hořčičky *Neo-forum latino-slavonicum*. Rozsáhlý knižní podklad, ze kterého vycházel, mu poskytl možnost nejen objevit mnoho přísloví doposavad neznámých, ale umožnil mu navíc diferencovat přísloví ústně tradovaná od přísloví knižních.

Dobrovský měl k dispozici sbírky paremií jak tištěné, tak rukopisné, jejich význam, obsah a možnost aplikování byly pochopitelně nestejně. Období do sedmnáctého století nabízelo pouze ojedinělá přísloví v nejstarších památkách, eventuálně ve sbírkách rukopisných, jichž bylo poskrovnu. Vedle Srncovy sbírky přísloví *Dicteria*, poskytla hodnotný materiál především sbírka Matěje Červenky a Jana Blahoslava – *Česká přísloví*.

Z výběru pramenů je očividné, že Dobrovskému nešlo o určitý druh literatury ani o výběr jistých autorů. Z povahy jeho výpisků vidíme, že rozhodujícím kritériem byla pro něj jazyková stránka materiálu. Dobrovský tedy každý pramen podrobil kritickému hodnocení. Dobrovský rovněž z frazeologických spojení ústně tradovaných excerpoval častokrát spojení v podstatě chudá z hlediska gnómického obsahu, avšak relevantní z hlediska jazykového. Lze se tedy domnívat, že „jeho hlavní zájem o přísloví byl u něho v souvislosti se zájmem o jazyk a že přísloví mu byla především součástí lexika a zdrojem poučení o jazykovém úzu“ (Heřman, 1963: 11). Dobrovský pátral v záznamech zejména po dobovém svědectví pro hodnocení určitého jazykového jevu, nebo v nich pátral po zastaralých, zapomenutých či neobvyklých slovech, která oživena a začleněna do knih by byla schopna obohatit lexikální zásobu soudobého jazyka. Nejvíce takových slov našel ve sbírce Červenky – Blahoslava. Dobrovského kritické hodnocení pramenů bylo k některým proslulým dílům nemilosrdné. Jelikož se odmítavě vyjádřil o Václavu Hájkově z Libočan – odsoudil nevěrohodnost jeho *Kroniky české*, setkáme se v Dobrovského sbírce s Hájkovým jménem toliko v jediném případě: „*Ne-chvalitebný pták, kterýž trousí do svého hnízda. * Haj*“ (Dobrovský, 1963: 71). Odmítavé stanovisko zaujímá Dobrovský také vůči J. A. Komenskému, posuzoval ho negativně po stránce jazykové a nesouhlasil s jeho prozodií, proto se ve sbírce setkáme s odkazem na Komenského rovněž jedenkrát: „*Hadra vždycky <onuci> najde onuci. Com*“ (Dobrovský, 1963: 53). Dobrovský naopak vysoce hodnotil jazyk knižních přísloví veleslavínské doby. Spatřoval v něm vrchol dokonalosti, a to jak z hlediska lexikálního, tak i syntaktického. Vzorem veleslavínské normy jmenoval Daniela Adama

z Veleslavína, proto ve sbírce Dobrovského postřehneme hojný počet příslovnických excerpt z Veleslavínových slovníků.

2.2.2 Obsah verzus forma českých přísloví. O jaká přísloví se Dobrovský zajímal?

Tím, že Dobrovský začlenil do své sbírky přísloví z knižní literatury, přinesl ve srovnání se staršími sbírkami paremií mnoho nového. V první řadě odhalil do té doby opomíjený nadčasový obsah českých knih, dále pak rozpoznal vazby českých frazeologismů na cizí předlohy a také přišel s novým náhledem na vznik a smysl některých přísloví, která za pomoci údajů o místě původu historicky zařazoval. Kromě toho si také poznamenával každé objevené přísloví a díky zápisům identického přísloví z odlišných pramenů, vytvořil první podmínky k vzájemnému komparování souvislostí mezi paremiemi žijícími v ústní tradici a paremiemi knižními. Z Dobrovského sbírky lze navíc studovat četnost výskytu jednotlivých přísloví a z toho tedy i vyvozovat, jaké frazeologismy byly nejrozšířenější. Dobrovský svou prací poskytl, na rozdíl od starších sbírek, širší základ pro zkoumání českých přísloví z aspektu srovnávacího.

Dobrovský si vybíral především takové paremie, které mu daly možnost ukázat smysl pro zkratku i schopnost výstižně vystihnout lidovou zkušenost. Na tradičních příslovích oceňoval jejich lidový důvtip ve vyjadřování. Měl také velké porozumění pro důraznost a konkrétnost přísloví, proto pro svou sbírku volil přísloví, která byla dle jeho slov „acute dicta, rem tangentia“. Všiml si též paremií, jež se aplikovala k vysmívání či naopak k mravokárnému účelu, a dále se věnoval paremiím s didaktickými cíli (jako například přísloví v Srncově sbírce). Naproti tomu zavrhoval přísloví, která nevyjadřovala hlubší ideu nebo „jejichž ‚acumen‘ důvtip byl malý nebo žádný. Toto stanovisko hájil proti všem, kteří nemajíce vysoké požadavky na obsah a vtíp českých přísloví, neviděli v mnohých jen ‚otupělého a mdlého ducha‘“ (Heřman, 1963: 13 – 14). Dobrovský si také bedlivě všiml přísloví, jež aktivně reagovala na nové skutečnosti proměňujícího se života a jež výstižně popisovala nějakou historickou situaci. Dále také obrátil svou pozornost na přísloví, která se zaměřují na život určitých společenských vrstev či skupin, například kuchařek, řemeslníků, hostinských apod. Nadto si Dobrovský ještě poznamenával frazeologismy, jež refletovaly stále se vyhrocující národnostní napětí.²⁶ Nicméně není možné jeho selekce přísloví, které líčí vztahy mezi národy, ani jeho

---

²⁶ Například české přísloví „*Nebojí se Němec, že mu gatě vezmou*“ (Dobrovský, 1963: 71).

zkoumání protiněmeckého smyslu českých přísloví srovnávat s vědomě protiněmecky aktualizovanými poznámkami v Čelakovského paremiologické sbírce *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*, které vyvstaly z názorů a představ měšťanstva jako nositele vlasteneckého boje. Dobrovský se totiž jako pokaždé soustředil na postřehnutí správného smyslu českých frazeologismů a na odhalení historických mezníků, událostí, jež jejich vytvoření vyvolaly. Tím zstudil některé starší sbírky, které tato důležitá hlediska nebraly v úvahu.

Dobrovský se ve svých komentářích snažil nejen přesně objasnit myšlenkový základ jednotlivých přísloví, ale zároveň opatřil přísloví provenienčními údaji, čímž se staral o jejich přesné historické zařazení. Evidentní význam tedy zhlédneme v jeho korekcích nebo ve zpřesněních dosavadních údajů a dat o místě provenience některých přísloví.

Dobrovský se zabýval nejen příslovími, jejich sběrem a kritickým posuzováním, ale věnoval se také příslovnickému názvosloví. Dokladem toho jsou nejen jeho srovnávací tabulky příslovnických termínů, ale dokonce i úvahy o etymologii českých termínů v korespondenci s Václavem Fortunátem Durychem.

2.2.3 Význam Dobrovského sbírky.

Domníváme se, že Dobrovského paremiologická sbírka byla po svém vydání kladně přijata, jelikož sám autor shromažďoval a připravoval materiál k novému, zlepšenému a rozšířenému vydání svého díla, k němuž však už nedošlo. Dokonalejší podobu sbírky naznačuje uspořádání doplňků a systém odkazů, jež jsou v připravovaných doplňcích promyšlenější. „*Dobrovský tu sdružuje významově příbuzná přísloví a navzájem je odkazuje. Přitom se neomezuje mechanicky jen na přísloví příbuzná svým zněním, nýbrž sdružuje i přísloví spřízněná základní myšlenkou, ideovým obsahem i pointou*“ (Heřman, 1963: 167). Rukopisné doplňky přihlížejí více k literatuře knižní (především z let 1520 – 1620) a čerpají nejenom z autorů známých, ale také z těch, kteří se v oblasti přísloví objevují jen sporadicky (např. Ondřej Klatovský či Havel Žalanský). Oproti tisku vynikají doplňky rovněž větší přesností v citacích zdrojů. Spolehlivé informace o tom, jak byla sbírka v době vydání přijata, nemáme naneštěstí k dispozici, zprávy o sbírce nalézáme toliko v soudobé učené korespondenci, z té však víme, že význam sbírky byl mnohostranný. Dobrovský totiž konkrétním příslovnickým materiálem přispíval spolu s Čelakovským nejvíce k obohacení následujících sbírek přísloví, které

krátce po sobě vznikaly během druhé poloviny devatenáctého století. Přispěl k rozšíření slovní zásoby českého jazyka přiblížením neznámých fondů přísloví a začleňováním přísloví do jazyka literárních děl podpořil oživení a demokratizaci literárního projevu. Smysl i záměr Dobrovského sbírky frazeologismů vystihuje již její motto, citát z *Dalimilovy kroniky*: *Vřeť každému srdce po jazyku svém*, které zdůrazňuje zejména aspekt filologický. Význačné svědectví o podnětnosti sbírky objevíme například v korespondenci Dobrovského s Jacobem Grimmem, zakladatelem moderní germanistiky. Sbírkou však také čelila kritice – ne právě oprávněnou kritiku Dobrovského práce najdeme ve sborníčku Jana Knedlhans-Liblínského *Česká přísloví a pořekadla*.²⁷

Českých přísloví sbírka spolu s cennými rukopisnými doplňky Dobrovského reprezentuje přípravné období ve vývoji české novodobé paremiologické práce. Dobrovský byl prvním, kdo zkoumal původ, frekvenci a sémantiku českých přísloví. Jeho sbírka se stala pomyslným spojovacím článkem mezi starší příslovnickou tradicí, představovanou Komenským, a mladší, již završil Čelakovský. Navíc respektoval text v původním znění, historické dochování pramenů přísloví a také jejich původní historicky daný smysl. Tím „*Dobrovský překonával sběratelský mechanismus příznačný pro dosavadní sbírky českých přísloví. V tom smyslu uzavírá jeho sbírka starší období české paremiologie omezené jen na práce konzervativně sběratelské, a svými podněty otevírá cestu vědecké práci sběratelské i novým metodám v kritickém hodnocení materiálu*“ (Heřman, 1963: 16). Dobrovský svou sbírkou velkou měrou posloužil paremiologické vědě a v roli příslovnického badatele posunul poznání přísloví notně kupředu.

2.2.4 Odkaz přísloví, která Dobrovský sebral.

V moderní době je možné pokládat většinu frazeologismů, jež Dobrovský shromáždil, za vymřelou. V první řadě se jedná o ta přísloví, která se zaměřovala na kritiku dávných a soudobých společenských vztahů, tedy na sociální ústrky vůči leníkům –

---

²⁷ Hlavní Knedlhansova výhrada se týkala pramenů, kterých Dobrovský využil. Knedlhans vytýkal Dobrovskému, že aplikoval především excerpta z knižních pramenů, neshledával materiál u lidu, jenž Knedlhans vnímal jako původní příslovnický základ. V této zásadní výtce se odrážejí generační rozpory v názorech na základní otázku o původu českých přísloví. Více o Knedlhansově kritice Dobrovského v Heřmanově úvodním slově (viz Heřman, 1963: 18 – 21).

„*Bůh vysoko, král daleko, pravdy nikdíž, jediné zavina hlavu smrti dočkati*“²⁸ (Dobrovský, 1963: 39), ale také ta, jež reflektovala přiostrující se národnostní napětí mezi Čechy a Němci – „*S ptákem dítě, kmet s mladící, Němec s malvazím v lahvici, což nekřesťansky zachází, když jim do rukou přichází*“ (Dobrovský, 1963: 87 – 88). Dále vymizela přísloví týkající se života a obživy určitých sociálních vrstev či skupin – „*Není toho ouřádku, aby neměl svého dárku*“ (Dobrovský, 1963: 73). Postupně se také vytrácely frazeologismy poukazující na vztahy mezi náboženstvími – „*Křesťan skrze žida jako čert skrze babu (škodí)*“ (Dobrovský, 1963: 63). Naproti tomu jiná přísloví však ustála nápor času a dochovala se doposud.

Dochovanými příslovími jsou například:

Ani kuře nerádo darmo kutí a hrabe. / Ani slepice darmo nehrabe. / Kuře na darmo nerádo hrabe, aby nějakého zrnéčka nenašlo. Bližší košile než sukně (kabát). Co jest šeptem, to jest čertem. Co se vleče, neuteče.²⁹ Dělej čertu dobře, peklem se ti odmění (odplatí). Dočkej času co hus klasu. Jeden za osmnáct, a druhý bez dvou za dvacet. Kam vítr, tam plášť. Mnoho psů zaječí smrt. Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech. Nové koštiště dobře mete. První vyhrání z kapsy vyhání. Sliby chyby. Všude dobře, doma nejlépe. Žádnému pečený holub (vrabec, pták) do huby (úst) nevletí.

---

²⁸ Podobné je přísloví „*Pán Bůh vysoko, král daleko: pravdy a spravedlnosti v světě málo*“ (Dobrovský, 1963: 78) a objevuje se rovněž v 1. dílu slovníku F. Š. Kotta (*Česko-německý slovník zvláště grammatiko-fraseologický*).

²⁹ Uvedené přísloví se drží v povědomí také díky známému filmu Bořivoje Zemana a Oldřicha Kautského – *Honza málem králem* (1977).

2.3 František Ladislav Čelakovský – Obránce národní tradice uplatňující koncepci Slovanské vzájemnosti.

František Ladislav Čelakovský (1799 – 1852) je v dějinách české kultury znám především jako básník, ale byl zároveň také překladatelem a vědcem zvučného jména. Zajímal se o slovanské jazyky a též slovanskou lidovou slovesnost, znalost jazyků zřejmě nabyl samostudiem. Řadil se mezi vzdělavatele slovanské folkloristiky v jejím počátečním sběratelském stadiu.

Mudrosloví národu slovanského ve příslovích, k němuž je připojena rovněž sbírka českých pořekadel, vydal Čelakovský v Praze koncem roku 1851 (ale s datací 1852), a to jako výsledek více jak dvacetileté práce. Již v roce 1893 se objevuje druhé vydání sbírky, a to v edici Jana Václava Nováka.³⁰ V době prvního vydání se sbírka řadila mezi nejvýznamnější počiny obrozenecké vědy. *Mudrosloví* je dílem velmi obširným, „na první pohled imponovalo už svým rozsahem: obsahuje více než patnáct tisíc přísloví“ (Dvořák, 1976: 159), podle třetího vydání z roku 1949, které se považuje za standartní, obsahuje 8 500 přísloví.

2.3.1 Jazykový původ přísloví, jež Čelakovský sbíral.

V Čelakovského sbírce frazeologismů může čtenář najít výroky původní české, které představují svým zastoupením (přes 3000 výroků)³¹ největší skupinu, ale také paremie nečeské, do češtiny přetlumočené z jiných slovanských jazyků. Druhou nejpočetnější skupinu představují přísloví ze zdrojů ruských (více jak 1600 výroků), třetí skupinu pak přísloví ze zdrojů polských (přes 1200 výroků). Značné zastoupení mají ve sbírce také přísloví srbského původu (přes 500 výroků). Méně zastoupena jsou pak přísloví z jazyků, popř. nářečí: běloruština, dolnolužičtina, haličské dialekty, hornolužičtina, charvátština, ilyrština, slavonsština, slovenština, slovinština, ukrajinština³² a jeden výrok pochází z dalmatštiny.³³ Ve sbírce se objevuje také několik výroků, u nichž

---

³⁰ Novák svými úpravami značně zasáhl do podoby sbírky, text je neautentický, mnohem spíše než edice je to přepracování. Více viz Dvořák, 1949: 895 – 896.

³¹ Bittnerová – Schindler ve své práci uvádějí přesně 3182 českých výroků. (Bittnerová, Schindler, 2003: 296)

³² Čelakovský užívá pojmu maloruština, jenž se pro ukrajinštinu používal v devatenáctém a na začátku dvacátého století.

³³ Bittnerová se Schindlerem uvádějí přesné počty výroků pocházejících z uvedených slovanských jazyků, např. ukrajinština (273) apod. (viz Bittnerová, Schindler, 2003: 296)

Čelakovský neuvádí jazykový původ, jedenkráté pak prezentuje přísloví latinské a jednou poukazuje na pramen německý. Vedle poukazů na původní jazykové zdroje, objevuje se často též odkaz na bibli. V případě patnácti přísloví se odkaz vztahuje toliko na bibli, u ostatních výroků poznamenává autor vedle poukazu na bibli rovněž identifikaci jazyka.

Díky heterogennímu složení přísloví v Čelakovského sbírce, je nasnadě otázka, do jaké míry přísloví nečeského původu, přeložená Čelakovským, zapustila kořeny v současném českém jazyce.³⁴

2.3.2 Smysl a cíl sbírky.

Dnešní čtenář nalezne v Čelakovského sbírce celou řadu přísloví, průpovědí a úsloví, která ho upoutají svou výstižností, pádností a častokrát také vtípností. Mnohé výroky osvěží v čtenářově paměti, co slyšel a četl, a nadto se dozví, v jakých končinách mají dané výroky kořeny. Ovšem, část sbírky takto fungovat nebude. Smysl, záměr *Mudrosloví* byl od počátku hlubší, Čelakovskému nešlo pouze o zajímavé a přístupné pobavení a poučení, jaké leckterá přísloví dovedou doposavad. Nabízí se nám hypotéza, že hlubší smysl a záměr sbírky byl vědecký, dějepisný a folkloristický, „že tedy jde o typické naukové dílo, které přináší z velké části jen dokumentární obraz jisté relativně uzavřené a vzdálené oblasti národního života“ (Štěpánek, 1978: 293).

³⁴ Nutno připomenout, že v případě Čelakovského hovoříme o doslovném překládání cizích slovanských přísloví. Autor prostřednictvím doslovného překladu uplatňoval koncepci slovanské jednoty. Přesto však mnozí následující autoři nekriticky přejímali paremie z *Mudrosloví* (takové autory kritizoval kupříkladu i Václav Flajšhans).

Čelakovského sbírka lidové moudrosti patří do jisté míry ke spisům naukovým, vědeckého charakteru, ale jeho podněty a poslání nebyly autorem nikdy takto vymezeny. V době svého vzniku měla sbírka v první řadě podobný ráz a smysl, jež měla víceméně veškerá obrozenecká tvorba. Byla osobitým případem životaschopné, názorné, rozum i srdce zajímající interpretace světa, jež vyrůstala z novodobé obrody české společnosti, z jejího utváření v novodobý národ. Osobitost *Mudrosloví* jako odrazu utváření nové nacionální společnosti a zároveň jako prostředku jejího rozvíjení a utužování spočívá v tom, že namísto ucelených postav a souvislých, plynulých dějů, namísto citových vyznání evokujících zážitků nacionálního rozvoje, interpretace světa a představa o něm jsou tady zprostředkovány formou ukázek a dokladů určitého autentického smýšlení a citění povětšinou ze starobylejšího stádia slovanských národů. Smyslem *Mudrosloví* bylo podle panslavistické idey prezentovat Slováky před tváří Evropy jako národ vysokých hodnot a neoslabeného mravního zdraví, současně také dodat Čechům nezbytnou hrdost z vědomí náležitosti k tak mohutnému a morálně dokonalému národu.

2.3.3 Prameny Čelakovského bádání a jejich zpracování.

Podstata dobového fungování Čelakovského sbírky je podložena typickou idejí všech utvářejících se novodobých (buržoazních) společností, jejich podivným, vysokým hodnocením národní „původnosti“, její zvláštní lidovostí. Šlo o myšlenku, na jejímž základě mohla nová společnost zavrhnout spleť hierarchické uspořádání dosavadní (feudální) společnosti a bagatelizovat důležitost vysokých stavů, a autentický výraz původního národního života se nalézal právě ve slovesných projevech lidu, ve folklórní tvorbě. „*V naší obrozující se společnosti byla tato idea společenské i slovesné, umělecké přirozenosti, původnosti, lidovosti zvlášť přitažlivá a literárně podnětná*“ (Štěpánek, 1978: 294). Sám Čelakovský má velký podíl na tom, že se naše novodobá poezie z notné míry vyvinula z využití lidové slovesnosti. Nicméně prstonárodní tvorba nemůže být v žádné sbírce totéž jako vyspělá tvorba vlastenecká. „*Ale nelze nevidět některé význačné rysy Mudrosloví, které vysvětlují jeho literární fungování a dovolují zařadit je do kontextu národní literární tvorby*“ (Štěpánek, 1978: 295).

Již samotný materiál Čelakovského sbírky naznačuje literární charakter. Přísloví totiž často pracují s velmi konkrétními životními jevy, dokáží v těsné kompoziční vazbě vyjádřit kontrast či následek, z tohoto důvodu mají nepochybně umělecký charakter. Čelakovský svá přísloví rozřídil do skupin, utvořil systém, jenž z přísloví vytvořil ce-

listvou představu obyčejného lidového života a myšlení.³⁵ Tím tedy zaktualizoval přirozené možnosti přísloví a vzniklo tak něco, co svou složitostí v jistém smyslu připomíná záměry vyspělé prozaické tvorby. Takže *Mudrosloví* bylo ve své době nejen dílem naukovým, ale také dílem literárním. Za novinku, kterou autor ve své práci zavedl, můžeme označit diferenciaci hesel na přísloví a pořekadla, přičemž oběma pojmům věnuje autor samostatnou část sbírky.³⁶ Čelakovský nastínil plán své sbírky paremií v listě Josefu Vlastimilu Kamarýtovi z roku 1828, zmiňuje se v něm, že má shromážděno mnoho látky, kterou chce předložit v původních jazycích spolu s českými komentáři, a to v takovém uspořádání, aby ukázal „*dokonalé ponětí o filosofii, mravnosti, vtipu etc. našeho lidu*“. Přitom mu nejde o úplnost, nýbrž o charakteristický výbor ukázek v hlavních slovanských jazycích“ (Dvořák, 1949: 905). Závěrem žádá Kamarýt o zaslání frazeologických příspěvků. Kamarýt nebyl však jediným přítelem, jenž poskytl Čelakovskému materiál. Česká přísloví získal také od Jana Vlastislava Plánka, Karla Aloise Vinařického či Boženy Němcové; slovenská přísloví nabyli zřejmě od Jána Kollára. Jinoslovanskými paremiemi, včetně informací o jejich původu, přispěli Andrzej Kucharski, August Mosbach, Szymon Dutkiewicz aj. Významným přispěvatelem byl pak John Bowring, který poskytl informace o neslovanských sbírkách přísloví.

Souvislá paremiologická tradice, jež byla silně aktualizována v období našeho romantismu a kterou lze sledovat také u ostatních Slovanů, nahromaděným příslovnickým materiálem podstatně usnadnila Čelakovskému práci. Autor měl přístup k veškerým v jeho době známým starším příslovnickým sbírkám (Flaškovi, Červenkov – Blahoslavovi, Srncovi či Hornému), navíc jako první mohl těžit také z rukopisné sbírky Komenského, která nebyla do té doby známa. Vedle toho, po vzoru Dobrovského, čerpal ze starších literárních děl. Třebaže se Čelakovský snažil neulpět toliko na knižních pramenech a usiloval o doplnění literárního materiálu sběrem paremií dosud žijících v lidu, přísloví excerpovaná z literatury v jeho sběru notně převažují. „*Mudrosloví na*

---

³⁵ Čelakovský uspořádal sebraný materiál do sedmnácti očíslovaných tříd, kterým předchází ještě jedna třída nečíslovaná – *Přísloví o příslovích*. Vymezení skupin je často značně nejasné a především příliš obšírné. V některých třídách pozorujeme přechody mezi kategoriemi, řazení uvnitř tříd postrádá spolehlivý a objektivní princip, natož hierarchii. Ačkoli uspořádání sbírky odpovídá dobovému myšlení, současná použitelnost Čelakovského schématu je malá a diskutabilní.

³⁶ V *Mudrosloví* se jako rozlišujícího měřítka užívá uzavřenosti větného celku, jež je u přísloví předpokladem. Tento přístup dosud odpovídá platné definici přísloví. „*Pořekadla ovšem obsahují různé výroky, jež se dnes rozčleňují na frazémy, rčení apod.*“ (Bittnerová, Schindler, 2003: 281).

první pohled vzbuzuje dojem, že jeho materiál, získaný současným sběrem z živého podání, nepoměrně hojnější, než tomu opravdu je, zatím co se skutečný poměr mezi příslovími nasbíranými a převzatými z literatury kloní rozhodně ve prospěch převzatých“ (Dvořák, 1949: 911).

2.3.4 Porovnání sbírky Čelakovského se sbírkou Dobrovského.

Sbírka Čelakovského tvoří mezník ve vývoji českého příslovnictví. Při srovnání s Dobrovského sbírkou, jeví se nám Čelakovského sbírka jako následek postupně se proměňujícího poměru k lidu, jenž se stal v souladu s romantickým patosem doby nositelem dávné kultury a původcem kolektivního vyjádření. Tento změněný vztah k lidu se ukázal přirozeně také v zájmu o lidové přísloví jako svébytný výtvar lidového myšlení a empirií. „*Romantická věda zdůrazňovala lidové přísloví jako svébytný útvar podléhající vlastním zákonitostem a byla přesvědčena o jeho nezávislosti na knižním pramenu“ (Heřman, 1963: 22).* Romantická věda byla toho mínění, že veškeré frazeologismy, které se udržují v lidovém podání, rovněž v lidu vznikly. Podobně jako objektivní potřeby doby stimulovaly Dobrovského práci o paremiích, tak také Čelakovského *Mudrosloví* je projevem dobové situace a má svou společenskou úlohu. Cíl i záměr Čelakovského *Mudrosloví* byly zcela odlišné než u Dobrovského sbírky, jež má charakter převážně jazykový a jež směřuje ke kritickému hodnocení a uplatnění nedostupného materiálu v živém jazyce. Čelakovskému byl příslovnický materiál prostředkem k jistému aktuálnímu působení, nejen objektem kritického posuzování. Aktualizace se u Čelakovského neprojevuje toliko v jeho poznámkách k jednotlivým frazeologismům, plných národnostně, protiněmecky mířených výpadů. „*Zasahuje mnohem hloub, do samé koncepce díla a projevuje se v tom, že i Čelakovský svým způsobem hledá v Mudrosloví ‚národní duši‘. Právě odtud totiž vyplývá jeho systém“ (Dvořák, 1949: 914).* Ovšem také v rukopisných doplňcích Dobrovského se setkáváme s určitou podobou aktualizace – Dobrovský situoval česká přísloví do záměrných spojitostí.

Porovnáme-li obě nejvýznamnější sbírky paremií našeho obrození, vidíme kromě jejich hlavních rozdílů v koncepci, záměru, obsahu i metodě, také velký význam sbírky starší, tedy Dobrovského. Jeho práce, jež navazuje na přerušenu předbělohorskou tradici, uzavírá éru českého příslovnictví obsahující stěžejní rysy osvícenského myšlení. „*Svým střízlivým a kritickým postojem k materiálu i teoretickou podnětností vytváří předpoklady pro rozvoj dalšího vědeckého studia českého příslovnictví s F. L. Čelakovským v čele“ (Heřman, 1963: 23).*

2.3.5 Odkaz přísloví a pořekadel, která Čelakovský shromáždil.

Stejně jako v případě výše uvedených sběratelů a jejich paremiologických sbírek také Čelakovského *Mudrosloví* obsahuje paremie, jež přestála nápor času a dochovala se doposavad. Známost či neznámost přísloví z Čelakovského sbírky mapuje kupříkladu práce Bittnerové – Schindlera, podle kterých patří k nejznámějším příslovím *Komu čest, tomu čest. Mráz kopřivu nespálí. Blázen, kdo dává, větší, kdo neběře.* aj.³⁷

Dosud známými paremiemi jsou kupříkladu:

Co bylo, bylo. Dlouhý jazyk – krátké ruce. Jaký pán, takový krám (chrám). Jest mu trn v očích. Kde jest dobrý konec, dobrá jest celá věc. Lépe pozdě, nežli nikdy. Lež má krátké nohy, daleko nedorazí. Pomalu, ale jistě. Práce kvapná – málo platná. Pro krejcar (grešli) by si koleno vrtati dal. Ten dnes levou nohou vstával. Voditi koho za nos. Venku huj, doma pfuj. Za zeptání nic nedáš. Žádný učený z nebe nespádl.

---

³⁷ Viz Bittnerová, Dana, Schindler, Franz. *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003. 313 s.

2.4 Václav Flajšhans – Internacionální duch českých paremií.

Václav Flajšhans (1866 – 1950) byl významnou postavou na poli bohemistiky, filologie, ale také literární historie – aktivně se účastnil sporů o pravost *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*. Během svého života vytvořil dílo značně rozsáhlé a tematicky rozličné, napsal více než 700 knih a jiných publikací. Václav Flajšhans patřil mezi žáky Jana Gebauera, věnoval se nejstarším etapám vývoje českého jazyka a publikoval celou řadu cenných publikací z historie našeho písemnictví. Flajšhans také projevil zájem o počátky českého slovníkářství a sám vykonal průkopnickou práci v zkoumání našich lidových mudrosloví. Jeho výtěžky publikoval především ve slovníku *Česká přísloví. Sbírnka přísloví, prúpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku ve dvou svazcích* (1911, 1913). Flajšhans při práci na tomto rozsáhlém díle uplatnil svou výbornou znalost staré češtiny. Ačkoli se jeho badatelský zájem soustřeďoval především na období staročeské, nepřehlížel ani vývoj literatury a jazyka v dobách pozdějších, což dokládá například také spolupráce s časopisem *Naše řeč*, do něhož již od prvního čísla pravidelně přispíval.

2.4.1 Význam Flajšhansova tezauru přísloví pro lingvistiku nejen českou.

Slovník Václava Flajšhansse je jedním z nejkompletnějších a nejcennějších lexikografických souborů české lidové moudrosti. Tezaurus *Česká přísloví* zahrnuje české frazeologismy v abecedním řazení, a to od počátků písemnictví až do konce patnáctého století, respektive začátku šestnáctého století.³⁸ Ke každému pořekadlu a přísloví uvádí Flajšhans v chronologickém pořadí kontexty z kronik, análů a dalších památek. Lze tak sledovat vývoj mudrosloví a posuzovat jeho rozšíření. „*Tyto kontexty poprvé zachycují podobu českých přísloví ve staročeských památkách a samy o sobě jsou velice cenným materiálem pro současné badatele*“ (Mokienko, Stěpanova, 2013, 1. svazek: 3). Velmi cenné jsou kontexty, které umožňují přesně vymežit význam a stylistické zabarvení přísloví a pořekadel. Autor v tezauru cituje například z díla Erbena, Blahoslava či Štítného. Za pomoci jeho obrovské textologické práce byla důsledně a nesporně prokázána nečeskost četných slovanismů ad verbum přeložených Čelakovským a vydávaných dále jeho následovníky za domácí, české. Flajšhans u českých paremií představuje rovněž příklady cizojazyčných ekvivalentů, a to jak slovanských (polských, ruských, sloven-

---

³⁸ Díky komponentnímu uspořádání působí slovník zcela přehledně, přesto můžeme najít místy určitou nedůslednost, v některých případech nejsou klíčovými komponenty substantiva, ale verba či adjektiva.

ských atd.), tak i neslovanských – německých, latinských, anglických aj.³⁹ Tyto ekvivalenty se staly kupříkladu důležitým materiálem pro komparatistické studie v odvětví evropské frazeologie.

Díky autorově obsáhlému úvodu, který čítá více než dvě desítky stran, se čtenář může obeznámit nejen s informacemi o soupisech příslovnických sbírek, ale dokonce také s poučením o jednotlivých sbírkách nejen českých, ale také například anglických, srbských či maďarských. Flajšhansův encyklopedický přehled sbírek a slovníků má dodnes velkou vědeckou hodnotu. Tezaurus *Česká přísloví* je tedy významným pramenem nejen pro českou, ale také evropskou lingvistiku. Autor dále poučuje čtenáře o pojmu přísloví, o jeho historii, vlastnostech a dělení.⁴⁰

Flajšhans v předmluvě ke svému slovníku vyslovil několik myšlenek, které jsou dodnes v paremiologii aktuální. Kupříkladu dělí z pohledu obraznosti přísloví na metaforická a gnómická – toto rozdělení je také v současné paremiologii zdrojem pro teoreticky dalekosáhlé interpretace a zároveň i pro terminologické debaty. Dále vyčlenil jako zvláštní skupinu paremií ustálená přirovnání, která shledáváme v mnohých sbírkách přísloví a rčení prezentována spolu s jinými útvary, a to bez ohledu na jejich strukturní a sémantické zvláštnosti. Od prvního vydání Flajšhansova slovníku česká frazeografie a paremiografie vyděluje ustálená přirovnání jako samostatný druh frazeologických jednotek, nadto je také charakterizuje ve zvláštních kapitolách. Flajšhans dokonce předvídal výzkum tzv. antipřísloví, jenž v dnešní době nabírá na intenzitě. Konstatuje, že existovala již dříve a vznikají zpravidla kombinací několika výrazů.⁴¹

2.4.2 Novátorský přístup k českým příslovím.

Na rozdíl od dříve uvedených autorů sbírek české lidové moudrosti, které k sestavení prací o paremiích vedla národnostní idea, Flajšhans postupoval zcela protikladnou cestou. „*V českých příslovích neviděl primárně obraz něčeho národního, domáciho, ‚svého‘, spatřoval v nich především obraz společného evropského kulturního a jazykového prostoru. Jeho dílo představovalo útok [...] proti těm, kteří se na přísloví a rčení dívali tradičně, jako na zdroj lidové moudrosti vlastní jen jednomu národu*“

---

³⁹ Například německý ekvivalent u českého frazeologismu *nemóžemli tudy, pójdem jinudy* – *wenn es so nicht geht, muss man es anders angreifen*. (viz Flajšhans, 2013, 1. svazek: 459)

⁴⁰ Zajímavou poznámkou je kupříkladu konstatování, že středověký jazyk žen na našem území byl mnohem bohatší na přísloví a rčení nežli jazyk mužů. (viz Flajšhans, 2013, 1. svazek: 25)

⁴¹ Více viz Mokienko, 2013, 2. svazek: 10 – 11.

(Mokienko, 2013, 2. svazek: 4). Touto koncepcí paremií Flajšhans výrazně předstihl svou dobu, a právě díky svému postoji se tezaurus *Česká přísloví* dlouhou dobu nedočkal druhého vydání,⁴² na rozdíl od kupříkladu Čelakovského *Mudrosloví*, jež je národnostní myšlenkou přímo nabito a díky čemuž bylo již několikrát vydáno. Flajšhans ovšem, zásluhou svých jazykovědných vědomostí, znalostí staročeských textů a mnohých evropských jazyků, dokázal podrobit nahromaděný podklad českých paremií podrobnému rozboru, během kterého každé mudrosloví porovnal s mudroslovím jiných jazyků. Pracoval s každým příslovím a pořekadlem „*jako s palimpsestem, který na sobě nese stopy různých historických období*“ (Mokienko, 2013, 2. svazek: 5). Díky tomuto postupu se ukázalo, že leckterá uvedená přísloví nemají české kořeny a existují toliko jako konsekvence Čelakovského slovanizačního úsilí (umělého implantování některých přísloví do češtiny doslovným překladem). Ve světle spektrálního rozboru Flajšhans se národní duch českých paremií stal duchem mezinárodním.⁴³ Flajšhans vidí příčiny cizího původu značné části českých paremií v naší historii a v dlouhodobých kontaktech češtiny a její kultury se západoevropským areálem. Tvrzení, že česká paremiologie je ze značné míry nečeská, bylo samozřejmě posuzováno jako útok vůči národnostní myšlence, Flajšhans odporoval v té době uznávanému a respektovanému přístupu k lidové moudrosti. Proto se Flajšhansův tezaurus tak dlouhý čas nedočkal nového publikování, kvůli tomu nebyl masově vydáván, na rozdíl od *Mudrosloví* F. L. Čelakovského.⁴⁴

S hlavní myšlenkou Flajšhansova slovníku, totiž poukázáním na západoevropský základ, respektive latinsko-germánský (nikoli geneticky slovanský, jak tomu běžně bývalo) českého paremiologického fondu, souhlasili i někteří členové Pražského lingvistického kroužku, zejména Nikolaj Sergejevič Trubeckoj.

---

⁴² Teprve u příležitosti významného jubilea – uplynutí sta let od prvního vydání, byl v roce 2013 vydán znovu Flajšhansův slovník.

⁴³ Sám autor několikrát v předmluvě svého tezauru opakuje myšlenku o četnosti paremií cizího původu, jež u nás zdomácněla, vyjadřuje jednoznačně prozápadní interpretaci české paremiologie. „*Jen nejmenší část dochované naší tradice příslovné jest původu domácího. A i tato domácí původní jsou téhož rázu, jako ostatní, přejatá z příslovného pokladu románského a germánského. I česká přísloví původní vznikla tímž způsobem jako ostatní západoevropská*“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 6).

⁴⁴ Bohužel, dokonce i v rozsáhlém článku E. Michálka *Václav Flajšhans (1. 7. 1866 – 20. 11. 1950)*, jenž vyšel v *Naší řeči* a který obsahuje Flajšhansovu bibliografii, je jeho nejdůležitější lexikografické dílo komentováno toliko lapidární poznámkou. (viz Mokienko, 2013, 2. svazek: 6 – 7)

2.4.3 Hlavní principy metodiky, kterou Flajšhans používal.

Flajšhansova velká znalost staročeských textů a leckterého evropského jazyka umožnila mu pohlížet jinýma očima na české frazeologismy vydávané národními buditeli (a panslavisty) za projev jednoty Slovanů. Jedním z impulzů pro Flajšhansův přístup se stal patrně i ostrý vědecký spor, jenž se rozpoutal kolem otázky pravosti Zelenohorského a Královédvorského rukopisu. Mladý Flajšhans v polovině devadesátých let devatenáctého století překvapivě hájil pravost Rukopisu královédvorského, přičemž svou pravdu se snažil dokázat lexikograficky. Ačkoli již ve dvacátých letech dvacátého století Flajšhans odmítl rukopis jako falzum, kolegy byl za svůj mladický přehmat stále kritizován. Tato stará polemika je však důležitá jako demonstrace filologického postupu, který Flajšhans uplatňoval při dokazování pravosti či nepravosti textů. Nejspíše právě spor o pravosti rukopisů vyvolal Flajšhansovo pochyby o nečeskosti některých českých přísloví popisovaných Čelakovským v širokém slovanském kontextu. „*Rukopisy ... vyvolaly u V. Flajšhanse podezření z cílevědomé slovanizace těchto přísloví*“ (Mokienko, 2013, 2. svazek: 8).

Stručný a zjednodušený popis základních zásad Flajšhansovy metodiky:

1. Princip přísné chronologizace – za pravý text lze pokládat pouze takový, jenž byl zachycen dříve než jiné jemu podobné texty.
2. Princip textologičnosti – dokladem pravosti textů je taková textová hierarchie, jež se shoduje s hierarchií chronologickou.
3. Princip komparace – souběžnost textů a jejich fragmentů, jež byly při komparování nalezeny, musí odpovídat jejich chronologické hierarchii. Pakliže komparace s jinými jazyky prozrazuje shodu slov a výrazů, lze o jejich pravosti v českém jazyce pochybovat.
4. Princip kulturologický – o pravosti textů je možné pochybovat v případě, že komparace ukazuje přítomnost cizorodých kulturních elementů.
5. Princip glosárnosti – jestliže vzniknou pochybnosti o pravosti textu, je zapotřebí podrobně prozkoumat konkrétní slovo či výraz, jenž podněcuje pochyby o pravosti textu.

3 Vývoj přísloví, rčení a pořekadel na našem území.

3.1 Biblická přísloví.

„Bude-li naslouchat moudrý, přibude mu znalostí, a rozumný získá schopnost porozumět přísloví a jinotaji, slovům mudrců i jejich hádankám“ (Př, 1, 5 – 6).

Bible neboli *Písmo svaté*, je dílem, které patří k nejrozšířenějším, nejpřekládanějším a nejčtenějším knihám ve světě. *Písmo svaté* obsahuje a představuje velikost a pestrost vesmíru a shodné rozpětí má také bohatství jazykové, jímž prostoupilo do národních jazyků. *Bible*, sbírka textů, pravidel náboženské víry a morálky, inspirovala a silně ovlivnila řadu umělců, tudíž se její náměty objevují v proslulých literárních, výtvarných i hudebních dílech. Z tohoto důvodu zřejmě nikoho nepřekvapí, že nejstaršími texty patřícími do písemnictví na našem území jsou právě překlady jednotlivých částí *Bible*. Ačkoli se původní velkomoravské překlady nedochovaly, zastáváme názor, že se podařilo *Písmo* přeložit takřka v celém jeho rozsahu. Jelikož věrozvěstové (především tedy Konstantin Filozof a Metoděj) položili základy křesťanské tradice na českém území, lidé se zde často, ne-li denně, setkávali s *Písmem*, tudíž také s příslovími v něm obsaženými. *„Nový zákon a biblické žalmy v slovanském jazyku jsou z prvních textů, které tu vznikly, a od samého počátku se začaly naléhavě a neodbytně vtiskovat do myslí lidí“* (Stich, 1994: 7). Znalost přísloví, ať už přímo zaznamenaných v *Bibli*, nebo zobecněných, jež se časem z *Bible* odvodily, přetrvávala po staletí a dodnes přetrvává.

Alexandr Stich poznamenává, že na popularitu biblických frazeologických spojení na našem území poukazuje například skutečnost, že v devatenáctém století se tato spojení pravidelně objevovala v knihách a novinách, a to jak v české, tak i v původní latinské, citátové formě. A především se jimi hovořilo o záležitostech zcela současných. Mnohdy právě biblické frazémy nesly hodnotící poselství.⁴⁵ Také česká literatura, nejen ta starší, ale i novodobá, je s biblickou tradicí neodlučně propojená. Biblické frazémy přežívají navzdory věkům v našem vědomí doposud, nicméně u mnohých případů těchto prastarých přísloví mnozí z nás netuší, že pocházejí právě z *Bible*. Děje se tak především díky omezování církevního vlivu a času, který neúprosně uplynul.

---

⁴⁵ Viz Stich, 1994: 9 – 10.

3.1.1 Jazykové bohatství Bible.

Biblický metaforický a frazeologický jazyk je stejně tak pestrý a rozličný jako sama Bible. „*Sahá od plných, rozvinutých přísloví jako Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá přes úsloví typu Komu čest, tomu čest, okřídlená rčení jako Hoden jest dělník mzdy své ... až po pouhá obrazná spojení, která dnes nahrazují jednoslovná pojmenování*“ (Stich, 1994: 10). Samozřejmě, právě v obrazné aktuálnosti, pádnosti a důraznosti spočívá jejich síla. V biblických spojeních najdeme knižnost, někdy také archaičnost, lidovost, ale také prostořekost. Nadto, biblický odkaz nežije pouze ve vznešených sférách, objevíme jej i na straně zcela opačné (například v nápisech na nádražních budovách či sociálních zařízeních).

3.1.2 Překlady Bible a biblické texty u nás.

Nejvýznamnějším a zřejmě také nejznámějším překladem Bible u nás je *Bible kralická*, naposledy vydaná roku 1613, s četnými reedicemi tohoto vydání. Ačkoli *Písmo* obsahuje *Knihu Přísloví* (patří ke *Spisům*) naplněnou příslovími – o níž se předpokládá, že jde o sbírku mudrosloví sebranou zejména králem Šalamounem, přísloví nalezneme rovněž v dalších knihách *Písma*. V současné době máme k dispozici nejen různá vydání Bible, ale také upravené biblické texty, například biblické příběhy pro děti, s abecedně uspořádaným výběrem paremií biblického původu se setkáme kupříkladu v Ouředníkově tezauru biblismů.⁴⁶

Příklady biblických přísloví (pro srovnání uvádíme dvě podoby: první – přísloví podle posledního vydání *Bible kralické*, na druhém místě – přísloví, jak jsou zaznamenána v ČEP⁴⁷):

- *Knih Přísloví:*

1, 31: *Protož jísti budou ovoce skutků svých, a radami svými nasyceni budou. – Budou jíst plody své cesty, přesytí se svými plány.*

3, 13: *Blahoslavený člověk nalézající moudrost, a člověk vynášející opatrnost. – Blaze člověku, jenž našel moudrost, člověku, jenž došel rozumnosti.*

10, 5: *Kdo shromažďuje v létě, jest syn rozumný; kdož vyspává ve žni, jest syn, kterýž hanbu činí. – Kdo v létě sklízí, je syn prozíravý, kdo prospí žně, je pro ostudu.*

---

⁴⁶ Ouředník, Patrik. *Aniž jest co nového pod sluncem*. Předmluva Stich, Alexandr. Praha: Mladá fronta, 1994. 261 s.

⁴⁷ Zkratka pro Český ekumenický překlad.

16, 18: *Před setřením bývá pýcha, a před pádem pozdvižení ducha. – Pýcha předchází pád, domýšlivost klopýtnutí.*

22, 1: *Vzácnější jest jméno dobré než bohatství veliké, a přízeň lepší než stříbro a zlato. – Výborné jméno je nad hojné bohatství, lepší než stříbro a zlato je přízeň.*

26, 27: *Kdo jámu kopá, do ní upadá, a kdo valí kámen, na něj se obrací. – Kdo kope jámu, padne do ní, a kdo valí balvan, na toho se zvrátí.*

27, 1: *Nechlub se dnem zítřejším, nebo nevíš, co ten den přinese. – Neclub se zítřejším dnem, vždyť nevíš, co den zrodí.*

27, 10: *Přítele svého a přítele otce svého neopouštěj, a do domu bratra svého nechod' v čas bídy své; lepšíť jest soused blízký, než bratr daleký. – Svého přítele a přítele svého otce neopouštěj, ale v den svých běd nechod' ani do domu vlastního bratra. Lepší je blízký soused než vzdálený bratr.*

- *Evangelium podle Matouše:*

6, 3 – 4: *Ale ty když dáváš almužnu, tak čiň, ať neví levice tvá, co činí pravice tvá, aby almužna tvá byla v skrytě, a Otec tvůj, kterýž vidí v skrytě, odplatí tobě zjevně. – Když ty prokazuješ dobrodiní, ať neví tvá levice, co činí pravice, aby tvé dobrodiní zůstalo skryto, a tvůj Otec, který vidí, co je skryto, ti odplatí.*

7, 8: *Nebo každý, kdož prosí, bere; a kdož hledá, nalézá; a tomu, jenž tluče, bude otevřeno. – Neboť každý, kdo prosí, dostává, a kdo hledá, nalézá, a kdo tluče, tomu bude otevřeno.*

7, 12: *A protože všechno, což byste chtěli, aby vám lidé činili, to i vy čiňte jim. – Jak byste chtěli, aby jednali lidé s vámi, tak vy ve všem jednejte s nimi.*

12, 30: *Kdož není se mnou, proti mně jest. – Kdo není se mnou, je proti mně.*

19, 6: *A tak již nejsou dva, ale jedno tělo. A protože, což jest Bůh spojil, člověk nerozlučuj. – Takže již nejsou dva, ale jeden. A proto co Bůh spojil, člověk nerozlučuj!⁴⁸*

- *Proroctví Ozeáše proroka:*

8, 7: *Poněvadž větru rozsívají, takéť vichřici žítí budou. – Zaseli vítr, sklídí bouři.*

---

⁴⁸ Slova „Co Bůh spojil, člověk nerozlučuj“ dodnes pronáší duchovní při církevním svatebním obřadě.

- *První epištola S. Petra:*

1, 24: *Nebo všeliké tělo jest jako tráva, a všeliká sláva člověka jako květ trávy. Usvadla tráva, a květ její spadl. – Neboť všichni lidé jako tráva a všechna jejich krása jako květ trávy. Uchne tráva, květ opadne.*⁴⁹

---

⁴⁹ Doklad o živosti přísloví najdeme například v písni *1. Signální skupiny Chinaski*: „*Až se dneska večer budu tvářit zas jak Karel Gott, budu zpívat vampam – tidapam, všechna sláva polní tráva, ale peníz přijde vhod*“ (Malátný, Táborský, 1999).

3.2 Latinské (antické) frazeologismy.

Kořeny evropské vzdělanosti jsou bezprostředně spjaty s antickou kulturou. Celá západní a střední Evropa navázala v umění, náboženství, vědách, vzdělávacím systému a dalších oblastech na dědictví, jež zanechala pozdní antika. Právě prostřednictvím latiny byla tato bohatá kultura předávána dále, a to především v době pozdně antické, středověké a raně novověké.

Na našem území bylo kromě *Šalamouna* (také *Bible* byla našim předkům známa z latinského překladu) a *Markolta*⁵⁰ dalším pramenem středověké lidové moudrosti čtení klasiků. Marcus Tullius Cicero, Anicius Manlius Severinus Boëthius, Publius Vergilius Maro, Publius Ovidius Naso atd. poskytovali značně bohatou látku. Sentence poetů se uspořádávaly v jeden celek – „cento“, případně se spolu s prozaickými sentencemi sbíraly do antologie (prozaické či veršované). Po vzoru takovýchto klasických prací vznikala díla nová, od básníků národních, na podkladě učeném stejně jako lidovém. Vedle sbírek sentencí a přísloví, a to jak národních, tak knižních, měla středověká latina spoustu umělých moralizujících skladeb různého původu a významu, z nichž později jednotlivé průpovědi prostoupily do lidu a usadily se v jeho paměti ve formě naučení, popěvků, říkadel, pranostik a také přísloví. „*Takový text byl obecně známý Kato, již v polovici XIV. století do češtiny přeložený, [...] dále známý Fagifacetus, [...] pak oblíbenější ještě ‚Čtverohranáč‘ Cyrilla z Quidonone, [...] konečně Alan, jehož ‚Parabola‘ (Probleumata, Proverbia) – přechasto do rukopisně i tiskem dochované – byl nepochybně již v polovici XIV. století do češtiny přeloženy*“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 6). Z těchto a dalších rozličných sbírek a příruček začali pořadatelé a excerptoři koncem třináctého století skládat rozměrné celky. O dvě století později pak vypracovali nové soubory klasických i středověkých přísloví a sentencí humanisté. Největší obliby a nejčetnějšího vydání se dočkala sbírka *Adagia* z pera slavného Erasma Desideria Rotterdamského, který silně ovlivnil české paremiologické sbírky šestnáctého století – Srncovu a Červenkovu – Blahoslavovu. Erasmem Rotterdamským se však také končí doba středověké latiny a její paremiologické literatury, latinu vystřídaly jazyky národní.

---

⁵⁰ Markolt byl hrubý a ošklivý sedlák, avšak jadrného a pronikavého vtipu. „*Rozprávky Markolta se Šalamounem, [...] byly rovněž často opisovány, překládány a zveršovány; u nás byly dobře známy již počátkem XV. století*“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 5).

V případě latinských (antických) frazémů hovoříme o frazeologii kulturní. Čechová do ní řadí také pouhá dvojslovná (i neobrazná) rčení cizojazyčná (*in memoriam*, *in natura*, *ex post* apod.).⁵¹

Latinských pořekadel a rčení se v současnosti v hojné míře neužívá, především v mluveném projevu mladších generací se tyto paremie téměř neobjevují. Nicméně setkáváme se s nimi kupříkladu v publicistickém stylu. Pakliže autor ve svém komunikátu aplikuje antický frazeologismus, naznačuje to vyšší úroveň jeho vzdělání. Užití takové paremie zároveň vzbuzuje dojem jakési knižnosti vyjádření. Podle Šmilauera tato pořekadla a rčení vycházejí především z antické mytologie a dějin.

Příklad antických rčení:

- *Ariadnina nit*: značí vodítko, pomoc
- *Augiášův chlév*: *vyčistit Augiášův chlév* znamená zjednat nápravu
- *Danajský dar*: představuje něco negativního, co přináší zkázu
- *Pandorina skříňka*: značí strasti, nemoci, zlo, nepříjemnosti
- *Sisyfovská práce*: *konat sisyfovskou práci* znamená konat nesmyslnou, bezvýhodnou, marnou činnost

Antických přísloví v původní latinské podobě se rovněž mnoho neužívá, je to také proto, že pro mnohá máme rovnocenný český ekvivalent.

Ukázka antických přísloví, kdy jejich překlad odpovídá českému ekvivalentu:⁵²

- *Exempla docent (trahunt)*. – Příklady učí (táhnou).
- *In vino veritas, in aqua sanitas*. – Ve víně (je) pravda, ve vodě zdraví.
- *Manus manum lavat*. – Ruka ruku myje.
- *Nulli rosae deest spina*. – Není růže bez trnů.
- *Vox populi, vox Dei*. – Hlas lidu, hlas Boží.

Ukázka latinských přísloví přeložených doslovně, nicméně český ekvivalent lze bez obtíží dosadit:⁵³

---

⁵¹ Viz Čechová a kol., 2000: 67.

⁵² Ukázky pochází z publikace Šťastný, Otakar L. *Okřídlená rčení. Sbírká užívaných význačných výroků z cizích jazyků*. Praha: E. Weinfurter, 1947. 227 s.

⁵³ Příklady jsou čerpány z publikace Kuťáková, Eva, Marek, Václav, Zachová, Jana. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1994. 679 s.

- *Crescit edendo fames.* – S jídlem roste hlad.
- *De mane consilium.* – Po ránu (přijde lepší) rozhodnutí.
- *Lenti sed certi vindices di.* – Bohové jsou pomalí soudcové, ale trestají jistě.
- *Solus currens vicat.* – Jen kdo utíkal, vyhrál.
- *Ut flatus venti, sic transit gloria mundi.* – Tak jako závan větru i světská pomíjí sláva.

3.2.1 Přísloví vs. citát.

V některých případech, především v drobných žánrových formách, není často-krát možné jednoznačně určit, jedná-li se o přísloví anonymní, nebo zda jde o záležitost individuálního tvůrce. Použijeme-li v komunikátu frazému, o kterém víme, že pochází od nějakého antického filozofa, básníka apod., hovoříme pak již nikoli o přísloví, ale o citátu, živých slovech. Citáty náleží ke spojením s mravoučnou tendencí, avšak na rozdíl od přísloví nejsou anonymní. „Živá slova jsou stručné a výstižné výroky významných osobností, obsahující nějakou životní pravdu. Na rozdíl od přísloví bývají delší a jejich autoři jsou známi“ (Šmilauer, 1973: 253). Citáty se v jistých dobách a také jistých prostředích těšily velké oblibě. Také dnes se s nimi častokrát setkáváme. Podmínkou citátů je, že jejich autor by měl být obecně znám (Cicero, Seneca, Shakespeare).

Ukázka několika přísloví:⁵⁴

- „*Nec minor est virtus, quam quaerere, parta tueri.*“ Publius Ovidius Naso – Stejně zdatné jak najít je udržet to, co jsi získal.
- „*Relinquendum rumoribus tempus quo senescant.*“ Publius Cornelius Tacitus – Pomlouvám se má ponechat čas, aby zestárly.
- „*Vitam regit Fortuna, non sapientia.*“ Marcus Tullius Cicero – Život řídí Štěstěna (osud), nikoli moudrost.

---

⁵⁴ Přísloví jsou čerpána z publikace Čermák, Josef, Čermáková, Kristina. *Slovník latinských citátů. 4328 citátů s českým překladem a výkladem.* Praha: Euromedia Group k. s. – Knižní klub v edici Universum, 2005. 544 s.

3.3 Karikatury přísloví – přísloví naruby.

„Čeho oko nevidí, toho srdce neželí: kdo má klapky na očích, ten je pořád veselý.“ (Žáček, 2001: 4).

Čas, jenž neúprosně plyne, projevuje se samozřejmě na frazeologismech také v současné době. Pořekadla, přísloví a rčení podléhají nejen proměnám jazykovým a lokálním, ale bývají rovněž nahrazovány výrazy archaické, a to synonymem mladším či současným. Z tohoto důvodu známe dnes většinu frazeologismů v poněkud odlišné podobě, než jsou uváděny v paremiologických sbírkách, o kterých v této práci pojednávala kapitola Sběratelé českých přísloví, rčení a pořekadel. Dalším důležitým procesem spojeným s frazeologismy je jejich modifikování a karikování.

Některé frazeologismy podléhají modifikacím, díky nimž nabývají humorného účinku (*Holka jako lusk – zelená a křivá.*). Mnohé paremie se stávají velmi expresivními (*Čumí jako bacil do lékárny.*), některé obsahují obměnu vulgární (*Má z prdele kliku. Směje se, jako když koza chčije na plech.*) a v jiných je užito neologismů (*Dát si špeka. Má pomalý hardware.*). Určité modifikace frazeologismů, obzvláště aktualizace odrážející soudobou situaci, nabývají na frekvenci. Nadto varianty novější se od původních vzdalují natolik, že se dokonce osamostatňují. Jedná se o frazeologismy s aktualizací dovětky beze změny významu, ale i s jeho změnou, dokonce se změnou v úplný opak (*Lež má dlouhé nohy, ale daleko neuteče. Sportem k trvalé invaliditě. Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek, pozítří je taky den. Čistota půl zdraví, špína celé.*).⁵⁵

Odkdy a jak dochází ke karikování? Ke karikování přísloví může vést jejich nadměrné užívání, soudí tak alespoň Beneš, který zároveň dodává, že mnohé karikatury přísloví svědčí spíše o hravém autorovi, než o jeho autoritativnosti.⁵⁶ Co se týče historie modifikování frazeologismů, Flajšhans uvádí, že již v patnáctém století máme doklady o vtipných parodiích a ironických doplňcích paremií – „*přísloví ,každá liška svůj ocas chválí‘, [...] dostalo [...] již v době XV. stol. ironický doplněk: ,každá liška svůj ocas chválí – a blázen cepy‘. Století pozdější mají pak takových parodií a sarkasmů čím dále tím více*“ (Flajšhans, 2013, 1. svazek: 17). V devatenáctém století pokročilo karikování

⁵⁵ Viz Čechová a kol., 2008: 178 – 180.

⁵⁶ Viz Beneš, 1990: 238.

tak daleko, že se uváděl pouze začátek frazeologismu, který se pokládal za známý, a k němu se místo jeho konce přidávala nová parodie (*Kdo jinému jámu kopá – je nádeník. Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu – až se začne chodit pro pivo.*). Flajšhans zároveň předvídal výzkum těchto tzv. antipřísloví. Vidíme tedy, že o karikování frazeologismů nelze hovořit jako o jevu toliko současném, přestože se dnes těší velkému rozkvětu.

Ukázka karikovaných frazeologismů:

- „Člověk miní a republika mění.“⁵⁷
- „Spravedlnost pěkná ctnost: tobě maso a mně kost“ (Žáček, 2001: 3).
- „Převesele zpívá ptáček, než ho klepnou přes zobáček. S poctivostí, milí synci, došmajdáte k chudobinci“ (Žáček, 2001: 5).
- „Co na srdci, to na Facebooku.“⁵⁸
- „Darovaným titulům na hrubky nehleď.“⁵⁹
- „Ranní ptáče dál doskáče, víc sežere a dřív chcípne.“⁶⁰

Vedle karikování by bylo vhodné zmínit se v této práci ještě o jednom fenoménu, a to procesu, při němž dochází k posunu či zanikání významu některých frazeologismů. Existují paremie, které dříve označovaly něco jiného než dnes, případně označovaly více skutečností. Postupem času došlo ke změně chápání jejich obsahu nebo se z vícera významů jednoho frazeologismu zachoval jediný a ostatní byly zapomenuty. Dobrým příkladem tohoto procesu je kupříkladu rčení *Mít pod čepicí*, což se projevilo například v průzkumném šetření, které je součástí této práce.⁶¹ Zaorálek uvádí, že toto rčení má dva významy. Prvním je být opilý, pro který předkládá pět přímých pramenů. Druhý význam značí být chytrý, bystrý, rozumět něčemu, u něj pak předkládá dva přímé prameny. V paměti se však drží spíše druhý uvedený význam, o existenci prvního obsahu má dnes povědomí málokdo.

---

⁵⁷ S touto karikaturou se můžeme setkat ve filmové komedii *Ducháček to zařídí* (režie: Karel Lamač, scénář: Václav Wasserman, 1938).

⁵⁸ Převzato z webové stránky *Tom.cekuj.net*. (viz www.tom.cekuj.net/view.php?cislocianku=2011100001, poslední návštěva 12. 6. 2013)

⁵⁹ Viz tamtéž.

⁶⁰ Převzato z webových stránek studentské časopisu – *ŘEF stránky školního časopisu Gymnázia Pelhřimov*. (viz www.ref.gype.cz/?p=316, poslední návštěva 12. 6. 2013)

⁶¹ Viz kapitola Dotazníkový průzkum.

II. ČÁST PRAKTICKÁ

1 Výskyt přísloví, rčení a pořekadel v současné době. – Kde se s nimi mohou lidé setkat?

Na předešlých stránkách jsme se zabývali pojmy pořekadlo, přísloví a rčení více teoreticky. Zaměřili jsme se na to, jak je vymezují lingvistické příručky, kdo se zabýval jejich sběrem, jak se na našem území tyto frazeologismy historicky vyvíjely a jak se proměňují. Na následujících stránkách se zaměřujeme spíše na jejich praktické užití.

Kde se mohou lidé s pořekadly, příslovími nebo rčeními setkat? Zjednodušeně bychom mohli říci, že prakticky kdekoli. Vídáme a slyšíme je v písních, reklamách, filmech, televizních a rozhlasových pořadech. Objevují se v internetových diskuzích pod videy a různými články, v hádankách a křížovkách.⁶² Ve školách je zaslechneme z úst vyučujících, v zaměstnání z úst kolegů. Čteme je v novinách, knihách, dokonce i v domácích úlohách a školních pracích.⁶³ Nadto se frazeologismy objevují také ve výtvarném umění,⁶⁴ kde zřejmě za nejvelkolepější dílo můžeme považovat obraz vlámského malíře Pietera Bruegela staršího z roku 1559 – *Nizozemská přísloví*.⁶⁵ Tato olejomalba znázorňuje více jak sto frazeologismů, například *Hlavou proti zdi*, *Mít máslo na hlavě* nebo *Vodit někoho za nos*.

Jak jsme uvedli výše, častým zdrojem paremií bývají filmy. Česká kinematografie ve své tvorbě vsutku hojně využívá těchto slovních spojení. Nejčastěji se frazeologismy objevují v starších filmech a ve filmových zpracováních pohádek. Některé filmy mají frazém dokonce již v samotném názvu, například komedie Miroslava Cikána – *Příklady táhnou* (scénář: Neuberg, Josef, Mottl, Jarka, 1939), nebo pohádka Pavla Krause – *Strach má velké oči* (scénář: Pacovský, Jaroslav, 1980).

Některé paremie vyskytující se v české kinematografii:

Jarčín profesor (1937), režie: Šlégl, Čeněk, Slaviček, Jiří, scénář: Šlégl, Čeněk, Feix, Karel:

- „*Jaký pán, takový krám.*“
- „*Učený z nebe nepadl.*“

⁶² Příklad hádanky – přísloví v piktogramech, nabízíme k nahlédnutí v přílohách. Viz Příloha č. 2.

⁶³ Jako ukázkou školní práce předkládáme *Příběh o Theseovi* od Václava Kuneše, toho času studenta programu Učitelství pro střední školy. Viz Příloha č. 3.

⁶⁴ Vzorek zpracování frazeologismů výtvarníky je přiložen v Příloze č. 4.

⁶⁵ Viz Příloha č. 5.

Koloběžka první (1984), režie: Ráža, Ludvík, scénář: Sýkorová, Helena:

- „do puntíku ji mám zapsanou“⁶⁶
- „Po světě chodí děvčat, jsou pohledné, mají filipa“
- „Starou belu opustila. Jestli má za ušima, jak se o ní povídá, tak tady někde je.“

Noc na Karlštejně (1973), režie a scénář: Podskalský, Zdeněk.:

- „Kdo dřív přijde, ten dřív mele.“
- „Někdo má rád vdolky, jiný zase holky.“

O štěstí a kráse (1986), režie: Koutná, Libuše, scénář: Zinnerová, Markéta:

- „Princů plnej barák, ale jeden za osmnáct a druhý bez dvou za dvacet.“
- „Tak ať bublá princezně, ta nehne prstem, a já dřu.“

Sextánka (1936), režie: Innemann, Svatopluk, scénář: Štěpánek, Bohumil:

- „Co se škádlí, rádo se má.“

V následujících podkapitolách zaměříme svou pozornost na nejčastější prameny frazeologismů, tedy styl publicistický – výskyt paremií v tištěných médiích, a styl umělecký – výskyt paremií v české próze.

---

⁶⁶ *Udělat na puntík (do puntíku)* značí udělat něco velmi přesně, do nejmenších podrobností. (viz Červená a kol., 1988: 278)

1.1 Styl publicistický. – Výskyt pořekadel, přísloví a rčení v tištěných médiích.

Pro současný publicistický styl je užití frazeologických a idiomatických útvarů všech známých typů příznačné. Excerpce různých novin, časopisů a v dnešní době značně populárních internetových zpravodajských portálů již nesčetněkrát prokázaly výskyt frazeologismů ve stylu publicistickém. „*Na stránkách novin se uplatňují frazémy různého původu. K nejfrekventovanějším patří frazémy původu lidového. Jsou pro autory publicistických komunikátů výhodné, protože není problém jednoznačně pochopit jejich význam*“ (Junková, 2006: 87). Dále se v publicistickém stylu uplatňují také frazémy kulturní, ale ne v takové velké míře jako frazémy lidového původu, jelikož kladou vyšší nároky na sečtělost jak autora komunikátu, tak i čtenáře.

Pro frazeologismy je obecně platná určitá stabilita a neměnnost celého spojení. „*Nadto pravidelným užíváním v publicistických textech se frazeologické obraty rychle automatizují i v podvědomí adresáta, tj. ztrácejí stylovou aktivitu, a tedy i schopnost plnit ovlivňovací funkci*“ (Chloupek, 1991: 210). Autoři publicistických komunikátů tomu čelí různými inovováním frazeologických spojení, a to včetně neobvyklých inovací pořekadel, přísloví a rčení. Právě pro styl publicistický je charakteristické užití frazeologismů v kontextu obměněných a určitým způsobem přetvořených (často karikovaných), modifikovaných, uplatněných v nových souvislostech. Za příznačné můžeme rovněž označit nedokončování frazeologismů, tj. kupříkladu nedopovězení celého přísloví, kdy autor při stylizaci aplikuje zpravidla jen první část.

Ve stylu publicistickém se objevují formulace s paremiemi dvojího druhu, buď jsou autory komunikátů více nekomentované, nebo je autoři dále komentují. Frazeologismy v textu nekomentované považujeme za obvyklé, časté, autoři počítají se znalostí frazémů lidových i kulturních a předpokládají tudíž bezproblémovou interpretaci předávané informace. Častější výskyt však mají frazeologismy v textu dále komentované. Mnohdy se objevuje odkaz na to, že jde o pořekadlo, pranostiku, přísloví či rčení, často najdeme v komunikátu parenteze jako: *jak se říká, jak staré české přísloví praví, jak všichni víme* apod.

Nyní následuje ukázka několika excerpt z týdeníku *5plus2*,⁶⁷ deníku *Žatecký a lounský deník*⁶⁸ a deníku *Sport*.⁶⁹

---

⁶⁷ *5plus2*. Praha: AGF Media, a.s., 2013, č. 21.

⁶⁸ *Žatecký a lounský deník*. České Budějovice: Vltava – Labe – Press, a.s., 2013, č. 48 a 50.

Týdeník *5plus2* ze dne 23. 5. 2013:

- „*Při nákupech máme velké oči, hlavně když je nějaká zajímavá akce*“⁷⁰ (Kolářová, 2013: 3).
- „*Město má v rukávu triumf, jak dotlačit firmu k tomu, aby reklamaci uznala*“⁷¹ (Pelíšek, 2013: 4).
- „*Známe třeba případ, kdy se novináři na oko pokoušeli uplatit současného poslance*“⁷² (Janda, 2013: 16).
- „*Vzpomněl jsem si na pranostiky, pořád mají pravdu. Březen, za kamna vlezem. Vlezli jsme. Duben, ještě tam budem. Byli jsme*“ (Troška, 2013: 33).
- „*Cyklistická sezóna je plném proudu*“ (Sklenář, 2013: 40).

Deník *Sport* ze dne 20. 2. 2013:

- „*teprve na jaře se ostří a jde do tuhého*“⁷³ [...] *Předalo případ policii, čímž případ naoko odstranila z fotbalového prostředí. [...] Jsou první na ráně*“⁷⁴ (Hrabě, 2013: 8).
- „*ten zázrak ... dotáhne do zrádného a slavného konce*“⁷⁵ [...] *Sparta dostane nakládačku*“ (Vizek, 2013: 16).

Deník *Sport* ze dne 22. 2. 2013:

- „*Navrch huj, vespod fuj [...] Potěmkinovské nic, které lakuje skutečný stav věci na růžovo*“⁷⁶ [...] *tuzemská soutěž je stále ve stejném stavu, kvůli kterému sám Pelta bil na poplach*“⁷⁷ (Kalouš, 2013: 24).

---

⁶⁹ *Sport*. Praha: Ringier Axel Springer CZ a.s., 2013, č. 43 a 45.

⁷⁰ Odvozeno z paremie *Mít větší oko než břicho*, která znamená „nabrat si více jídla než je možno sníst“ (Zaorálek, 1963: 49).

⁷¹ „*Mít v rukávě někoho, něco – míti to ve své moci; býti si tím jist*“ (Zaorálek, 1963: 342).

⁷² *Dělat něco na oko* znamená dělat něco zjevně, okázale. Jiné je *Dělat něco jenom naoko*, což znamená dělat to nikoli doopravdy, ale předstírat to.

⁷³ „*Jde do tuhého (do tuhých, do tuha, na tuhou) – začíná býti zle n. nebezpečno*“ (Zaorálek, 1963: 402).

⁷⁴ *Být na ráně někomu* znamená být někomu nablízku, na očích; stát mu v cestě na nápadném místě; překážet mu.

⁷⁵ *Dobry/šťastný/zdárny konec (přivést něco k dobrému/šťastnému/zdárnému konci)* znamená „kladné, příznivé, úspěšné, žádoucí zakončení, skončení děje; takový výsledek“ (Červená a kol., 1988: 138).

Deník *Žatecký a lounský deník* ze dne 26. 2. 2013:

- „*Jirkov jede o 106⁷⁸ [...] Jirkováci, kteří ještě nepřidali svoji ruku k dílu, tak mají poslední šanci*“⁷⁹ (Zyklová, 2013: 2).
- „*Navíc pětina mužů přiznala, že ruku dá k dílu pouze tehdy, jsou-li o to požádáni*“ (Ciborová, 2013: 13).

Deník *Žatecký a lounský deník* ze dne 28. 2. 2013:

- „*Hrázný se ještě pokusil vypustit vodu, pak šlo ale vše ráz naráz a v hrázi se vytvořila průrva*“⁸⁰ (Švecová, 2013: 5).
- „*Zbrusu nová inscenace poslední opery ... Richarda Wagnera Parsifal spatřila s velkým ohlasem světlo světa 15. února*“⁸¹ (Fiala, 2013: 8).

---

⁷⁶ *Potěmkinská/potěmkinovská vesnice (stavět potěmkinské vesnice) má být „něco vytvořeného jen pro efekt, klamání, aby se tím zakryly nedostatky n. naopak předstíraly, popř. zveličily kladné, příznivé výsledky, jevy“* (Červená a kol., 1988: 369).

⁷⁷ *Bít na poplach* znamená budít rozruch, upozorňovat na hrozící nebezpečí.

⁷⁸ „*Dělat o sto šest něco – horlivě, dychtivě, rychle něco dělat*“ (Zaorálek, 1963: 368).

⁷⁹ *Přiložit ruku/ruce k něčemu* značí pomáhat při něčem.

⁸⁰ „*Ráz na ráz – rychlým tempem, v rychlém sledu*“ (Červená a kol., 1988: 285).

⁸¹ *Spatřit světlo [světa]* značí narodit se, zrodit se. Platí to nejen o lidech, ale rovněž o věcech.

1.2 Styl umělecký. – Pořekadla, přísloví a rčení v české próze.

Řekne-li se přísloví, spouště lidí se v mysli vynoří dvě ženské postavy. Postavy z knih, které v roce 2009 obsadily dvě přední příčky v anketě *Knih mého srdce*. První z nich je bizarní, až komická teta Kateřina Zdeňka Jirotky ze spisu *Saturnin*, druhou pak šťastná to žena, dobrosrdečná stařenka Boženy Němcové – babička, ze stejnojmenného díla (*Babička*). Tuto spojitost nelze lidem upírat, neboť obě prózy, *Saturnin* i *Babička*, nabízí svým čtenářům vskutku nemalé množství frazeologismů. Proto jsme se rozhodli v této práci rovněž uvést několik vybraných excerpt z výše jmenovaných knih. Největší pozornost si získala próza *Saturnin*, jednoznačný vítěz zmíněné čtenářské ankety. Ná-davkem uvádíme ještě jeden příklad hojného využití rčení, přísloví a pořekadel v české próze, a to *Hrdelní při anebo Prísloví*, dílo z pera Vladislava Vančury.

Skutečnost, že se v případě námi uvedených ukázek skutečně jedná o výše jme-nované frazémy, dokládáme jejich nalezením v paremiologických sbírkách Čelakov-ského, Dobrovského a Červenky – Blahoslava, a dále v díle Bečkově, Červené a Zao-ráلكově.

1.2.1 Zdeněk Jirotko – *Saturnin*.

Půvabným příkladem toho, jak spisovatel aplikuje lidovou moudrost ve svém díle, je humoristický román *Saturnin*, v němž si lidé spojují pořekadla, přísloví a rčení především s postavou tety Kateřiny. Nicméně frazeologismy můžeme postřehnout také u jiných postav, i když ne v takové míře jako u tety Kateřiny. Rčení, přísloví a pořeka-dla zde především podporují humoristickou povahu prózy.

Saturnin, dílo z pera Zdeňka Jirotky, se v České republice, ale nejen zde, těší velké popularitě. V současné době se s ním můžeme setkat v podobě knižní, filmové (později i seriálové), rozhlasové (dramatizovaná četba), hudebně-dramatické a také v podobě audioknih, jež jsou stále více v oblibě. O tom, že se jedná o dílo populární, vypovídá i fakt, že *Saturnin* se dočkal více jak deseti českých knižních vydání, a to v takových nákladech, že by Jirotkovi mohl mnohý autor závidět. Tento román vyšel několikrát také v překladu, především anglickém, německém, španělském a maďar-ském. Oblibu *Saturnina* mezi českým čtenářstvem dokládá rovněž výsledek celonárodní ankety *Knih mého srdce* (2009), v níž se román umístil na prvním místě a anketu vy-hrál.

1.2.1.1 *Jakési bílé vrány.* – Vybraná rčení a pořekadla.

V Jirotkově románu *Saturnin* můžeme objevit různá rčení, která aplikují především postava vypravěče (ve filmové úpravě pojmenován Jiří Oulický), jeho sluha Saturnin a doktor Vlach.

Některá rčení a pořekadla, uvedená v *Saturninovi*:

- *Bílé vrány*: tímto označením se pojmenovává jev, který se vyskytuje řídce
„*Kdyby mi osud nebyl přivedl do cesty Saturnina, nikdy bych byl nevěřil, že se vyskytuje ještě třetí druh lidí, takové jakési bílé vrány*“ (Jirotko, 1968: 7).
- *Voda na (něčí) mlýn*: rčení znamená jednat v něčím zájmu, pomáhat někomu bezděky, přít někomu vhod⁸²
„*Dovedete si představit, jaká to byla voda na Saturninův mlýn*“ (Jirotko, 1968: 16).
- *Pokusný králík*: frazém nahrazuje spojení pokusný objekt⁸³
„*Moje osobní statečnost byla takto pomyslně vystavována zkouškám jako pokusný králík*“ (Jirotko, 1968: 17).
- *Vykopat válečnou sekeru*: toto rčení je ekvivalentem spojení zahájit nepřátelství
„*Saturnin vykopává válečnou sekeru proti Miloušovi*“ (Jirotko, 1968: 69).
- *Nebýt labuť*: použije-li někdo frazému *Nebud' labuť*, říká dotyčnému, že nemá být hloupý⁸⁴
„*pousmál se jako filmový světák a pravil, abych nebyl labuť*“ (Jirotko, 1968: 72).
- *Pěst na oko*: tohoto frazému použijeme v případě, chceme-li o něčem říct, že se to nehodí
„*příslloví, která se k dané situaci bud' nehodí, nebo hodí, ale jako pěst na oko*“ (Jirotko, 1968: 109).
- *Tajit dech*: rčení *Zatajil se (někomu) dech* je náhradou pro divit se, žasnout
„*Leknutím se mi zatajil dech*“ (Jirotko, 1968: 118).
- *Tuhne krev v žilách*: frazém znamenající mít velký strach či hrůzu

---

⁸² Viz Bečka, 1982: 427, 441.

⁸³ Pokusný králík, dělat pokusného králíka značí někoho, „*kdo slouží jako objekt k vyzkoušení, ověření něčeho nového, zvl. nového postupu, metody ap.*“ (Červená a kol., 1988: 146).

⁸⁴ Viz Bečka, 1982: 410.

„její záblesk stačil, abych spatřil něco, při čem mi tuhla krev v žilách. Milouš držel v ruce dědečkovu dvojku a vkládal do ní patrony“ (Jirotka, 1968: 119).

- *Začarovaný kruh*: rčení je ekvivalentem pro bezvýchodnou situaci⁸⁵

„Réva podvazovala jazyky a myšlenky se pletly v začarovaném kruhu“ (Jirotka, 1968: 130).

- *Kostky jsou vrženy*: rčení znamená, že bylo (o něčem) špatně rozhodnuto⁸⁶

- *Překročit Rubikon*

- *Zvednout kotvy*: frazém vyjadřuje spojení vydat se na cestu

„Ten čtvrtek 26. srpna byl jako kterýkoliv jiný den a nic nenasvědčovalo tomu, že [...] kostky byly vrženy, Rubikon překročen a kotvy zvednuty“ (Jirotka, 1968: 172).

- *Držet (někoho) v šachu*: frazém označuje blokování, vázání (koho)⁸⁷

„Ted' držel pět nebezpečných mužů včetně střelce Stonea v šachu“ (Jirotka, 1968: 230).

1.2.1.2 *Není šprochu, aby v něm nebylo pravdy trochu.* – Vybraná přísloví.

Kdo se většině lidí vybaví, když se řekne přísloví? Ano, teta Kateřina ze *Saturnina*. Již v úvodu jsme se zmínili, že si lidé pořekadla, přísloví a rčení nejčastěji spojují s postavou tety Kateřiny, ale že si jich můžeme všimnout také u jiných postav románu. Příklad totiž použije rovněž doktor Vlach, který ze sebe chrlí jedno přísloví za druhým ve dvanácté kapitole, dále pak Saturnin, dědeček a dokonce i sám vypravěč. Nicméně, u těchto postav je užití přísloví spíše vzácným jevem jejich slovní zásoby (nebudeme-li počítat posměšnou řeč doktora Vlacha o příslovích), v případě tety Kateřiny jde však o pravidelné aplikování přísloví takřka v každém jejím sdělení.

Některá přísloví, uvedená v *Saturninovi*:

- Vypravěč – užije přísloví, aby přiblížil svou tetu jejím tradičním způsobem vyjadřování:

„*Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech*“⁸⁸ (Jirotka, 1968: 30), „*mnoho psů je zajícova smrt*“⁸⁹ (Jirotka, 1968: 35).

---

⁸⁵ Viz Bečka, 1982: 405.

⁸⁶ Viz tamtéž, s. 432.

⁸⁷ Viz tamtéž, s. 406, 440.

⁸⁸ Viz přísloví „*Neštěstí nechodí po horách, ale po lidech se thluče*“ (Červenka – Blahoslav, 1970: 92).

⁸⁹ Viz „*Mnoho psů zaječí smrt*“ (Červenka – Blahoslav, 1970: 67).

- Saturnin – aplikuje přísloví, aby výstižně upozornil svého zaměstnavatele na příjezd tety Kateřiny, která je užíváním lidové moudrosti pověstná. De facto paroduje tetu Kateřinu:

„pravil, že ranní ptáče dál doskáče, mladí ležáci, staří žebráci, [...] ale nechval dne před večerem, nevíme dne ani hodiny a kam čert nemůže, nastrčí bábu“⁹⁰ (Jirotko, 1968: 51 – 52).

- Teta Kateřina – využívá lidové moudrosti hojnou měrou, a to kdykoli může:

„host do domu, bůh do domu. [...] Více děr, více syslů, více hlav, více smyslů a víc očí víc vidí“ (Jirotko, 1968: 35), „všude dobře, doma nejlépe“ (Jirotko, 1968: 37), „kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá, a čiň čertu dobře, peklem se ti odmění. [...] kůň je jednou hříbě-tem a člověk dvakrát dítětem“ (Jirotko, 1968: 53 – 54), „kdo se směje naposled, ten se směje nejlépe. [...] máš-li škodu, o posměch se nestarej. [...] v nouzi poznáš přítele“ (Jirotko, 1968: 102).

- Dědeček – přísloví použije záměrně v komunikaci s tetou Kateřinou, a to s cílem parodovat ji:

„Starý pán jí řekl, aby dočkala času jako husa klasu“ (Jirotko, 1968: 85), „on se zase řídí příslovím, co tě nepálí, nehas“ (Jirotko, 1968: 102).

- Doktor Vlach – vysvětluje, v jakých situacích je příhodné aplikovat jaké přísloví, de facto pronáší uštěpačnou řeč o příslovích:

„koho bůh miluje, toho křížem navštívuje. [...] tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne. [...] mladý může, starý musí. [...] kdo chce kam, pomozme mu tam. [...] není šprochu, aby v něm nebylo pravdy trochu“ (Jirotko, 1968: 110),⁹¹ „kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem [...] není všechno zlato, co se třpytí. [...] kdo za pecí sedá, jiného tam hledá“⁹² (Jirotko, 1968: 111). „Doslova vzato, je vám vrabec v hrsti stejně málo platný jako holub na střeše. [...] každá liška chválí svůj ocas. [...] je pozdě bycha honiti. [...] chodí s křížkem po funuse“ (Jirotko, 1968: 112).⁹³

⁹⁰ Viz „Kam čert sám nemůže, nastraží babu“ (Dobrovský, 1963: 140).

⁹¹ Viz „Dotud se džbánkem pro vodu chodí, až mu se ucho utrhne“ (Dobrovský, 1963: 48), „Starý musí, mladý může“ (Čelakovský, 1949: 377), „Není takového fochu, aby v něm nebylo pravdy trochu“ (Červenka – Blahoslav, 1970: 71).

⁹² Viz „Kdo v té peci bývá, jiného tam hledá“ (Dobrovský, 1963: 60).

⁹³ Viz „Lepší vrabec v hrsti nežli čáp na střeše“ (Dobrovský, 1963: 65), „Pozdě bycha honí“ (Červenka – Blahoslav, 1970: 32).

1.2.2 Božena Němcová – *Babička*.

Próza Boženy Němcové – *Babička*, jež nevznikala vůbec lehce, a to pravděpodobně především v důsledku chudoby autorky, byla přes všechny nesnáze nakonec přece jen vydána a dodnes se těší velkému zájmu čtenářů všech věkových kategorií. O oblíbenosti *Babičky* svědčí i její umístění v čtenářské anketě *Kniha mého srdce*, v níž obsadila druhou příčku.

Mluvu *Babičky* proplétá hojné množství pořekadel, přísloví a rčení a především do úst dobromyslné stařenky vkládá Němcová projevy lidové moudrosti. Frazeologismy však najdeme také promluvě dalších postav, například u Kristly či Mlynáře.

Některá rčení a pořekadla uvedená v *Babičce*:

- *Nespustit oka z někoho, z něčeho*: rčení značí stále někoho či něco pozorovat
„*Děti zůstaly stát, všechny tři vedle sebe, ani z babičky oka nespustily*“ (Němcová, 1975: 10).
- *Od hlavy po paty/od paty až do hlavy*: rčení je ekvivalentem pro celé tělo
- *Je to slyšet za devátou stěnou*: značí „*daleko je to slyšet*“ (Zaorálek, 1963: 368).
- *Dát [svatý] pokoj někomu (nechat na pokoji někoho)*: frazém znamená nedráždit, nezlobit někoho, nevšímát si ho
„*obcházely si ji kolem dokola a prohlížely od hlavy do paty [...] bylo je slyšet za devátou stěnou [...] Matka je okřikovala, aby daly babičce pokoj*“ (Němcová, 1975: 11).
- „*Zůstalo mu pod prstem něco – ukradl; ponechal si něco ze svěřeného majetku; obohatil se nečestně*“ (Zaorálek, 1963: 319).
„*že mu zůstane všechno pod prstem*“ (Němcová, 1975: 28).
- *Být pečený vařený někde*: rčení značí stále někde pobývat, stále tam chodit
„*Bývala u nebožky mámy pečená vařená*“ (Němcová, 1975: 40).
- *Ukázat cestu někomu*: frazém znamená vyhnat někoho
„*Ta jim ukáže, kudy cesta ze dveří*“ (Němcová, 1975: 44).
- *Krátí se mu žíly*: rčení značí, že je někdo lenivý, nechce se mu pracovat
- *Z komára velblouda (vola) dělat*: frazeologismus je ekvivalentem pro zveličování, nadsazování
- *Být (sedět) v [pěkné] bryndě*: rčení značí být v nepříjemné situaci, v nesnázích
„*beztoho se ti žíly zkrátí [...] udělal z komára velblouda [...] správce ho vezme a bude v bryndě*“ (Němcová, 1975: 121).

Některá přísloví, jež jsou uvedena v *Babičce*:

- „*Není na světě člověk ten, aby se zachoval lidem všem*“ (Němcová, 1975: 7).
- „*kdo dřív přijde, ten dřív mele*“ (Němcová, 1975: 37).⁹⁴
- „*když Pánbůh dopustí, i motyka spustí*“ (Němcová, 1975: 52).
- „*Čiň čertu dobře, peklem se ti odslouží*“ (Němcová, 1975: 55).⁹⁵
- „*Bývá tak, že lidé míni, Pánbůh mění*“ (Němcová, 1975: 180).

1.2.3 Vladislav Vančura – *Hrdelní pře anebo Přísloví*.

Hrdelní pře anebo Přísloví – krátká próza, u níž by se na první pohled mohlo zdát, že se jedná o detektivní novelu, leč není to tak úplně pravda, protože detektivní prvky nejsou v tomto Vančurově díle rozhodující. Ačkoli má tato próza velmi humoristické zabarvení, počínaje jmény postav (Skočdopole, Vyplampán, Zazaboucha atd.), přesto nelze dílo označit ani za převážně humoristické. „*Humor však posiluje mnohoznačnost tohoto díla, vyznačujícího se bohatou různotvorností vztahů ke skutečnosti*“ (Mukařovský, 1958: 146 – 147). V případě *Hrdelní pře* můžeme hovořit o několikeré interpretaci, nicméně jejím nejvlastnějším smyslem je oslava života, radosti z něho a lidské družnosti, přátelskosti. Z Vančurova díla dodnes cítíme „*hodnotu nebojácného smíchu, nespoutaného veselí radosti ze života a laskavého vztahu k lidem*“ (Mukařovský, 1958: 146).

Již samotný název – *Hrdelní pře anebo Přísloví* – naznačuje, že přísloví nejsou pouze druhořadým formálním znakem této prózy. Kniha nejen příslovími, ale také pořekadly a rčeními doslova překypuje. Sám autor v úvodním slově ironicky poznamenává: „*Příhoda je [...] pokažena příslovími, která jsem nasbíral při hovorech se strýci prameňáky (jižní Čechy), ve starých knížkách a po slovníkách*“ (Vančura, 1979: 13). Frazologismy, kterých Vančura použil v *Hrdelní pře*, jsou z větší části málo známé, nejčastěji aplikoval pořekadla, přísloví a rčení ze slovníků Václava Flajšhane a Františka Štěpána Kotta. Vančura však frazeologismy kombinoval a upravoval. „*Přísloví v Hrdelní pře nejsou mrtvé průpovědky, které by působily dojmem uschlých květin založených mezi listy knihy, ale živé náznaky a narážky, jednou zlomyslné, jindy laskající, někdy radostné, někdy resignující, které pomáhají podstatným podílem vytvářet proud*

---

⁹⁴ Čelakovský uvádí dvě podoby přísloví: „*Kdo dříve do mlýna donese, tomu dříve melí. – Kdo dřív přijde, ten dřív mele*“ (Čelakovský, 1978: 211).

⁹⁵ „*Dělej čertu dobře, peklem se ti odmění (odplatí)*“ (Dobrovský, 1963: 46).

usměvavé a přitom nebojácné lidskosti, jenž probíhá jejími řádkami“ (Mukařovský, 1958: 152 – 153).

Některá pořekadla a rčení, která se objevují v *Hrdelní při anebo Přísloví*:

- *Dostat co proto*: frazém značí dostat vynadáno nebo nabito⁹⁶
„Připlichtil jsem se k této řeči jenom slovíčkem, ale dostal jsem co proto“ (Vančura, 1979: 24).
- *To je můj pluh*: frazém znamená to je můj osudový, životní úděl, mé živobytí
- *Být na poskoku*: rčení je ekvivalentem pro být připravený, pohotový
„Soud již není můj pluh, a přece jsem na poskoku, kdykoliv se obrátí řeč na právo“ (Vančura, 1979: 25).
- *Přijít (uhodit, sáhnout, dostat se) na kloub (kloubek) něčemu*: spojení znamená zjistit, rozluštit pravou příčinu (jádro, kořen) něčeho; správně formulovat smysl něčeho
„Přijdeme věci na kloub a vy, [...] budete mítí zadostiučinění v této pozdní spravedlnosti“ (Vančura, 1979: 33).
- *Tlouci špačky*: rčení je ekvivalentem za dřímat, podřimovat
„Ale stalo se, že jsem se octl ve světě a tloukl špačky nad knihami“ (Vančura, 1979: 41).
- *Jít na zlou (horoucí) horu*: frazém značí být někým drsně odbyt; „seber se a jdi!“ (Zaorálek, 1963: 115).
„Ti lidé byli vyhnáni na zlou horu“ (Vančura, 1979: 84).
- *Stát za bečku*: rčení je ekvivalentem pro nestát za nic; být bezcenný
„Host bez rozmluvy za bečku stojí“ (Vančura, 1979: 180).

Některá přísloví, jež jsou uvedena v *Hrdelní při anebo Přísloví*:

- „Je však mnoho čápů a málo žab“ (Vančura, 1979: 25).⁹⁷
- „nakonec si řekl, že vlk míří vždy na berana, a šel do výslužby“ (Vančura, 1979: 26).⁹⁸

---

⁹⁶ Odvozeno od rčení *Dát (ukázat) co proto někomu (něčemu)*, což znamená „nabít, vynadat někomu, nepříjemnosti způsobit“ (Zaorálek, 1963: 56).

⁹⁷ Viz Dobrovský, 1963: 67.

⁹⁸ „Rci vlku páteř, a on vždy k ovci“ (Dobrovský, 1963: 84), „Učí vlka páteřím, a on by raději ovci“ (Dobrovský, 1963: 93).

- „*Nevodíte nás na opice, jaképak nové soudy*“ (Vančura, 1979: 50).⁹⁹
- „*V lidech je lichá povaha*“ (Vančura, 1979: 56).¹⁰⁰
- „*cožpak nevíte, že lépe zpívá pěnkava s ocáskem než bez ocásku*“ (Vančura, 1979: 109).¹⁰¹
- „*Doma žádnému slano ani mastno není, jinde voní mu koření*“ (Vančura, 1979: 150).¹⁰²
- „*Přítel je dobrá věc, ale běda, kdo jich mnoho potřebuje*“ (Vančura, 1979: 178).¹⁰³
- „*Hosta chlebem, solí, a nezdvořáka odbývej holí*“ (Vančura, 1979: 180)

---

⁹⁹ Viz Červenka – Blahoslav, 1970: 25.

¹⁰⁰ „*Lichá v lidech povaha, nevěř každému*“ (Dobrovský, 1963: 65).

¹⁰¹ „*Ne tak kusá, jako s ocasem (pěnkava zpívá)*“ (Dobrovský, 1963: 70).

¹⁰² „*Doma mu slano, ani mastno není, jinde voní kadidlo a koření*“ (Dobrovský, 1963: 48).

¹⁰³ Viz Čelakovský, 1976: 73.

2 Dotazníkový průzkum.

2.1 Pojetí dotazníku – zadání jednotlivých úkolů.

Dotazník k této práci se skládal z deseti úkolů a dvoudílné hlavičky.¹⁰⁴ Hlavička sloužila k získání základních údajů o respondentovi – jeho pohlaví a věk. Zadané úkoly nám měly pomoci, abychom si udělali představu o znalosti pojmů pořekadlo, přísloví a rčení mezi českými mluvčími různého věku, o tom, do jaké míry lidé chápou a dokáží vysvětlit smysl paremií, a to i těch, kterých se dnes již běžně neužívá. Dále jsme se danými úkoly zaměřili na otázku znalosti správného znění jednotlivých paremií a také na otázku jejich životnosti. Chtěli jsme ověřit, zda přísloví skutečně zanikají spolu s dobou. V neposlední řadě nám průzkumné šetření mělo naznačit prostřednictvím čeho (případně koho) dostávají se lidé do kontaktu s českými paremiemi. Kromě toho jsme posuzovali, jak často a z jakého důvodu účastníci aplikují frazeologismy v běžné konverzaci. Nadto nám jeden úkol nastínil jaké paremie se těší oblibě a vzhledem k tomu, že zadání nepředkládalo žádné vzorové odpovědi, reakce překypovaly pestrostí, podobně jako v případě dotazu z jakého důvodu respondenti užívají paremií v běžné rozmluvě.

Seznam úkolů předložených v průzkumném šetření:

- *Jakého jste pohlaví?*
- *Kolik je Vám let?*
- *K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, pranostiku, přísloví či rčení.*
- *Vysvětlíte (odhadněte) několika slovy význam následujících přísloví.*
- *Doplňte co nejpřesněji znění následujících pořekadel, přísloví a rčení.*
- *K zadaným rčením, příslovím a pořekadlům napište rčení, přísloví a pořekadla stejného (nejvíce podobného) významu.*
- *K uvedeným příslovím napište přísloví v původním znění.*
- *Pokud jste se někdy setkali s některými z následujících frazémů, označte je křížkem.*
- *Máte oblíbené pořekadlo, přísloví či rčení? V případě, že ano, napište jej.*
- *Kde se setkáváte s pořekadly, příslovími a rčeními?*
- *Používáte v běžné konverzaci pořekadla, přísloví či rčení?*

---

¹⁰⁴ Podobu dotazníku přikládáme v příloze (viz Příloha č. 6), stejně tak číselné vyhodnocení jednotlivých kategorií u některých zadání, a to v přehledných tabulkách (viz Příloha č. 7).

- *Pokud uplatňujete v konverzaci pořekadla, přísloví a rčení, z jakého důvodu tak činíte?*

Každý výše jmenovaný úkol jsme podrobili analýze. Odpovědi všech účastníků dotazníkového průzkumu jsme vyhodnotili a výsledky zde předkládáme k nahlédnutí. U každé otázky se zaměříme na míru úspěšnosti reakcí dotazovaných, informujeme o důležitém počtu odpovědí v jednotlivých kategoriích, u některých úkolů vyhodnocujeme množství správných a mylných či nedostatečných odpovědí. Jedná se o úkoly, v nichž například žádáme respondenty o doplnění znění paremií nebo uvedení původní podoby karikovaných přísloví. Vyhodnocení některých úloh zde zapisujeme bez uvedení jednotlivých zaznamenaných odpovědí, jiné úlohy si však jejich předložení přímo vyžadují, například žádáme-li dotazovaného o napsání oblíbeného frazeologismu, nebo o sdělení důvodu uplatňování paremií v běžném hovoru. Výsledky jednotlivých úloh doplňujeme patřičnými přehlednými grafy.

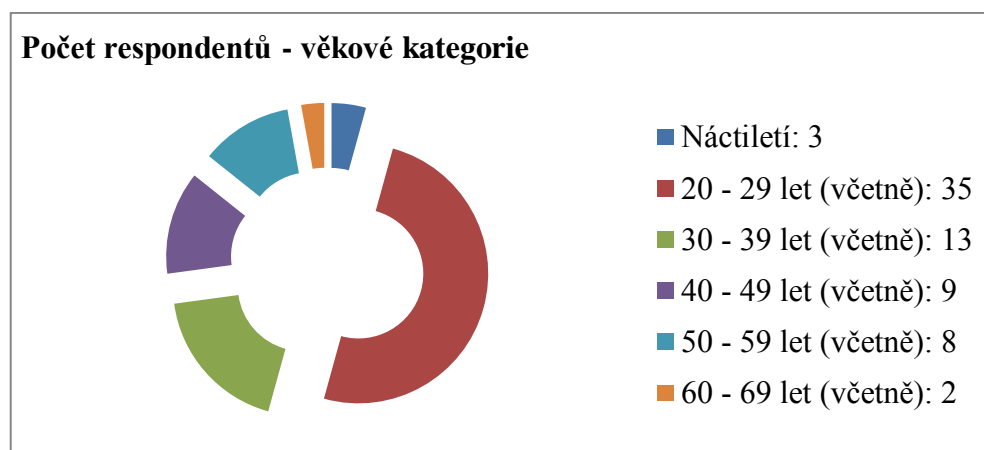
Veškeré výroky, které jsme získali z dotazníků, uvádíme zde v uvozovkách a přepisujeme je doslova, tak jak je uvedli respondenti, tedy včetně gramatických a stylistických chyb. V případě některých výroků, jež dotazovaní uvedli, pokusili jsme se dohledat jejich prameny a původní znění.

2.2 Počet, pohlaví a věk osob, jež se zúčastnily výzkumného šetření.

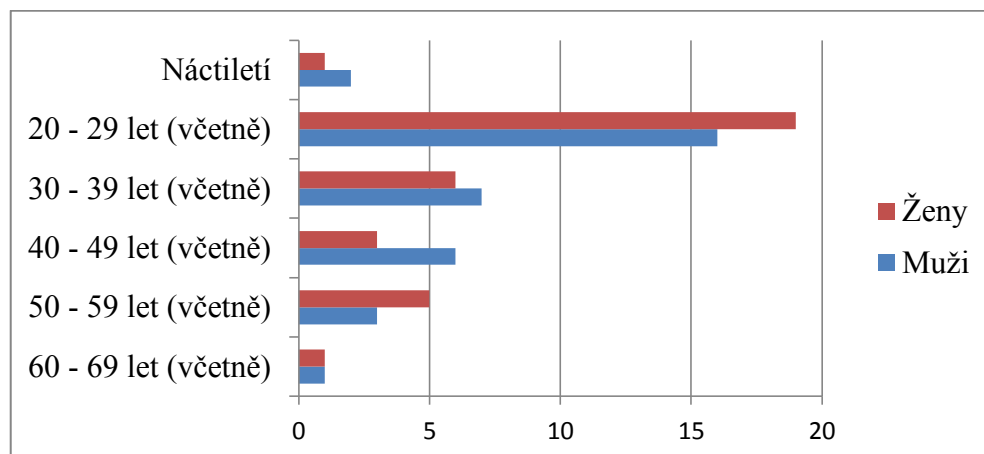
S pomocí rodiny a přátel bylo rozdáno pětasedmdesát průzkumů, a to písemnou či elektronickou formou. Vyplněných se jich zpět vrátilo sedmdesát, z čehož plyne, že účast na výzkumném šetření byla zcela dobrovolná. Na podkladě zpracovaných dotazníků lze o respondentech předložit následující informace. Výzkumného šetření se zúčastnilo celkem sedmdesát osob z České republiky, z toho pětatřicet mužů a stejný počet žen. Dvěma nejmladším představitelům obou pohlaví bylo v době šetření osmnáct let. Nejvyšší zaznamenaný věk u zástupkyň ženského pohlaví činil třiašedesát let a nejvyšší zaznamenaný věk mezi muži pak šestašedesát let. Nejvíce se u žen vyskytoval věk čtyřiaadvacet a pětadvacet let, a to se shodným zastoupením pěti účastnic. Mezi muži se ukázalo nejčtetnějším věkem stáří sedmadvaceti let, rovněž se zastoupením pěti účastníků. Přes snahu, aby se do našeho vzorku dostala úměrně mladší generaci i věková kategorie nad padesát let, byla návratnost průzkumů mladších věkových skupin výrazně vyšší.

Pro lepší přehlednost jsme při sepisování dílčích výsledků roztřídili jednotlivé respondenty obou pohlaví do šesti věkových kategorií – náctiletí, 20 – 29 let (včetně), 30 – 39 let (včetně), 40 – 49 let (včetně), 50 – 59 let (včetně) a 60 – 69 let (včetně). Pod kategorii náctiletých spadají tři osoby (dva muži a jedna žena), kategorie 20 – 29 let čítá pětatřicet zástupců (šestnáct mužů a devatenáct žen), do skupiny 30 – 39 let řadíme třináct jedinců (sedm mužů a šest žen), ke kategorii 40 – 49 let přísluší devět osob (šest mužů a tři ženy), skupina 50 – 59 let zahrnuje osm respondentů (tři muže a pět žen), do poslední skupiny 60 – 69 let jsme zařadili toliko dvě osoby (jednoho muže a jednu ženu). Toto rozčlenění navíc stvrzuje náš předpoklad, totiž že věk účastníků patří k rozhodujícím vlivům na znalost českých paremií.

Při vyhodnocování jednotlivých úloh je pro nás důležitější spíše rozdělení dotazovaných podle věku, nicméně u některých zajímavých výsledků se zaměříme rovněž na rozčlenění mluvčích podle pohlaví.

Počet mužů a žen v jednotlivých věkových kategoriích

2.3 Vyhodnocení jednotlivých částí průzkumného šetření.

2.3.1 Zadání třetí – K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, pranostiku, přísloví či rčení.

Tímto úkolem jsme zjišťovali, zda dotazovaní znají rozdíl mezi termíny pořekadlo, přísloví, rčení, ale také pranostika, a zda je dokážou od sebe rozpoznat v praxi. V úloze bylo respondentům prezentováno celkem deset sentencí, k nimž měli napsat, o jakou paremiologickou jednotku se jedná. Tento úkol zodpovědělo všech sedmdesát účastníků.¹⁰⁵

V zadání byly představeny tyto sentence:

- a) *Jaká matka, taková Katka.*
- b) *Oddělit zrno od plev.*
- c) *Jedna vlaštovka jaro nedělá.*
- d) *S poctivostí nejdál dojdeš.*
- e) *Netrkne-li únor zimu, alespoň do ní kopne.*
- f) *Má za ušima.*
- g) *Ráno moudřejší večera.*
- h) *Mluví stříbro, mlčí zlato.*
- i) *Veselá mysl, půl zdraví.*
- j) *Káže vodu, pije víno.*

Výrok první – *Jaká matka, taková Katka.*¹⁰⁶ – určilo správně jako pořekadlo šestačtyřicet dotazovaných. Shodně a zároveň správně odpověděli všichni muži ve věkové kategorii 50 – 59 let. Více jak pětina respondentů pak uvedla, že se jedná o rčení, tady se shodli oba muži reprezentující skupinu náctiletých, a devět účastníků napsalo termín přísloví.

Výrok druhý – *Oddělit zrno od plev.* – je spojením nevětným, rčením. Správně úkol zodpovědělo osmatřicet respondentů. Zde se opět na správné paremiologické jednotce shodli všichni mužští zástupci skupiny 50 – 59 let. Druhou nejpočetnější odpovědí bylo pořekadlo, přičemž stejný termín poznamenala každá žena z kategorie 40 – 49 let. Méně jak pětina dotazovaných označila sentenci za přísloví.

---

¹⁰⁵ Přesné výsledky tohoto zadání předkládáme v tabulkovém zpracování v Příloze č. 7.

¹⁰⁶ Frazeeologismus najdeme například ve sbírce Dobrovského, který jej označuje za slovenský: „*Jaká matka, taková Katka. Sl*“ (Dobrovský, 1963: 49).

Výrok třetí – *Jedna vlaštovka jaro nedělá.* – lze označit za přísloví, ale zároveň také za pranostiku, což byla nejčastěji uváděná odpověď. Za pranostiku považuje výrok polovina respondentů, za přísloví pak patnáct dotazovaných a pětina označila sentenci pořekadlem. Nejmenší zastoupení měla odpověď označující výrok za rčení.

Výrok čtvrtý – *S poctivostí nejdál dojdeš.* – řadíme k příslovím. Největší zastoupení měla odpověď přísloví, kterou uvedlo čtyřicet respondentů. Druhým termínem v pořadí co do počtu uvedení bylo pořekadlo, jež napsal také hojný počet účastníků průzkumného šetření – třiadvacet. Toliko sedm dotazovaných napsalo, že se jedná o rčení. Na termínu přísloví se shodly všechny zástupkyně skupiny 40 – 49 let a oba mužští zástupci skupiny náctiletých.

Výrok pátý – *Netrkne-li únor zimu, alespoň do ní kopne.* – patří mezi pranostiky a představuje jej ve své knize například Adéla Müllerová.¹⁰⁷ U uvedené sentence jsme zaznamenali jednoznačně největší počet správných odpovědí v tomto úkolu. Správně odpovědělo třiašedesát dotazovaných. Na termínu pranostika se shodli všichni zástupci kategorie 50 – 59 let, dále pak všechny ženy kategorie 40 – 49 let, muži reprezentující kategorii náctiletých a skupinu 30 – 39 let. Čtyři jedinci označili výrok pořekadlem, dva rčením a jeden příslovím.

Výrok šestý – *Má za ušima.* – označilo správně jako rčení pětapadesát respondentů, na tomto termínu se opět shodli muži zastupující kategorii náctiletých a kategorii 50 – 59 let. Deset dotazovaných se domnívá, že sentence je pořekadlem a pět jich usuzuje na přísloví.

Výrok sedmý – *Ráno moudřejší večera.* – řadíme k pořekadlům, což správně přiřadilo třicet účastníků dotazníkového průzkumu. U této sentence nedošlo mezi zástupci a zástupkyněmi jednotlivých kategorií k žádné jednotné shodě. Více jak třetina respondentů má výrok za přísloví, deset za rčení a dvě ženy spolu s dvěma muži jej považují za pranostiku.

Výrok osmý – *Mluvíti stříbro, mlčeti zlato.* – patří mezi přísloví.¹⁰⁸ Správný termín napsalo dvaatřicet respondentů a shodly se na něm všechny představitelky kategorie 40 – 49 let. Pořekadlem označilo výrok šestadvacet dotazovaných, přičemž se zde objevila shoda v odpovědích všech šesti zástupkyň skupiny 30 – 39 let. Ostatní považují sentenci za rčení.

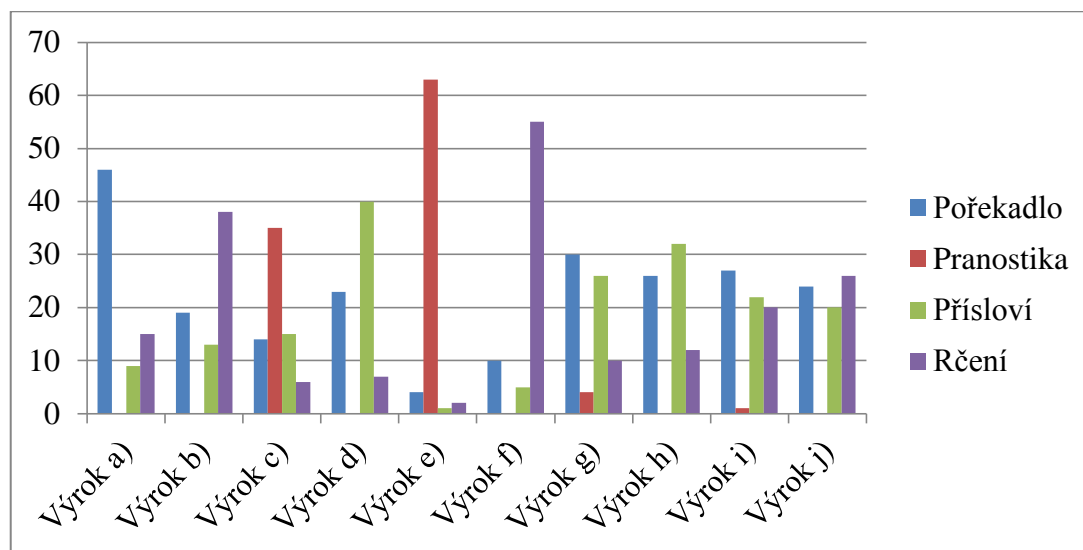
¹⁰⁷ Müllerová, Adéla. *Velká kniha českých pranostik*. Praha: Nakladatelství PLOT, 2010. 231 s.

¹⁰⁸ Tento výrok uvádí jako zástupce přísloví kupříkladu Vladimír Šmilauer. (viz Šmilauer, 1972: 252 – 253)

Výrok devátý – *Veselá mysl, půl zdraví.* – náleží k příslovím biblickým. U této sentence nejsou rozdíly mezi odpověďmi respondentů příliš výrazné. Sedmadvacet dotazovaných považuje výrok za pořekadlo, včetně obou mužů reprezentujících skupinu náctiletých. Dvaadvacet reakcí označuje sentenci za přísloví a dvacet za rčení. Jednoukrát se také objevila odpověď pranostika.

Výrok desátý – *Káže vodu, pije vodu.* – řadíme mezi přísloví. Podobně jako u předešlého výroku, zde rovněž nebyly příliš výrazné rozdíly mezi odezvami dotazovaných. Šestadvacet účastníků průzkumu přiřadilo k výroku termín rčení, čtyřadvacet pak pořekadlo a dvacet dotazovaných k němu přiřadilo termín přísloví.

Počet odpovědí u jednotlivých výroků

2.3.2 Zadání čtvrté – Vysvětlete (odhadněte) několika slovy význam následujících přísloví.

Tento úkol měl prozkoumat, zda účastníci dotazníkového průzkumu správně rozumějí obsahům paremií. Náš zájem se soustředil na to, dokážou-li dotazovaní na základě více či méně zřetelné metaforické stránky přísloví vydedukovat jejich význam a tři zadaná přísloví krátce, ale výstižně vysvětlit, třebaže se s nimi setkali poprvé. Záměrně bylo použito jedno přísloví starobylé, dnes takřka neznámé a v podstatě nepoužívané. Úkol zodpovědělo šestašedesát dotazovaných, ale kompletně vyplněných zadání jsme nakonec napočítali jednašedesát. Tři zástupci věkové kategorie 20 – 29 let a jeden představitel kategorie 40 – 49 let odevzdali dotazník bez vyplnění tohoto úkolu. Vyhod-

nocení úspěšnosti všech šesti kategorií při interpretování jednotlivých přísloví je zpracováno v příloženém grafu v závěru této podkapitoly.

Přísloví předložená v zadání úlohy:

- a) *Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.*¹⁰⁹
- b) *Dlouhý jazyk – krátké ruce.*
- c) *Není všechno zlato, co se třpytí.*¹¹⁰

2.3.2.1 *Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.*

Význam tohoto přísloví zaznamenalo třiašedesát respondentů a nevyplnilo jej sedm osob, z toho pět mužů a dvě ženy.¹¹¹ Přijatelné vysvětlení podalo osmačtyřicet dotazovaných. Některé výklady však považujeme za ne zcela přesné či nedostačující, jiné přímo za chybné, proto zde tyto odpovědi ad verbum přepisujeme a dáváme k dispozici k posouzení. Takové interpretace se objevily ve třech věkových skupinách:

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Člověk, který je pečlivý, nemusí se obávat problémů.*“
- „*Večer můžu v klidu usnout*“
- „*Za jasného nebe určitě nebudou hromy ani blesky.*“
- „*Pravda zvítězí*“
- „*Když má někdo čisté svědomí, tak nemusí mít strach z nějakého ‚odhalení‘.*“
- „*Poctivost se cení*“
- „*Pokud mám čisté svědomí, nemusím se bát žádné konfrontace.*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Kdo má čisté svědomí, nemusí se bát kontrol, nařízení atd...*“
- „*Nebude bouřka ☺ Máš čisté svědomí*“
- „*Kdo má čisté svědomí nebojí se trestu.*“
- „*Kdo má čisté svědomí nemusí se bát následků*“
- „*Dobře myšlená věc nečeká špatnou reakci.*“

---

¹⁰⁹ Přísloví najdeme například v Čelakovského *Mudrosloví* (viz Čelakovský, 1949: 449).

¹¹⁰ Přísloví uvádí ve své sbírce kupříkladu Josef Dobrovský (viz Dobrovský, 1963: 73).

¹¹¹ Ze sedmi osob, které nenapsaly žádný výklad k danému přísloví, byly čtyři z věkové kategorie 20 – 29 let, dvě z kategorie 40 – 49 let a jedna z kategorie náctiletých.

Kategorie 50 – 59 let:

- „*Pěkné počasí*“
- „*Hezké počasí*“
- „*Kdo je poctiví, nebojí se žádné pomluvy ani lži.*“

2.3.2.2 *Dlouhý jazyk – krátké ruce.*

Toto přísloví interpretovalo celkem šestašedesát respondentů, toliko čtyři dotazovaní jeho interpretaci pominuli.¹¹² Akceptovatelný výklad jsme získali od šestapadesáti účastníků průzkumu. Deset ne zcela korektních odpovědí, které se objevily ve čtyřech věkových kategoriích, nabízíme níže k zhodnocení.

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Skutek utek*“
- „*Bud' nějaký druh poruchy člověka, nebo že do všeho povídá, každému radí, ale sám se nemá k ničemu.*“
- „*Mlsný, ale nechce nic dělat.*“
- „*Přílišná výřečnost nejde ruku v ruce s manuální zručností.*“
- „*Něco slíbí nedodrží*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Teoretici, kteří o věci pořád dokola spekulují, v praxi umí kulový...*“
- „*Nepracující člověk rukama*“

Kategorie 40 – 49 let:

- „*Člověk který se vychloubá ale nic neumí*“

Kategorie 50 – 59 let:

- „*Ukecaný, chytrý – lenoch*“
- „*Velký mluvka*“

---

¹¹² Ze čtyř respondentů, kteří neinterpretovali dané přísloví, byli tři představiteli skupiny 20 – 29 let a jeden představitelem skupiny 40 – 49 let.

2.3.2.3 *Není všechno zlato, co se třpytí.*

Uvedené přísloví se pokusilo vysvětlit čtyřiašedesát dotazovaných, nicméně jako správné a přesné interpretace jsme nakonec vyhodnotili padesát odpovědí. Šest respondentů přísloví vůbec nevysvětlilo.¹¹³ Mezi výklady se objevily rovněž takové, které byly mylné, proto je zde spolu s nepřesnými výklady uvádíme. Interpretace ne zcela jasné a mylné našly zastoupení v každé věkové kategorii.

Kategorie náctiletí:

- „*Hezký navenek, shnilý uvnitř*“
- „*Jsou i důležitější věci, než hmotné.*“

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Hezký ne dobrý*“
- „*Nic není takové jak se na první pohled zdá*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*V životě jsou i důležitější hodnoty než majetek a peníze.*“
- „*Někdy je lepší mít míň než víc*“
- „*Navenek to vypadá pěkně...*“
- „*Nic není tak jak vypadá.*“

Kategorie 40 – 49 let:

- „*Navrh huj, vespod fuj*“
- „*Kočičí zlato*“
- „*Vše není na první pohled tak pěkné, jak to vypadá*“

Kategorie 50 – 59 let:

- „*Co je hezké není dobré*“
- „*Není vše prvotřídní*“

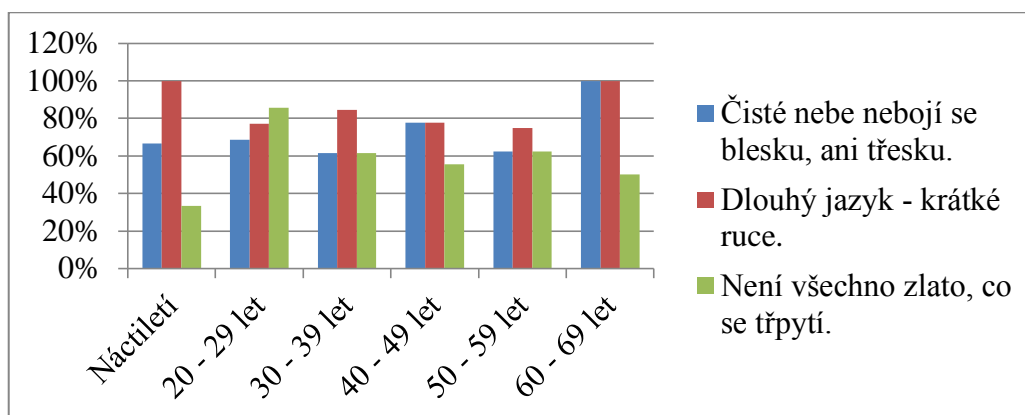
Kategorie 60 – 69 let:

- „*Hezká, ale hloupá*“

---

¹¹³ Z šesti dotazovaných, kteří neuedli žádné vysvětlení k předloženému přísloví, tři náleželi do kategorie 20 – 29 let a dále pak po jednom zástupci náleželi do kategorií 30 – 39 let, 40 – 49 let a 50 – 59 let.

Úspěšnost jednotlivých věkových kategorií při interpretování přísloví

2.3.3 Zadání páté – Doplňte co nejpřesněji znění následujících pořekadel, přísloví a rčení.

Záměrem tohoto úkolu bylo ověření znalosti dotazovaných v oblasti správného znění jednotlivých pořekadel, přísloví a rčení. Jednotlivé odpovědi klasifikujeme do tří skupin: správné a správné s odchylkou, chybné a nakonec žádné. Za správnou odpověď s odchylkou považujeme takovou, která má některé slovo nahrazeno synonymem nebo některý výraz vypuštěn, případně také přidán navíc, a to bez změny významu pořekadla, přísloví či rčení (např. *Darovanému koni na zuby nekoukej/nehled'/se nedívej* apod.). Za vhodnou odpověď s odchylkou však nepovažujeme doplnění jména konkrétní osoby do frazeologismu (např. *Jaká matka, taková Katka Nováková* apod.). Jednotlivé poremie doplnil nestejný počet respondentů. Pouze u tří poremíi můžeme prohlásit, že se je pokusili doplnit všichni účastníci dotazníkového průzkumu. Jeden dotazovaný zřejmě špatně pochopil zadání úkolu a pokusil se, dle našeho soudu, napsat vysvětlení.¹¹⁴

Části poremíi předložené respondentům k doplnění:

- Zaječí –*
- Věšet bulíky –*
- Nouze naučila –*
- Líná huba –*
- Nové koště –*
- Kam vítr –*
- Když ptáčka lapají –*
- Dočkej času –*

¹¹⁴ Jednalo se o představitelku skupiny náctiletých.

2.3.3.1 Zaječí úmysly. Vzít do zaječích.

Účastníci průzkumného šetření měli dokončit znění rčení, z něhož byla uvedena pouze část – *Zaječí*. V dotaznících se u této úlohy objevilo šestašedesát reakcí, z nichž potvrzujeme padesát správnými. Šestnáct reakcí jsme shledali chybnými a čtyři respondenti rčení nedoplňovali. Jako vhodné odpovědi nakonec uznáváme dvě rozdílné eventuality, a to *úmysl/úmysly* a *Vzít/Brát do zaječích*.¹¹⁵ Možnost první jsme zaznamenali třiačtyřicetkrát, možnost druhou sedmkrát.¹¹⁶ Chybné odpovědi se vyskytly ve všech kategoriích kromě skupiny 50 – 59 let a 60 – 69 let.

Nejčastějším chybným doplněním jsme shledali odpověď *uši/ouška*, jež se objevila sedmkrát – šestkrát ve skupině 20 – 29 let a jednou ve skupině 40 – 49 let. Hojnější zastoupení mělo také dokončení *packa/pacička*, zaznamenáno třikrát – dvakrát v kategorii 30 – 39 let a jednou v kategorii 20 – 29 let. Dvakrát jsme zaregistrovali doplnění *skok/skoky*, a to u zástupců skupiny 30 – 39 let. Další zaznamenané mylné odpovědi uvádíme níže, a to v kategoriích, v nichž se objevily.

Kategorie náctiletí:

- „*Vzal nohy na ramena.*“

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Nora*“
- „*Povaha*“
- „*Pysk*“

2.3.3.2 Věšet bulíky na nos.

Dotazovaní měli správně doplnit znění rčení, z něhož jsme prezentovali první polovinu – *Věšet bulíky*. Jako vhodnou odpověď uznáváme toliko jednu možnost, a to *na nos*. Znění rčení doplnilo všech sedmdesát účastníků průzkumu, přesto však tři z nich dopsali chybějící část nesprávně. Po jedné chybné odpovědi jsme zaznamenali ve skupinách náctiletí, 20 – 29 let a 30 – 39 let.

---

¹¹⁵ S možností *Vzít/Brát do zaječích* nebylo při tvoření dotazníku primárně počítáno, neuvažovali jsme o ní, nicméně jelikož několik respondentů uvedlo i tuto odpověď, rozhodli jsme se ji počítat jako správnou, protože *Vzít/Brát do zaječích* vskutku náleží k paremiím.

¹¹⁶ Na odpovědi *úmysly* se shodly všechny zástupkyně kategorií 40 – 49 let i 50 – 59 let a také oba mužští představitelé skupiny náctiletých.

Chybné odpovědi se od sebe výrazně lišily, proto je zde uvádíme ad verbum, jak je uvedli sami dotazovaní.

Kategorie náctiletí:

- „*Něco naslibovat a pak to nedodržet.*“

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Na hlavu*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Na noc*“

2.3.3.3 *Nouze naučila Dalibora housli.*

Respondenti měli vhodně doplnit znění přísloví, ze kterého byla představena první část – *Nouze naučila*. Po kompletním vyhodnocení pátého zadání, nám vzešel závěr, že náležité dokončení přísloví *Nouze naučila Dalibora housli* působilo dotazovaným největší potíže. Jako správné jsme uznali celkem šest doplnění, a to *Dalibora housli*, *i Dalibora housli*, *Dalibora houslím*, *Dalibora hrát na housle*, *Dalibora na housle housli* a *Dalibora na housle*.¹¹⁷ Znění přísloví se pokusilo doplnit pouze pětapadesát dotazovaných a dokonce i přes bohatou škálu námi uznaných doplnění, počet vyhovujících odpovědí rovná se pětáctýřiceti. Patnáct respondentů chybějící část přísloví nedodalo.¹¹⁸ Mylné odpovědi, respektive perličky jsme zaznamenali ve třech kategoriích a pro jejich zvláštnost je níže přepisujeme.

Kategorie náctiletí:

- „*V nejhorších chvílích si všechno uvědomíme.*“

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Bída zaplatila*“
- „*Dobře vařit*“
- „*Práci*“

---

¹¹⁷ Známe přísloví *Nouze naučila Dalibora housli* můžeme najít například v paremiologické sbírce Červenky – Blahoslava nebo Dobrovského, a to i v podobě *Mistr nouze učil Dalibora housli*. (viz Dobrovský, 1963: 67)

¹¹⁸ Z patnácti respondentů, kteří nenapsali žádnou odpověď, deset jich patřilo do kategorie 20 – 29 let a pět do kategorie 30 – 39 let.

- „*Skromnosti*“
- „*I kosa zpívá*“
- „*Dalibora pástí*“
- „*Pekaře houští*“
- „*Dalibora*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Dalibora Jandu houští*“

2.3.3.4 *Líná huba, holé neštěstí.*

Dotazovaní dostali za úkol správně dokončit znění přísloví, z něhož jsme uvedli první část, a to *Líná huba*. Za správné doplnění uznáváme toliko odpověď *holé/holý neštěstí*.¹¹⁹ Podruhé můžeme prohlásit, že znění přísloví dopsalo všech sedmdesát respondentů, přesto však tři odpovědi neřadíme ke korektním.

Dva muži zaměnili v přísloví adjektivum *holé* za *velké*, což nemusíme považovat za enormní chybu,¹²⁰ ale jedna odpověď se zcela odlišuje od správného znění přísloví – „*Bojí se zeptat*.“¹²¹

2.3.3.5 *Nové koště dobře mete.*

V zadání jsme po účastnících průzkumného šetření požadovali, aby správně doplnili znění přísloví, z něhož jsme předložili první polovinu – *Nové koště*. Počet uznávaných odpovědí, které se v dotazníku objevily v těchto variantách: *dobře/nejlépe/nejlíp mete/zametá*, činil třiašedesát, přičemž úkol se pokusilo splnit čtyřiašedesát dotazovaných. Šest respondentů nechalo přísloví nedoplněné.¹²²

Jedinou zaznamenanou odpovědí, kterou nelze uznat za korektní, byla reakce reprezentantky kategorie náctiletých, a to „*Nováček*.“

¹¹⁹ Přísloví *Líná huba, holé/holý neštěstí* najdeme například ve sbírce Dobrovského, a to v podobě „*Líná ústa holý neštěstí*“ (Dobrovský, 1963: 65).

¹²⁰ Jednalo se o zástupce skupin 40 – 49 let a 50 – 59 let.

¹²¹ Tuto odpověď napsala představitelka kategorie náctiletých, která, jak jsme již dříve naznačili, zřejmě zcela špatně pochopila zadání úlohy, v níž respondenti měli doplňovat chybějící části českých paremií.

¹²² Z šesti dotazovaných, jež nedoplnili znění přísloví, patřili čtyři do skupiny 20 – 29 let, jeden k náctiletým a jeden ke skupině 40 – 49 let.

2.3.3.6 *Kam vítr, tam plášt’.*

Respondenti měli správně dokončit znění přísloví, z něhož představenou částí bylo *Kam vítr*. Jedinou tolerovanou možností doplnění, a to *tam plášt’*, napsalo osmapadesát dotazovaných. Nicméně přísloví se pokusilo dokončit šedesát osob, ale dva muži z kategorie 20 – 29 let napsali nesprávnou odpověď. Obě odpovědi přepisujeme a předkládáme níže. Deset respondentů znění přísloví vůbec nedoplnilo.¹²³ Po zkompletování výsledků celého pátého zadání dotazníku, dospěli jsme k soudu, že náležité dokončení přísloví *Kam vítr, tam plášt’* bylo pro dotazované druhým nejobtížnějším.

Mylná dokončení přísloví v kategorii 20 – 29 let:

- „*Tam mrak*“
- „*Tam zima*“

2.3.3.7 *Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají.*

Devětašedesát účastníků našeho průzkumu se pokusilo dokončit znění přísloví, ze kterého jsme jim prezentovali první část – *Když ptáčka lapají*. Ačkoli počet námi uznaných eventualit doplnění rovnal se vysokému číslu pět – *pěkně/hezky/krásně/sladce mu zpívají*,¹²⁴ *hezky mu zahrají*,¹²⁵ počet vyhovujících doplnění rovnal se pětapadesáti. Jeden respondent přísloví nedokončil.¹²⁶ Odpovědi, které považujeme za nevyhovující, vyskytly se v pěti ze šesti věkových kategorií.¹²⁷

Nejčastěji se mezi nevyhovujícími dokončeními přísloví objevila odpověď „*dobře mu zpívají*,“ kterou jsme napočítali celkem desetkrát. Ostatní mylná dokončení přepisujeme doslova a nabízíme ke kritice, a to v kategoriích, v níž se vyskytla.

Kategorie náctiletí:

- „*Podle mu zpívají*“
- „*Přemlouvání k něčemu.*“

---

¹²³ Z deseti respondentů, kteří zanechali namísto odpovědi prázdné místo, čtyři byli představiteli kategorie 20 – 29 let, tři kategorie 40 – 49 let, dva kategorie náctiletých a jeden patřil do kategorie 30 – 39 let.

¹²⁴ Uznáváme také eventualitu *sladce mu zpívají*, jelikož ji respondenti mohou znát díky písničce Jaroslava Uhlíře a Zdeňka Svěráka, ve které se zpívá: „*Když prý ptáčka chytají, zpívají mu sladce, zlatý kroužek slibují, trvá to však krátce,*“ která zaznívá ve filmové pohádce *Koloběžka první* (1984) Ludvíka Ráží a Heleny Sýkorové.

¹²⁵ V Mudrosloví Čelakovského nalezneme variantu „*Když ptáčka lapají, pěkně mu pískají*“ (Čelakovský, 1978: 21).

¹²⁶ Dotazovaný, který přísloví nedokončil, patřil do věkové kategorie 20 – 29 let.

¹²⁷ Jedinou kategorií, kde se neobjevilo nevyhovující doplnění přísloví, byla kategorie 60 – 69 let.

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Nadělá se hluk*“
- „*Něco mu zpívají*“
- „*Holky plakají*“

2.3.3.8 *Dočkej času jako husa klasu.*

Účastníci dotazníkového průzkumu měli co nejpřesněji dokončit znění přísloví, z něhož jsme předložili první část, a to *Dočkej času*. Námi uznané eventuality – *jako/co husa/husy klasu/klasů* – doplnilo šestašedesát dotazovaných.¹²⁸ Nicméně počet respondentů, kteří se pokusili dokončit znění přísloví, je roven sedmdesáti. Přísloví *Dočkej času jako husa klasu* je tudíž třetí paremiologickou jednotkou, jíž se pokusili doplnit všichni respondenti. Mezi dokončeními přísloví se objevila čtyři mylná, která níže nabízáme k posouzení.

Kategorie náctiletí:

- „*Počkej si na, přijde na tebe řada.*“

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Jako husa vejce*“
- „*Jako husa kvasu*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Jako husa času*“

2.3.3.9 Vyhodnocení pátého zadání u jednotlivých věkových kategorií.

Úspěšnost zástupců kategorie náctiletých nebyla ve správném doplňování znění paremií v žádném z osmi příkladů stoprocentní. Značný vliv na výslednou míru zdárnosti v této kategorii mělo zcela jistě nízké zastoupení, toliko tři respondenti spadali svým stářím do této věkové skupiny. Dalším podstatným vlivem, jenž se notně podepsal na výsledcích této kategorie, bylo nesprávné porozumění zadání pátého úkolu osmnáctiletou respondentkou, která nedoplňovala znění paremiologických útvarů, nýbrž se zřejmě pokoušela podat vysvětlení předložených výrazů.

---

¹²⁸ Starší variantu *Dočkej času co hus klasu* najdeme například v *Mudrosloví* Čelakovského. (viz Čelakovský, 1978: 158)

Podle našeho předpokladu, s přibývajícím věkem dotazovaných, zvyšuje se jejich úspěšnost a zároveň se snižuje počet chybných a žádných odpovědí v této úloze. Tudíž v doplňování náležitého znění paremií se o něco lépe dařilo představitelům skupiny 20 – 29 let, kteří dosáhli v jednom případě, u přísloví *Liná huba, holé neštěstí*, sto procentní úspěšnosti. Na druhou stranu u pěti příkladů nenapsali zástupci této kategorie žádnou odpověď.

Reprezentanti kategorie 30 – 39 let vedli si v dokončování znění pořekadel, přísloví a rčení o trochu lépe nežli jejich mladší kolegové. Plně úspěšní byli u dvou přísloví, a to *Liná huba, holé neštěstí* a *Nové koště dobře mete*, a pouze u dvou paremií se jeden dotazovaný zdržel odpovědi.

Dotazovaní náležící do skupiny 40 – 49 let byli stoprocentně úspěšní hned u tří paremií – *Věšet bulíky na nos*, *Nouze naučila Dalibora housti* a *Dočkej času jako husa klasu*. Toliko třikrát odpověděl jeden člen této kategorie chybně a pouze u dvou paremií dotazovaní nenapsali žádné dokončení.

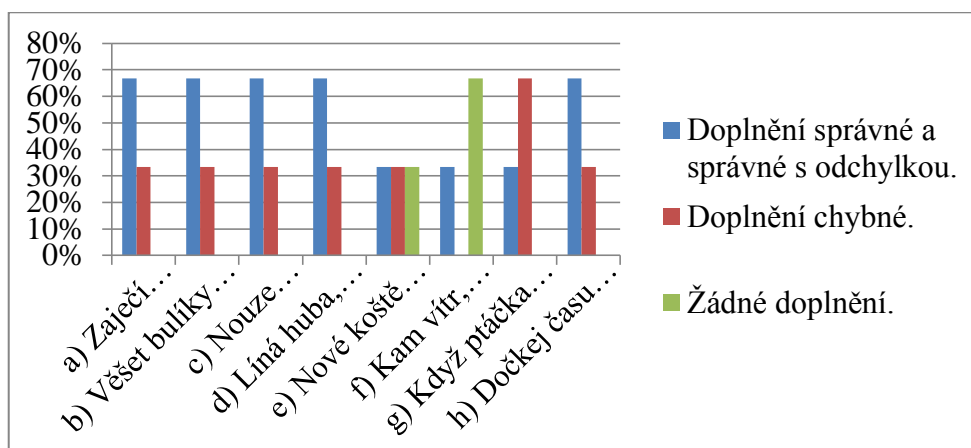
Zástupci věkové kategorie 50 – 59 let byli úspěšní na sto procent při doplňování celkem šesti paremií, chybili toliko dvakrát, a to v případě *Liná huba, holé neštěstí* a *Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají*. Představitelé této kategorie vždy dokončili znění paremií, ani v jednom případě jsme se nesečkali s neuvedením odpovědi.

Představitelé skupiny 60 – 69 let byli zcela úspěšní při doplňování všech osmi paremií. Tudíž se neobjevilo žádné mylné dokončení nebo prázdno namísto odpovědi. Bohužel se nám nevrátilo nazpět více vyplněných dotazníkových průzkumů od stejně starých mluvčích, tudíž hodnotíme výsledky toliko jedné ženy a jednoho muže.

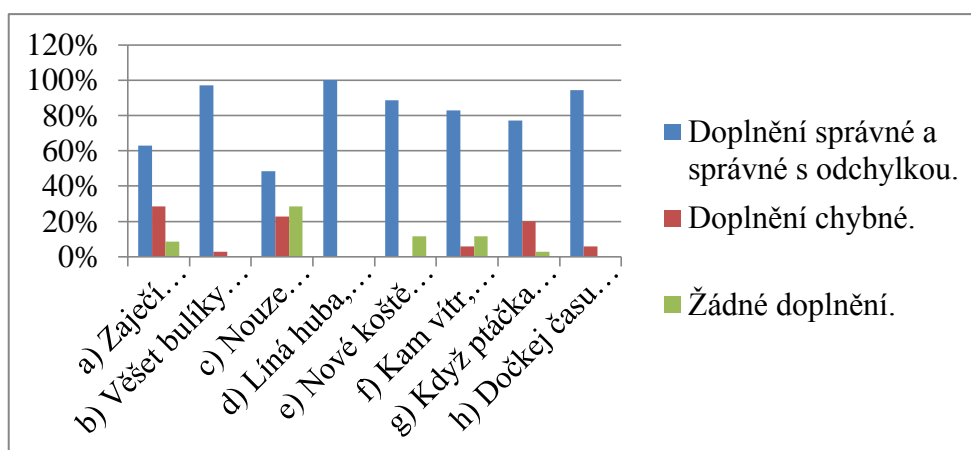
Nyní následuje znázornění úspěšnosti jednotlivých kategorií při doplňování správného znění pořekadel, přísloví a rčení v přehledných grafech. Vynecháváme pouze grafické zpracování úspěšnosti zástupců věkové kategorie 60 – 69 let, kteří byli stoprocentně úspěšní v dokončování všech osmi paremií, poněvadž takový graf by byl jednotvárný. Nakonec připojujeme graf, jenž znázorňuje pohyb znalosti znění paremií v závislosti na stáří respondentů a jenž potvrzuje náš předpoklad, že procento náležitých doplnění stoupá přímo úměrně s věkem dotazovaných a zároveň procento mylných a žádných doplnění nepřímo úměrně klesá s věkem dotazovaných.

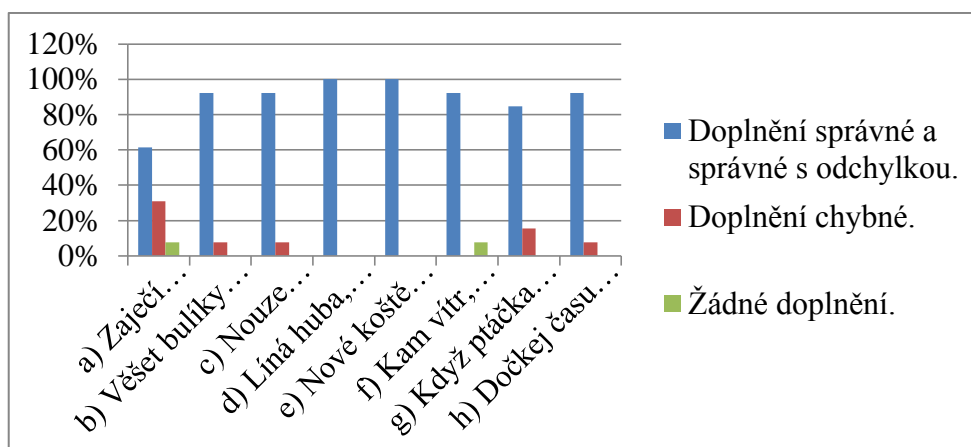
Věková kategorie náctiletí - úspěšnost v doplňování přesného znění paremií.

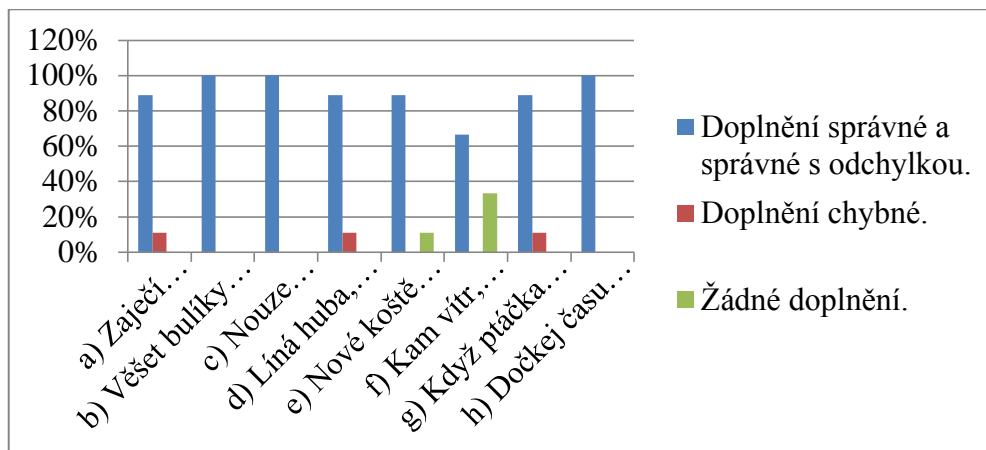
Věková kategorie 20 - 29 let – úspěšnost v doplňování přesného znění paremií.

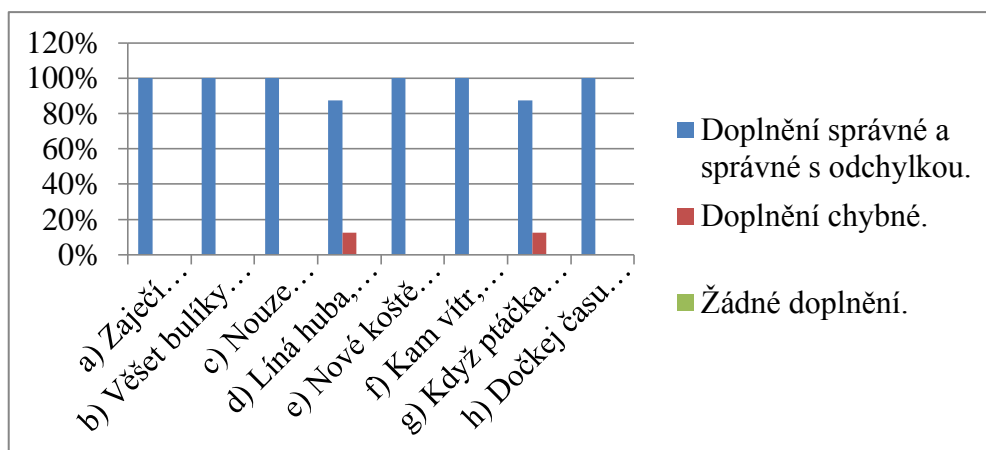
Věková kategorie 30 - 39 let – úspěšnost v doplňování přesného znění paremií.

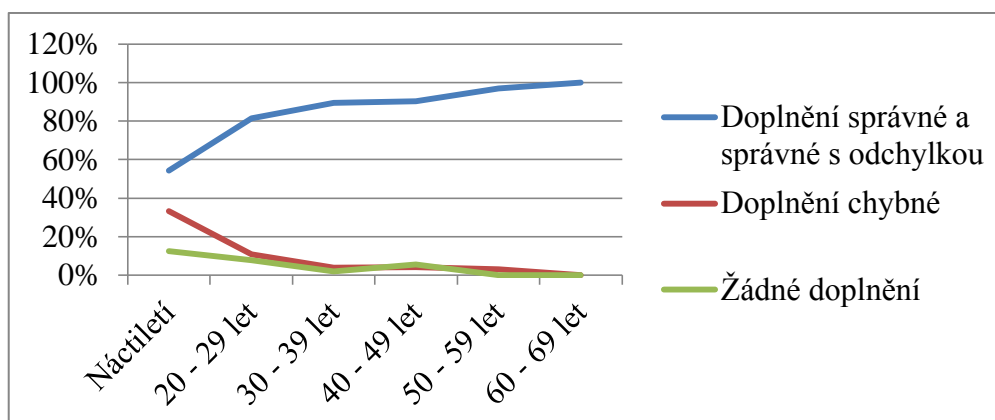
Věková kategorie 40 - 49 let – úspěšnost v doplňování přesného znění paremií.

Věková kategorie 50 – 59 let – úspěšnost v doplňování přesného znění paremií

Pohyb znalosti přesného znění paremií v závislosti na věku respondentů

2.3.4 Zadání šesté – K zadaným rčením, příslovím a pořekadlům napište rčení, přísloví a pořekadla stejného (nejvíce podobného) významu.

Čeština oplývá značným bohatstvím nejrůznějších pořekadel, přísloví a rčení. Častokrát můžeme skutečnost vyslovenou jedním příslovím vyjádřit pomocí přísloví jiného, případně hned několika jinými příslovími, a to aniž by se změnil význam skutečnosti. Zadání šesté do jisté míry ověřuje, jak velkou měrou si respondenti, kteří se účastnili našeho průzkumného šetření, osvojili toto bohatství. Úkolem dotazovaných bylo napsat paremie, jež mají stejný, případně co nejvíce podobný význam jako paremie námi zadané. Samozřejmě v této úloze se opět ukázalo, zda respondenti správně rozumějí obsahům paremií. Několikrát se stalo, že dotazovaní napsali k paremiím více výroků v rámci jedné odpovědi. V takovém případě, pokud například respondent napsal dvě správné sentence, započítali jsme je dvakrát jako správné, napsal-li jeden výrok správný a druhý chybný, započítali jsme oba, ale každý zvlášť, jako správnou a chybnou odpověď.

Jelikož se v tomto zadání objevil vyšší počet respondentů, kteří nedoplnili odpověď u některých, případně u všech frazeologismů, přikládáme v závěru podkapitoly graf, jenž znázorňuje počet žádných odpovědí v jednotlivých věkových kategoriích.

Respondentům byly prezentovány tyto sentence:

- a) *Pozdní hosti jedí kosti.*
- b) *Žádný učený z nebe nespádl.*
- c) *Káže vodu, pije víno.*
- d) *Nechval dne před večerem.*
- e) *Má za ušima.*
- f) *Jaká matka, taková Katka.*

2.3.4.1 Přísloví shodného (nejvíce podobného) významu jako *Pozdní hosti jedí kosti*.

K zadanému přísloví se pokusilo napsat vhodnou odpověď šestašedesát účastníků průzkumného šetření, s prázdným místem odevzdali dotazník pouze čtyři dotazovaní.¹²⁹ Po zkompletování výsledků celého šestého zadání můžeme prohlásit, že náležité nahrazení zadaného frazeologismu jiným frazeologismem činilo dotazovaným nejmenší potíže. V odpovědích, které respondenti napsali, napočítali jsme pět přísloví. První

---

¹²⁹ Ze čtyř respondentů, kteří nedoplnili žádnou odpověď, byli tři příslušníky věkové kategorie 20 – 29 let a jeden příslušníkem kategorie 30 – 39 let.

příčku co do počtu uvedení obsadilo přísloví *Kdo pozdě chodí, sám sobě škodí*, které se objevilo celkem dvačtyřicetkrát, jedná se zároveň o nejvyšší počet shodných odpovědí v celém šestém zadání. Druhého největšího zastoupení se dočkalo přísloví *Kdo dřív přijde, ten dřív mele*, jež jsme zaregistrovali dvacetkrát. Mnohem nižší zastoupení měla sentence *Kdo zaváhá, (ten) nežere*, vyskytla se šestkrát. Dále pak dva dotazovaní napsali přísloví *Pozdě bycha honiti* a jedna žena napsala *Jak si kdo ustele, tak si lehne*.

Jedenkrát jsme také zaznamenali nepřesné znění přísloví, a to u mužského představitele skupiny 20 – 29 let, který uvedl odpověď: „*Kdo pozdě chodí, sám sobě sám*.“

2.3.4.2 Prísloví shodného (nejvíce podobného) významu jako *Žádný učený z nebe nespádl*.

Uvést vhodné přísloví, jež by se významem shodovalo s příslovím zadaným, bylo zřejmě pro respondenty obtížné. Objevil se zde druhý nejvyšší počet žádných odpovědí z celého šestého úkolu, a to pětadvacet. V odpovědích respondentů jsme našli několik přísloví, ale také mylných výroků. Všechny získané výroky uvádíme níže, a to v sestupném pořadí, podle toho, kolikrát se v průzkumu objevily.

- *Cvik/učení/cvičení dělá mistra*. – Prísloví uvedeno sedmkrát.
- *I mistr tesař se (někdy) utne*. – Prísloví napočítáno šestkrát.
- *Nikdo není dokonalý*.¹³⁰ – Výrok se objevil šestkrát.
- *Opakování (je) matka moudrosti*.¹³¹ – Zaznamenáno čtyřikrát.
- *Chybami se člověk učí*. – Prísloví napočítáno třikrát.
- *Co se v mládí naučíš, ve stáří jako když najdeš*. – Uvedeno dvěma respondenty.
- *Trpělivost růže přináší*. – Napsali dva dotazovaní.

Po jednom zastoupení získaly tyto sentence, které uvádíme ad verbum, jak je napsali sami respondenti:

- „*Abys mohl běhat, musíš se nejprve naučit chodit*.“
- „*Chybovat je lidské, odpouštět božské*“
- „*Chytré nejsou žádné čáry*“

¹³⁰ Výrok známý především ze závěru filmu Billyho Wildera a I.A.L. Diamonda – *Some Like It Hot* (1959), kde v originálu zazní: „*Well, nobody's perfect*,“ v českém dabingu pak: „*Prosím, nikdo není dokonalý*.“

¹³¹ „*Repetitio est mater studiorum. lat. Opakování je matka studií, to jest učení*“ (Šťastný, 1947: 169).

- „*I mně museli shodit z výšin*“
- „*Jedna vlaštovka jaro nedělá*“
- „*Každý začátek je těžký.*“
- „*Nic nejde hned napoprvé*“
- „*Pile přináší ovoce*“
- „*Uč se synu moudrým býti*“
- „*Učit se...*“
- „*Učit se, učit se, učit se.*“¹³²
- „*Vím, že nic nevím.*“¹³³
- „*Všeho do času*“

2.3.4.3 Paremie shodného či nejvíce podobného významu jako *Káže vodu, pije víno.*

Tento úkol, uvedení náležitého frazeologismu, byl pro účastníky dotazníkového průzkumu evidentně tvrdým oříškem. Z celého šestého zadání se zde objevilo největší množství žádných odpovědí, a to čtyřicet. Pro velký počet rozdílných sentencí v odpovědích, předkládáme je níže, přepsané ad verbum, tedy jak sentence uvedli sami respondenti. Výroky řadíme sestupně, podle počtu jejich zastoupení.

Sentence, které byly uvedeny respondenty v dotaznících dvakrát:

- „*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.*“
- „*Lže, jako když tiskne.*“
- „*Navrch huj, vespod fuj.*“
- „*Nevidí si do pusy/huby.*“
- „*S jídlem roste chuť*“
- „*Zamést si před vlastním prahem*“

Výroky, již byly zastoupeny v dotaznících jedenkrát:

- „*David Rath*“
- „*Dělá něco jiného, než říká.*“
- „*Dvojit metr*“
- „*Hlásí dobro a sám dělá zlo.*“

¹³² Proslulý citát Vladimíra Iljiče Lenina: „*Учиться, учиться, учиться!*“

¹³³ Známý výrok Sókrata: „*Scio me nihil scire,*“ který řadíme k živým slovům, citátům.

- „*Kdo lže, ten krade*“
- „*Kovářova kobyla chodí bosa*“
- „*Měří dvojím metrem*“
- „*Mluví o chudobě, žije v bohatství*“
- „*Mluví stříbro, mlčeti zlato*“
- „*Na jazyku med a v srdci jed.*“¹³⁴
- „*Nedělej druhým to, co nechceš, aby dělali tobě.*“
- „*Nemůžu si na jiné vzpomenout, ale znamená to, že je pokrytec, ostatním nechce dovolit, co sám dělá.*“
- „*Není fěr*“
- „*Není růže bez trní*“
- „*Není všechno zlato, co se třpytí*“
- „*Pod svícnem největší tma*“
- „*Podle sebe soudím tebe*“
- „*Ryba smrdí od hlavy*“
- „*Sobě vše, druhým nic.*“
- „*Vlk v rouše beráncím.*“¹³⁵

2.3.4.4 Frazeologismus stejného (nejvíce podobného) významu jako *Nechval dne před večerem*.

Celkem padesát respondentů se pokusilo splnit tento úkol a dvacet jich zanechalo úkol nevyplněný. Sentencí s největším zastoupením – šestadvacet odpovědí – bylo zaznamenáno přísloví *Neříkej hop, dokud nepřeskočíš/jsi nepřeskočil*. Téměř třikrát méně, devětkrát, se objevilo v reakcích pořekadlo *Ráno moudřejší večera*. Čtyřikrát jsme napočítali přísloví *Nač stahovat kalhoty, když brod je ještě daleko*¹³⁶ a třikrát přísloví *Dočkej času jako husa klasu*.

¹³⁴ Paremii nalezneme už například v Dobrovského sbírce, a to v podobě „*Na jazyku nosí med, v srdci kryje jed*“ (Dobrovský, 1963: 69). Jeho význam pak dohledáme kupříkladu u Zaorálka, který uvádí: „*nosit (mít) [v ústech] med a v srdci jed – chovati se neupřímně, pokrytecky*“ (Zaorálek, 1963: 218).

¹³⁵ Známy biblický výrok: „*Střežte se lživých proroků, kteří k vám přicházejí v rouchu ovčím, ale uvnitř jsou draví vlci.*“ (Mt. 7, 15)

¹³⁶ Uvedené přísloví žije v paměti mnoha lidí také díky filmu Karla Smyczeka – *Sněženky a machři* (scénář: John, Radek, 1982), kde jej pronese postava Vikyho Cabadaje.

V odpovědích se jedenkrát vyskytly tyto výroky, které přepisujeme doslova:

- „*Ne dělat předčasné závěry*“
- „*Nedělej předčasně ukvapené závěry*“
- „*Nechlub se cizím peřím*“
- „*Nikdy není tak zle, aby nemohlo být ještě hůř.*“
- „*Po bitvě je každý generál*“
- „*Pozdě bycha honiti*“
- „*Předčasný závěry*“
- „*Ráno, je moudřejšího večera.*“

2.3.4.5 Paremie shodného či nejvíce podobného významu jako rčení *Má za ušima*.

Řadu rozličných výroků nám nabídly odpovědi, v nichž měli respondenti uvést rčení shodného, případně podobného významu jako rčení *Má za ušima*.¹³⁷ V tomto úkolu jsme získali od dotazovaných padesát odpovědí a hned sedm sentencí bylo zastoupeno více jak jedenkrát. Největší zastoupení měl výrok *Je chytrý/mazaný jako liška/lišák*, který se objevil celkem patnáctkrát. Devětkrát jsme napočítali rčení *Má/mít pod čepicí*, u něhož pozoruje možný posun ve významu a tudíž i současnou neznalost jeho druhého původního významu.¹³⁸ Výrok *Je všemi mastmi mazaný*¹³⁹ napsalo osm dotazovaných a čtyři dotazovaní napsali výrok *Má/míti filipa*. Shodně, dvakrát se objevily odpovědi *Jedl chytrou/vtipnou kaši*, *Je chytrý* a *Má fištróna*.

Po jednom zastoupení získaly tyto sentence:

- „*Bystrý jako rys*“
- „*Hloupý kdo dává, hloupější, kdo nebere*“
- „*Chytrý jako opice*“
- „*Chytrost sama*“
- „*Je mazaný*“

---

¹³⁷ Význam rčení *Mít za ušima* objasňuje například Zaorálek, a to slovy „*býti chytrý, prohnaný, šibal, šelma*“ (Zaorálek, 1963: 406).

¹³⁸ Zaorálek uvádí v případě rčení *Mít pod čepicí* dva významy, na prvním místě – být opilý, na místě druhém – být chytrý, bystrý. (Viz Zaorálek, 1963: 60). Vzhledem k tomu, kolikrát se toto rčení objevilo jako shodné (nejvíce podobné) k zadanému frazému, je možné, že se v současné době udržel v paměti toliko jeden jeho význam, a to být chytrý.

¹³⁹ *Být všemi mastmi mazaný* znamená podle výkladu Zaorálka „*býti prohnaný šibal, velmi bystrý nebo chytrý člověk*“ (Zaorálek, 1963: 217).

- „*Je to kujón*“
- „*Je to šibal*“
- „*Je vykutálenej*“
- „*Komu se nelení, tomu se zelení*“
- „*Liška podšitá*“¹⁴⁰
- „*Nemaž mi med kolem pusy!*“
- „*Pálí mu to.*“

2.3.4.6 Frazeologismus shodného či nejvíce podobného významu jako pořekadlo *Jaká matka, taková Katka*.

Tento úkol se pokusilo zodpovědět sedmapadesát účastníků průzkumného šetření. Třináct dotazovaných úlohu nevyplnilo. V odpovědích se objevilo několik sentencí, nejčastěji, a to devětadvacetkrát (což je zároveň druhý nejvyšší počet shodných odpovědí v celé šesté úloze), byl zaznamenán výrok *Jablko nepadá daleko od stromu*. V pořadí druhé místo, co do počtu uvedení, obsadil frazeologismus *Jaký otec, takový syn*, který se v reakcích zjistil dvanáctkrát. O třetí pomyslnou příčku se pak dělí dva výroky – *Jaký pán, takový krám* a *Jaký pán, takový pes*, již se objevily čtyřikrát. V těsném závěsu je pak odpověď *Jaká matka, taková dcera*, kterou jsme napočítali třikrát. Shodně, dvakrát, napsali respondenti sentence *Dcera nezapře matku* a *Podobný jako vejce vejci*.

Jedenkrát pak byly zastoupeny tyto odpovědi:

- „*Jak si kdo ustele, tak si lehne.*“
- „*Jaký pán, takový kmán.*“
- „*Strom se pozná po ovoci.*“
- „*Ten se potatil*“
- „*Vrána k vráně sedá*“

Nyní následuje znázornění počtu nezodpovězených částí šesté úlohy, v níž měli respondenti doplňovat k zadaným paremiím paremie stejného či nejvíce podobného významu. Jak již bylo uvedeno, největší počet žádných odpovědí byl zaznamenán

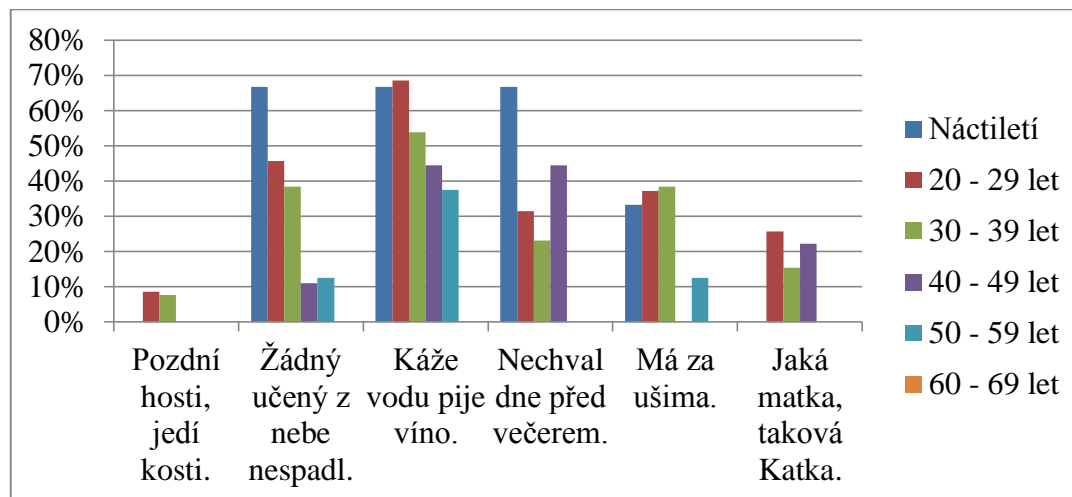
---

¹⁴⁰ *Být liškou podšitý* nebo *být liška podšitá* značí někoho, kdo je „*chytrácký, vychytralý až mazaný a lstivý člověk*“ (Červená a kol., 1988: 164).

v reakcích na frazeologismus *Káže vodu, pije víno*. Nejnižší počet žádných odpovědí nalezneme v reakcích na paremiu první, tedy přísloví *Pozdní hosti jedí kosti*. Pouze zástupci věkové kategorie 60 – 69 let vždy doplnili sentence ke všem šesti zadaným frazeologismům.

Počet žádných odpovědí u jednotlivých kategorií vyjádřený v procentech

2.3.5 Zadání sedmé – K uvedeným příslovím napište přísloví v původním znění.

Existence vědomých zkomolenin paremií a posměšné glosování řeči skrze vyslovení lidové nebo zlidovělé pravdy dokazuje, jak jsou v našem prostředí pořekadla, přísloví a rčení známá a respektovaná. Na příkladu šesti námi vybraných parodovaných přísloví jsme chtěli prověřit, do jaké míry dotazovaní ovládají znění českých přísloví. Náš zájem se soustředil na to, zda respondenti dovedou správně nahradit karikovanou část přísloví původním zněním. Tuto podkapitolu uzavíráme grafickým zpracováním úspěšnosti jednotlivých kategorií v odpovídání na sedmé zadání.

V zadání byly představeny tyto sentence:

- Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení.*
- Láska i nemoc přenáší.*
- Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou.*
- Všude dobře, doma manželka.*
- Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra.*
- Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až dá někdo na pivo.*

2.3.5.1 Karikované přísloví *Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení.*

Karikatura *Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení* vznikla z přísloví *Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp/nejlépe*. Prísloví se pokusilo opravit devětašedesát respondentů, toliko jeden mužský představitel skupiny 20 – 29 let úkol nevyplnil. V odevzdaných dotaznících se u daného úkolu objevily hned tři varianty znění frazeologismu. Nejpočetněji byla zastoupena verze *Kdo se směje naposled, ten se směje nejlíp/nejlépe*, již napsalo pětapadesát dotazovaných. Na druhé místo v pořadí co do počtu uvedení se dostala sentence *Kdo se směje naposled, ten se směje nejvíc/nejvíce*, ta se objevila desetkrát. Pomyslnou třetí příčku pak zastává výrok *Kdo se směje naposled, ten se směje nejdýl/nejdéle*, který uvedli čtyři respondenti.

2.3.5.2 Karikované přísloví *Láska i nemoc přenáší.*

Parodovaná sentence *Láska i nemoc přenáší* byla vytvořena modifikací paremie *Láska hory přenáší*. Tento úkol zodpovědělo dvašedesát účastníků průzkumného šetření.¹⁴¹ V odpovědích jsme zaregistrovali tři podoby přísloví, a to *Láska hory přenáší*, kterou napsalo šedesát respondentů a shodli se na ni všichni zástupci kategorií 30 – 39 let, 50 – 59 let a 60 – 69 let. Další variantu – *Láska je mocná čarodějka* – uvedl muž ze skupiny 20 – 29 let, a nakonec se objevila podoba *Láska i nemoci přenáší*, již uvedla představitelka nejmladší věkové skupiny, tedy náctiletých.

2.3.5.3 Parodovaná paremie *Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou.*

Karikatura *Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou* je vytvořena upravením přísloví *Kdo po tobě kamenem, ty po něm chlebem*.¹⁴² O napsání původní verze přísloví se pokusilo devětačtyřicet respondentů, nejmenší počet v celém sedmém úkolu.¹⁴³ Navíc šest z devětadvaceti odpovědí bylo chybných. Mylné odpovědi uvádíme přepsané ad verbum, jak je napsali sami dotazovaní.

- „*Ty po mne kamenem, já po tobě ani slovem*“ – Výrok uvedl jeden představitel skupiny 20 – 29 let.

---

¹⁴¹ Odpověď neuvádělo osm respondentů, z nichž jich pět patřilo do kategorie 20 – 29 let, dva do kategorie 40 – 49 let a jeden do kategorie náctiletých.

¹⁴² Jiná verze přísloví je *Kdo do tebe kamenem, ty do něho chlebem*.

¹⁴³ Jedenadvacet dotazovaných nenapsalo žádnou odpověď, přičemž jedenáct z nich byli zástupci kategorie 20 – 29 let, shodný počet – čtyři respondenti – patřili do kategorie 30 – 39 let a 40 – 49 let, dva respondenti zastupovali kategorii náctiletých.

- „*Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou.*“ – Tato odpověď se objevila dvakrát, a to u zástupkyně skupiny náctiletých a zástupce skupiny 30 – 39 let.
- „*Ty po mne kamenem, já po tobě druhou tváří ☺*“ – Sentence zaznamenána u jednoho zástupce kategorie 20 – 29 let.
- „*Ty po mne kamenem, já po tobě květinou.*“ – Tuto variantu přísloví jsme registrovali u dvou žen – zástupkyně kategorie 20 – 29 let a zástupkyně kategorie 40 – 49 let.

2.3.5.4 Karikované přísloví *Všude dobře, doma manželka.*

Parodovaný frazeologismus *Všude dobře, doma manželka* byl utvořen z přísloví *Všude dobře, doma nejlépe*. Celkový počet odpovědí u tohoto úkolu rovnal se jedenasedmdesáti,¹⁴⁴ což značí nejvyšší počet odpovědí v celém sedmém zadání. Na správné variantě přísloví se shodli všichni představitelé kategorií 20 – 29 let, 40 – 49 let, 50 – 59 let a 60 – 69 let. Za náležité opravení znění byly uznány rovněž odpovědi s drobnou odchylkou, a to nahrazení slova *nejlépe* tvarem *nejlíp* – *Všude dobře, doma nejlíp*. Chybná sentence *Všude dobře, tak co doma* objevila se ve dvou případech, v kategorii 30 – 39 let a 40 – 49 let.¹⁴⁵

2.3.5.5 Parodovaný frazeologismus *Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra.*

Karikované přísloví *Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra* vzniklo úpravou přísloví *Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítřek*. Opravit znění frazeologismu se pokusilo všech sedmdesát účastníků dotazníkového průzkumu, nicméně dva dotazovaní napsali chybnou odpověď. Za správné znění přísloví jsme uznali také reakce, ve kterých bylo namísto výrazu *zítřek* použito slova *zítra*, tedy *Co můžeš udělat dnes, neodkládej na zítra*. Mylné odpovědi nabízíme k nahlédnutí, prezentujeme je v kategoriích, v nichž se objevily.

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Co můžeš udělat dnes, odlož na zítra*“

¹⁴⁴ Jeden zástupce věkové kategorie 40 – 49 let uvedl dvě odpovědi, jednu správnou a jednu chybnou, proto jsme započítali do výsledků obě dvě odpovědi zvlášť.

¹⁴⁵ Chybnou verzi přísloví jsme zaznamenali toliko u mužů, všechny ženy se shodly na správné variantě *Všude dobře, doma nejlíp/nejlépe*.

Kategorie 30 – 39 let:

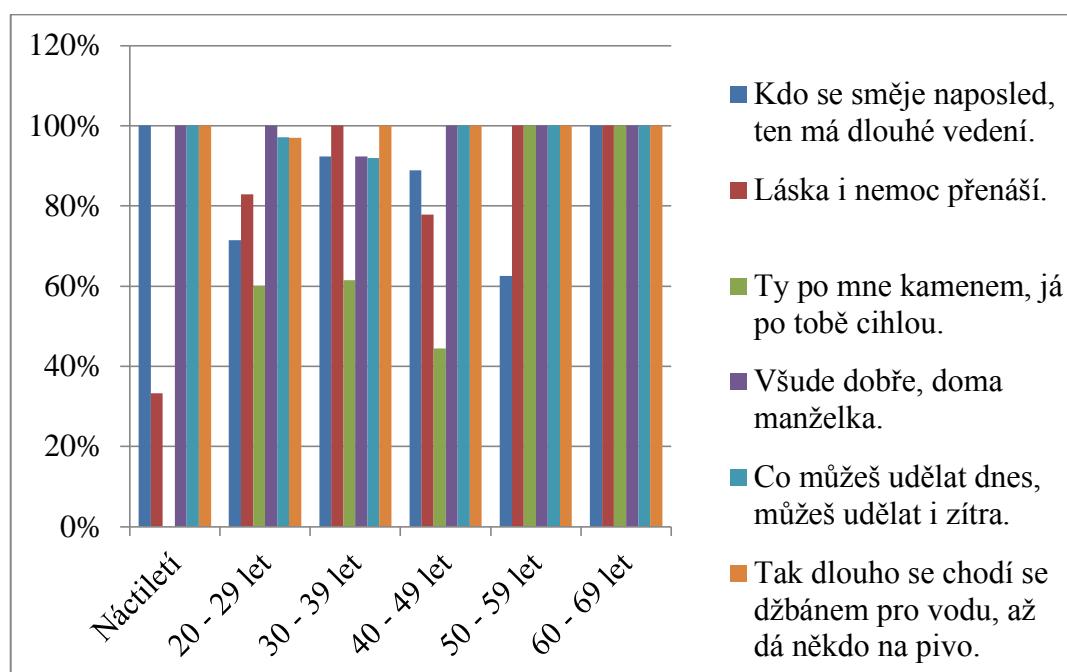
- „*To se mi líbí*“

2.3.5.6 Karikovaná přemie *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až dá někdo na pivo.*

Karikatura *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až dá někdo na pivo* vznikla pozměněním přísloví *Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne*. Počet doplněných výroků u tohoto úkolu rovná se devětašedesáti, jeden dotazovaný tedy nepoznamenal žádnou odpověď.¹⁴⁶ Mezi odpověďmi nebyla zaznamenána žádná chybná odpověď, což je jediný případ z celé sedmé úlohy.

Nyní následuje přehledný graf, který znázorňuje, na kolik procent byli zástupci jednotlivých věkových kategorií úspěšní v nahrazování karikovaných částí přísloví částmi původními. Podle našeho předpokladu, nejlépe se dařilo doplňování dvěma nejstarším věkovým skupinám, tedy 50 – 59 let a 60 – 69 let. V případě karikovaného frazeologismu *Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou* se prokázala nulová znalost původního znění frazeologismu u nejmladších respondentů, tedy u kategorie náctiletých.

Graf úspěšnosti jednotlivých věkových kategorií při nahrazování karikované části přísloví částí správnou

¹⁴⁶ Mužský reprezentant věkové skupiny 20 – 29 let nenapsal žádnou odpověď.

2.3.6 Zadání osmé – Pokud jste se někdy setkali s některým z následujících frazémů, označte je křížkem.

Záměrem tohoto úkolu bylo prokázání tvrzení, podle něhož některé paremie zanikají spolu s dobou. Dále jsme chtěli dokázat hypotézu, že respondenti mladšího věku se setkali s nižším počtem starých přísloví, nežli respondenti věku vyššího, tedy že s přibývajícím věkem dotazovaných roste také počet známých přísloví a naopak. Vyhodnocení osmého zadání potvrdilo naše předpoklady. Na závěr této podkapitoly předkládáme dva souhrnné grafy. První graf znázorňuje v procentech, kolik respondentů z jednotlivých věkových kategorií uvedlo, že se někdy setkali s předloženými paremiemi. Druhý graf znázorňuje pohyb znalosti starých paremií, tedy graf prokazující, že s věkem dotazovaných roste počet frazeologismů, s nimiž se dotazovaní někdy dostali do styku.

Frazeologismy předložené respondentům v průzkumném šetření:

Přátelé bud'me, dluhy si plaťme.

Kdo za dveřmi poslouchá, sám o sobě slýchá.

Ne ten dá, kdo má, ale kdo chce.

Stavět dům na písku.

Těžké stříbro dělá lehkou mysl.

Chléb má rohy, nouze nohy.

Kde jest dobrý konec, dobrá jest celá věc.

Příklady táhnou.

Nejznámější paremií, tedy tou, s níž se setkalo nejvíce dotazovaných, je pořekadlo *Příklady táhnou*.¹⁴⁷ Označilo jej osmatřicet účastníků dotazníkového průzkumu, přičemž mezi těmi, kdo se dostali do kontaktu s tímto frazeologismem, neobjevili se příslušníci kategorie náctiletých, a naopak všichni příslušníci reprezentující skupinu 60 – 69 let se s frazeologismem již dříve setkali.

Druhý nejvyšší počet označení obdržela sentence *Stavět dům na písku*,¹⁴⁸ křížkem ji poznamenalo celkem třiatřicet respondentů. Nejčastěji se s tímto výrokiem

---

¹⁴⁷ Uvedené pořekadlo je známé také díky stejnojmenné filmové komedii Miroslava Cikána *Příklady táhnou* (scénář: Neuberg, Josef, Mottl, Jarka) z roku 1939.

¹⁴⁸ „*Stavět na písku něco – budovat něco na špatných základech*“ (Zaorálek, 1963: 295).

setkali dotazovaní reprezentující kategorii 40 – 49 let, dále pak polovina představitelů skupin 50 – 59 let a 60 – 69 let.

Třetí pomyslnou příčku v pořadí obsadilo přísloví *Přátelé budme, dluhy si platíme*, se kterým se někdy setkalo dvaadvacet dotazovaných. Nejméně se s tímto frazeologismem dostali do kontaktu reprezentanti věkové kategorie 50 – 59 let.

Pouze o jeden křížek méně, tedy jedenadvacet, dostal výrok *Kdo za dveřmi poslouchá, sám o sobě slychá*. S tímto příslovím se již dříve setkali zástupci všech skupin, kromě skupiny 60 – 69 let. Nejčastěji se ukázala známost paremie mezi příslušníky kategorie 50 – 59 let.

Jedenáctkrát bylo označeno známým přísloví *Kde jest dobrý konec, dobrá jest celá věc*,¹⁴⁹ se kterým se setkali příslušníci všech věkových kategorií, kromě kategorie 60 – 69 let. Jedenkrát méně, desetkrát obdrželo označení přísloví *Ne ten dá, kdo má, ale kdo chce*. Tento výrok se ukázal zcela neznámým příslušníkům skupině náctiletých a 40 – 49 let.

Nejnižší počet poznačení získaly paremie *Chléb má rohy, nouze nohy* a *Těžké stříbro dělá lehkou mysl*. První jmenovaný výrok označili známým čtyři účastníci průzkumného šetření,¹⁵⁰ druhé přísloví zaškrtl toliko jeden dotazovaný, a to žena ze skupiny 20 – 29 let.

Nyní předkládáme k nahlédnutí souhrnné grafy. První graf zřetelně ukazuje, že nejvíce respondentů se setkalo s paremií poslední – *Příklady táhnou*, nejméně respondentů pak s paremií pátou – příslovím *Těžké stříbro dělá lehkou mysl*. Druhé grafické zpracování potvrzuje náš předpoklad, že procento známosti starých paremií stoupá s přibývajícím věkem dotazovaných a zároveň procento žádného styku se starými paremiemi klesá s rostoucím věkem dotazovaných.¹⁵¹

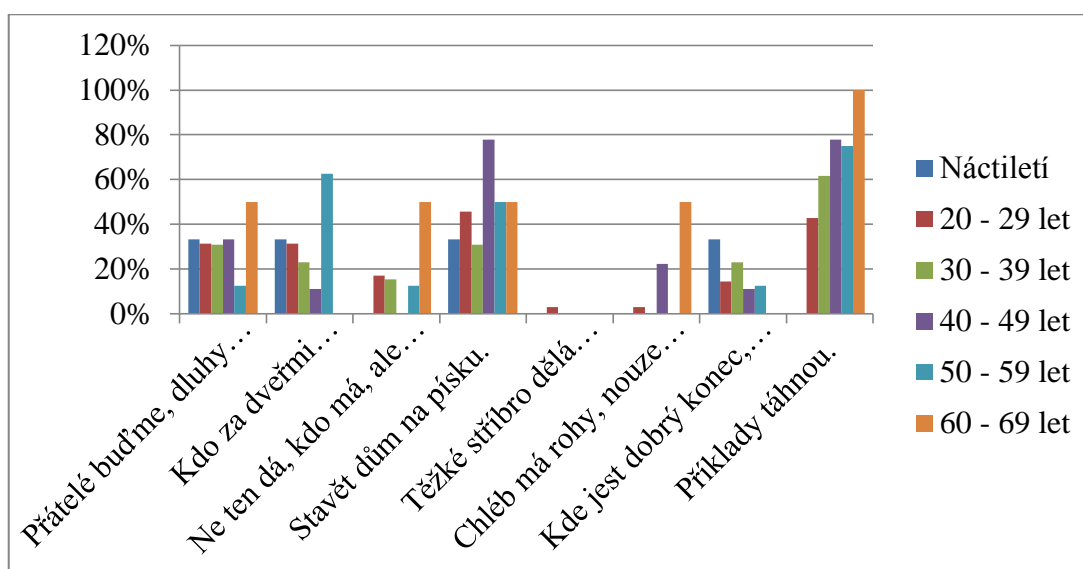
---

¹⁴⁹ Přísloví najdeme například v Čelakovského *Mudrosloví*. (viz Čelakovský, 19:)

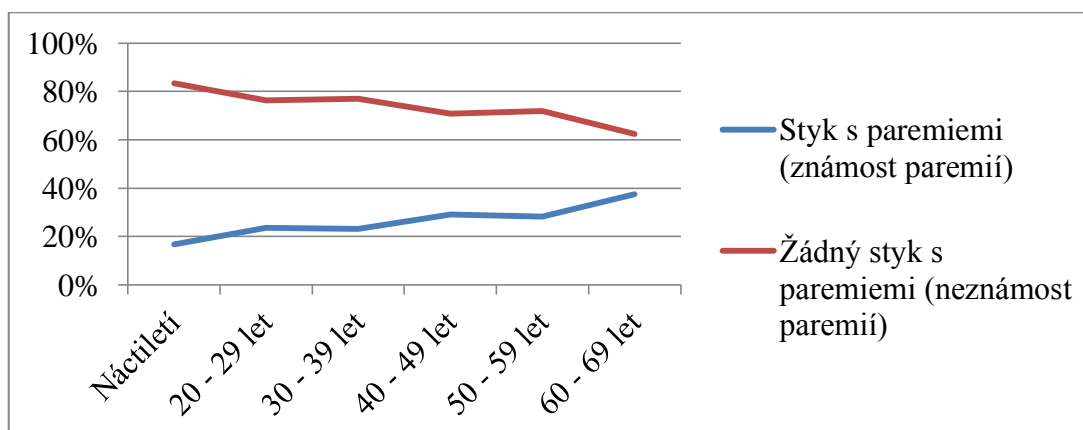
¹⁵⁰ S uvedenou sentencí se již dříve setkali dva příslušníci věkové kategorie 40 – 49 let, jeden zástupce kategorie 20 – 29 let a jeden z nejstarších respondentů, představitel kategorie 60 – 69 let.

¹⁵¹ V Příloze č. 7 předkládáme k nahlédnutí tabulku ukazující, kolik respondentů z jednotlivých věkových kategorií se setkalo se zadanými příslovími.

Graf znázorňující kolik respondentů se setkala se zadanými paremiemi

Graf znázorňující pohyb styku (seznámení se) se starými paremiemi

2.3.7 Zadání deváté – Máte oblíbené nějaké pořekadlo, přísloví či rčení?

V případě, že ano, napište jej.

Tímto dílčím úkolem jsme chtěli nabýt podkladů pro sestavení pomyslného žebříčku, jenž by odhalil, jaké pemie jsou mezi lidmi nejoblíbenější. Úkol vyplnilo osmašedesát respondentů, toliko dva respondenti se na úkolu nepodíleli.¹⁵² V této úloze jsme zaregistrovali tři typy reakcí, a to zaškrtnutí záporné odpovědi (*Ne*), zaškrtnutí kladné odpovědi (*Ano*), ovšem bez doplnění oblíbeného frazeologismu, a nakonec označení kladné odpovědi s připojením oblíbeného výroku.

¹⁵² Úkol nevyplnila jedna příslušnice kategorie 30 – 39 let a jeden zástupce kategorie 50 – 59 let.

Celkem sedmnáct dotazovaných odpovědělo, že nemají žádné oblíbené pořekadlo, přísloví nebo rčení. Mezi těmito respondenty se neobjevil žádný z reprezentantů nejmladší věkové kategorie, kategorie náctiletých. Kladnou odpověď označily křížkem dvě osoby, a to zástupkyně skupiny 20 – 29 let. Devětačtyřicet účastníků průzkumného šetření zaškrtno pozitivní odpověď a zároveň připojilo oblíbenou sentenci. Někteří dotazovaní uvedli i dva či tři výroky, započítali jsme tedy každý zvlášť. Mezi těmito výroky se objevila nejen přísloví a rčení, ale také živá slova a sentence, se kterými jsme se dosud nesetkali a pokusili jsme se je dohledat pomocí internetu. Uváděné paremie můžeme dále rozdělit na paremie původní a karikované, jež nám poskytly především odpovědi mužů.

Na pomyslném prvním místě, hodnoceno podle četnosti výskytu, se umístilo přísloví *Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*, jež napsalo šest dotazovaných a vyskytlo se ve čtyřech věkových skupinách (náctiletí, 20 – 29 let, 40 – 49 let a 50 – 59 let). Druhé místo v pořadí by pak obsadily tři výroky, a to v kategorii 20 – 29 let: „*Chovej se k ostatním tak, jak chceš, aby se oni chovali k tobě*“, v kategorii 30 – 39 let: „*Nečiň druhému co sám nerad*“, v kategorii 50 – 59 let: „*Co nemáš rád sám, nečiň jiným*“, které mají v podání respondentů poněkud odlišnou formu, ale jejich význam je shodný, proto je počítáme jako jednu sentenci. Na třetí příčku se dostaly dva frazeologismy: *Boží mlýny melou pomalu, ale jistě* a *Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá*, které se objevily v tomto úkolu shodně u dvou dotazovaných (první jmenované přísloví ve skupinách 20 – 29 let a 50 – 59 let, druhý ve skupinách 20 – 29 let a 30 – 39 let). Výše uvedené výroky spolu s ostatními sentencemi zaznamenanými v devátém zadání předkládáme k nahlédnutí doslova přepsané, a to ve věkových kategoriích, v nichž byly zaregistrovány.

Kategorie náctiletí:

- „*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*.“
- „*Kdo se moc ptá, málo googlí*“¹⁵³
- „*Úsměv nezlepší situaci, ale naštve tolik lidí, že stojí za to si jej udržet*.“

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Blbý kdo dává, blbější kdo nebere*.“
- „*Boží mlýny melou pomalu, ale jistě*“

---

¹⁵³ Karikované přísloví je utvořeno z přísloví *Kdo se moc ptá, moc se dozví*.

- „Chovej se k ostatním tak, jak chceš, aby se oni chovali k tobě“
- „Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.“
- „Kde je vůle tam je cesta“
- „Kdo chce kam, pomozme mu tam.“
- „Kdo chce mír, připravuje se na válku.“¹⁵⁴
- „Kdo jinému jámu kopá sám do ní padá,“ a „Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá.“
- „Kdo jinému jámu kope, zbytečně se dře.“
- „Koho chleba jíš, toho píseň zpívej“
- „Lepší stádo volů, než hejno slepic. ☺ Toť moje vlastní tvorba inspirovaná divčím kolektivem na SZŠ :-D“
- „Líná huba, holé neštěstí.“
- „Máš-li deštník v prdeli, je lepší ho neotvírat“
- „Mluvíti stříbro, mlčeti zlato.“
- „My o vlku a vlk za humny“
- „Na každé prase se vaří voda.“
- „Nevěřící Tomáš.“¹⁵⁵
- „Nikdy neříkej nikdy.“
- „Podvedeš mě jednou hanba Tobě, podvedeš mě podruhé hanba mně.“¹⁵⁶
- „Pozdě bycha honit.“
- „S úsměvem jde všechno líp.“
- „Svůj úspěch hodnoťte podle toho, čeho všeho jste se pro něj vzdali.“¹⁵⁷
- „Štěstí přeje připraveným“
- „Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne“
- „Účel světí prostředky. Viz Kryl“¹⁵⁸

¹⁵⁴ Dotazovaný uvedl část citátu Publia Flavia Vegetia Raneta, jenž zní: „Igitur qui desiderat pacem, praeparet bellum“ (Tedy nechť ten, kdo chce mír, chystá se na válku).

¹⁵⁵ Frazeologismem *Nevěřící Tomáš* označujeme někoho, kdo je „pochybovačný, nedůvěřivý člověk, kterého nelze (často ani nejpěknějšími argumenty a očividnou skutečností) o něčem přesvědčit“ (Červená a kol., 1988:348).

¹⁵⁶ Kořeny výroku nejsou známy, ale ve světě je znám díky americkému televiznímu seriálu *Star Trek* (1966 – 1969) a v anglické podobě tento výrok zní: „Fool me once, shame on you; fool me twice, shame on me.“

¹⁵⁷ Uvedený výrok patří mezi citáty, v tomto případě jde o slova Dalajlámy.

- „*Vrána k vráně sedá*“
- „*Žádný učený z nebe nespadl, zato blbce jako kdyby shazovali.*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Bez práce nejsou koláče*“
- „*Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá.*“
- „*Lež má krátké nohy.*“
- „*My o hovně a hovno na botě.*“
- „*Nečiň druhému co sám nerad*“
- „*Pán bůh sere na větší hromadu.*“¹⁵⁹
- „*Počítej s nejhorším, doufej v nejlepší.*“
- „*S poctivostí nejdál dojdeš*“
- „*To, že jsi paranoik, ještě neznamená, že po tobě nejdou.*“¹⁶⁰
- „*U pramene jsem a žízni hynu*“¹⁶¹
- „*Za dobrotu na žebrotu*“

Kategorie 40 – 49 let:

- „*Chybami se člověk učí, ale nepoučí.*“
- „*Já o voze, on o koze*“
- „*Jaký si to uděláš, takový to máš*“¹⁶²
- „*Kdo jinému jámu kopá sám do ní padá*“
- „*Kůň jednou hříbětem, člověk dvakrát dítětem*“
- „*Všechno je jinak*“

---

¹⁵⁸ Poprvé se s touto sentencí setkáváme ve *Vladaři* (kniha napsána 1513, vydána 1532), jehož autorem je Niccolò Machiavelli. Respondent odkazuje k textu písně *Jidáš* (1974) Karla Kryla, v níž se zpívá: „*Jidáš, k čemu tohleto smetí, farizej nikdy rukama nelomí, pro něho účel prostředky svěťí!*“

¹⁵⁹ Podobné je německé přísloví *Der Teufel scheisst immer auf den groessten Haufen* (Ďábel vždy sere na větší hromadu).

¹⁶⁰ Výrok „*To, že jsme paranoidní, ještě neznamená, že po mně nejdou*“ bývá připisován Woodymu Allenovi.

¹⁶¹ „*Já u pramene jsem a žízni hynu, horký jak oheň, zuby drkotám,*“ tak zní úvodní verše básně z pera Françoise Villona, v překladu od Otokara Fischera.

¹⁶² Výrok „*Jaký si to uděláš takový to máš*“ nalezneme kupříkladu v textu písně *I. signální* české hudební skupiny Chinaski (Táborský, František, Malátný, Michal 1999).

Kategorie 50 – 59 let:

- „Bez ženy a tabáku, je smutno v baráku“
- „Boží mlýny melou pomalu a jistě“
- „Co nemáš rád sám, nečiň jiným.“
- „Dvakrát měř a jednou řež“
- „Kdo jinému jámu kope, sám do ní padá.“
- „Na každého jednou dojde“
- „Podle sebe soudím tebe“

Kategorie 60 – 69 let:

- „Co se vleče, neuteče“

2.3.8 Zadání desáté – Kde se nejčastěji setkáváte s pořekadly, příslovími a rčeními?

V tomto zadání jsme se pokusili zjistit, kde se dotazovaní nejčastěji setkávají s paremiemi. Na otázku odpovědělo šestašedesát účastníků dotazníkového průzkumu.¹⁶³ Odpovědi, jež respondenti uvedli, jsme pro lepší přehlednost rozčlenili do deseti skupin: 1. Knihy a noviny – tuto eventualitu napsalo čtyřiatřicet dotazovaných,¹⁶⁴ 2. Film – odpověď zaznamenána čtrnáctkrát, 3. Běžný život – tuto reakci jsme zaregistrovali dvánáctkrát, 4. Křížovky – prostřednictvím křížovek se s paremiemi setkává sedm respondentů, 5. Rodina a přátelé – rodinné příslušníky, přátele či známé napsalo sedm dotazovaných, 6. Písňové texty – pomocí písní se s pořekadly, příslovími či rčeními dostává do styku sedm účastníků průzkumného šetření, 7. Internet – tento prostředek označilo za pramen pět respondentů, 8. Škola a zaměstnání – čtyři dotazovaní se setkávají s paremiemi ve škole nebo v zaměstnání,¹⁶⁵ 9. Ostatní – do této skupiny jsme zařadili odpovědi s nejnižším zastoupením, a to dotazníky (tři respondenti), kalendář (dva respondenti), televizní pořady (jeden respondent) a pohlednice (jeden respondent), a na-

---

¹⁶³ Úkol nevyplnili čtyři respondentky, a to z věkových skupin náctiletí, 20 – 29 let, 30 – 39 let a 50 – 59 let.

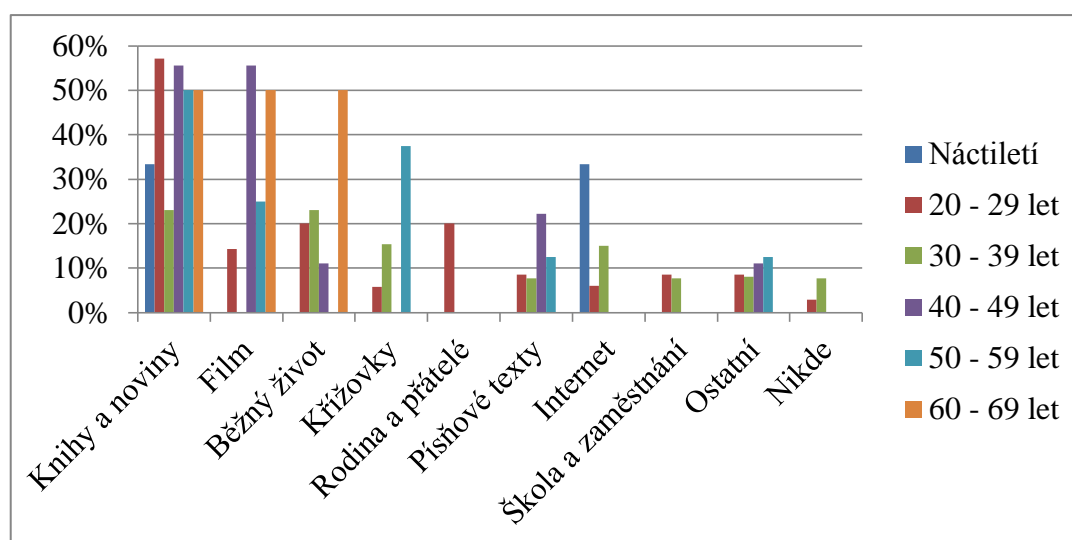
¹⁶⁴ Jeden zástupce kategorie 40 – 49 let napsal přímo *Bibli*. Několik dotazovaných odpovědělo *dětské/pohádkové knížky*.

¹⁶⁵ Jeden respondent ze skupiny 30 – 39 let uvedl: „*Na poradách s vedením*.“

konec 10. Nikde – dva muži uvedli, že se s pořekadly, příslovími a rčeními nesetkávají nikde.

Následující grafické zpracování této otázky jasně naznačuje, že například internet, jako zdroj frazeologismů, je doménou mladších generací. Poněkud překvapivé výsledky přináší film jako prostředek styku s paremiemi. Tuto možnost jsme vůbec neznamenali u představitelů nejmladších zástupců, tedy kategorie náctiletých a neobjevila se ani v odpovědích v kategorii 30 – 39 let, nadto v případě zástupců kategorie 20 – 29 let ji napsalo pouze pět respondentů z pětatřiceti.¹⁶⁶

Graf znázorňující podíl zdrojů paremií v jednotlivých věkových kategoriích

2.3.9 Zadání jedenácté – Používáte v běžné konverzaci pořekadla, přísloví či rčení?

V této otázce nás zajímalo, zda dotazovaní uplatňují frazeologismy při běžném rozhovoru. Požádali jsme respondenty, aby posoudili, jak často oni sami používají pořekadel, přísloví a rčení. Pro usnadnění práce byly u otázky předloženy vzorové odpovědi, a to *Ano, velmi často, Ne, vůbec, Někdy ano* a *Výjimečně*.¹⁶⁷ Tohoto úkolu se zúčastnilo sedmdesát dotazovaných, tedy všichni účastníci dotazníkového průzkumu. Nejvíce, pětatřicet respondentů uvedlo, že někdy užívají pořekadel, přísloví a rčení. Tento

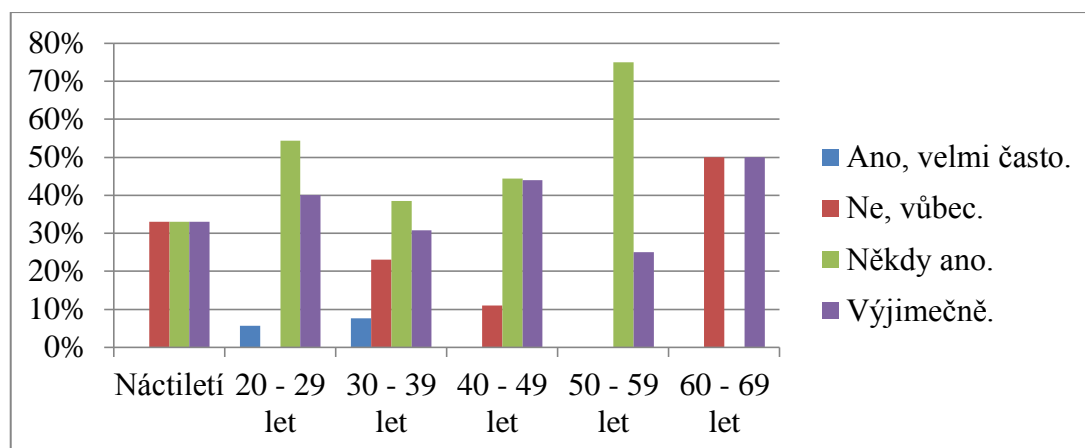
¹⁶⁶ V Příloze č. 7 nabízíme k nahlédnutí přehledné vyhodnocení desátého zadání v tabulce.

¹⁶⁷ Jsme si vědomi, že zcela objektivní měřítka k vymezení častého používání paremií neexistují, protože trojí použití frazeologismů týdně může představovat u jednoho dotazovaného hojné, u jiného naopak sporadické aplikování frazeologismů. Z tohoto důvodu vyvozujeme u této otázky závěry z toho, jak respondenti posoudili frekventovanost paremií podle subjektivní srovnávací stupnice.

názor jsme zjistili u zástupců všech věkových skupin, kromě skupiny 60 – 69 let. Šestadvacet respondentů ohodnotilo své používání paremií za výjimečné. Toto mínění jsme zaregistrovali v každé věkové kategorii. Šest dotazovaných si stojí za názorem, že ve svém životě vůbec nepoužívají frazeologismů. S tímto postojem jsme se setkali ve čtyřech skupinách – náctiletí, 30 – 39 let, 40 – 49 let a 60 – 69 let, přičemž druhá uvedená kategorie měla u záporné odpovědi *Ne, vůbec* nejvyšší zastoupení (3 respondenti). Tři účastníci průzkumného šetření se považují za velmi časté uživatele pořekadel, přísloví a rčení.¹⁶⁸ Jejich tvrzení můžeme na podkladě výsledků, které ukázaly, že se tito respondenti v předložených úkolech mýlili minimálně, považovat vskutku za pravdivé.

Na základě výše uvedených údajů, jež jsme získali od dotazovaných, lze konstatovat, že podle svých osobních kritérií respondenti neuvádějí frazeologismů často, ale jen někdy. V každém případě však u účastníků průzkumného šetření převládá používání paremií nad nepoužíváním.¹⁶⁹

Graf frekvence používání pořekadel, přísloví a rčení

2.3.10 Zadání dvanácté – Pokud uplatňujete v konverzaci pořekadla, přísloví a rčení, z jakého důvodu tak činíte?

V poslední otázce průzkumného šetření nás zajímalo, z jakého důvodu respondenti užívají paremií v běžné konverzaci. Jelikož jsme chtěli, aby se účastníci průzkumu vyjádřili vlastními slovy, nebyly jim předloženy žádné vzorové odpovědi. Otázku zodpovědělo pětadesát dotazovaných a někteří z nich uvedli více jak jednu pohnutku

¹⁶⁸ Mezi těmi respondenty byly dvě ženy náležící do kategorie 20 – 29 let a jeden muž příslušící ke kategorii 30 – 39 let.

¹⁶⁹ Výsledky jednotlivých věkových skupin prezentujeme rovněž v přehledné tabulce. Viz Příloha č. 7.

k používání frazeologismů. Získané odpovědi jsme roztřídili do sedmi přehledných skupin: 1. Výstižnost dané situace – nejvíce, devatenáct respondentů užívá paremií pro jejich výstižnost v příhodné situaci,¹⁷⁰ 2. Podpora sdělovaného tvrzení (užití paremií jako příkladu, příměru) – patnáct dotazovaných aplikuje pořekadla, přísloví a rčení jako příklady a přirovnání, 3. Vtipnost, legrace – dvanáct respondentů užívá frazeologismů, aby byla konverzace veselá a humorná, 4. Ozvláštnění a oživení konverzace – jedenáct dotazovaných uplatňuje paremie, protože je považuje za dobrý prostředek k zpestření rozhovoru, 5. Ponaučení – pět respondentů napsalo jako důvod používání paremií poučení, 6. Dotazovaní nevědí – dva dotazovaní netuší, proč v konverzaci užívají frazeologismů, 7. Ostatní důvody – pět respondentů uvedlo pohnutky, které měly nízké zastoupení, proto jsme je sdružili do jedné skupiny a nabízíme je níže k nahlédnutí.

Odpovědi dotazovaných zařazené do skupiny Ostatních důvodů:

Kategorie náctiletí:

- „*Neuplatňuji.*“¹⁷¹

Kategorie 20 – 29 let:

- „*Některá proto, že už to mám zažité, jiná pro lepší, pestřejší vyjádření. Ale spíše ten první důvod.*“

Kategorie 30 – 39 let:

- „*Pokud bych je používal, tak asi proto, abych si připadal ostatním zajímavěj.*“

Kategorie 40 – 49 let:

- „*Proč taky?*“¹⁷²

Kategorie 50 – 59 let:

- „*Ne*“¹⁷³

---

¹⁷⁰ Výstižnost situace napsali zástupci všech věkových skupin, kromě kategorie náctiletých a kategorie 50 – 59 let.

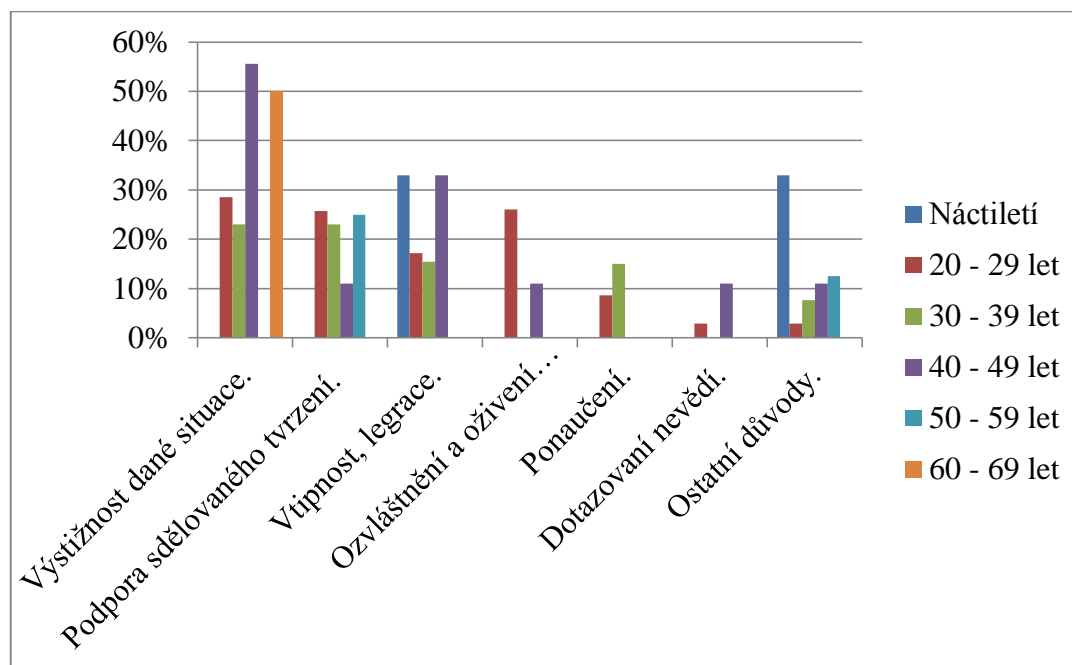
¹⁷¹ Respondentka odpověděla v dřívější otázce, že frazeologismů vůbec neuvžívá.

¹⁷² Dotazovaný v předešlé otázce, zda užívá v konverzaci paremií, odpověděl záporně (*Ne, vůbec*).

¹⁷³ Respondentka na otázku, zda uplatňuje v rozhovoru paremie, odpověděla, že výjimečně.

Na základě výše zmíněných údajů, jež jsme získali z dotazníků, lze prohlásit, že na základě svých osobních úvah, dotazovaní užívají frazeologismů především pro jejich výstižnost, příkladnost a také důvtipnost.¹⁷⁴ Často jich používají také k ozvláštňení rozhovoru, méně často pak pro ponaučení konverzačních partnerů.¹⁷⁵

Graf frekvence jednotlivých důvodů užívání paremií v běžné konverzaci

¹⁷⁴ Vtipností hýří především frazeologismy karikované, ale některé vtipem oplývající paremie nalezneme už ve starých paremiologických sbírkách, například u Dobrovského: „*Mluv tehdáž, když hus prdne a veš zakašle*“ (Dobrovský, 1963: 67).

¹⁷⁵ Výsledky zpracované do přehledné tabulky prezentujeme v Příloze č. 7.

ZÁVĚR

Diplomová práce se zabývala frazeologismy, a to pořekadly, příslovími a rčeními, jejich pozicí, úlohou, existencí a proměnou na našem území v průběhu času. V úvodu práce jsme si vytyčili cíle, kterých jsme chtěli dosáhnout. Poukázání na bohatství českých paremií, nastínění jejich vývoje, prezentování jejich stálého užívání na praktických ukázkách publicistického a uměleckého stylu, nakonec také poodhalení situace užívání a znalosti/neznalosti frazeologismů u českých mluvčích – to byly hlavní záměry naší práce, které jsme chtěli na předcházejících stránkách uskutečnit.

Z důvodu rozsahu a samozřejmě také pro lepší přehlednost, člení se tato práce na tři části – teoretickou, praktickou a přílohy. V první části jsme se zaměřili na teorii získanou především prostudováním přiměřených publikací. K této části se vztahuje náš první záměr – poukázání na nezměrné bohatství českých paremií a nastínění jejich vývoje na našem území, a to od jejich shledání v překladu *Bible* až po současnost, kdy dochází k hojnému karikování frazeologismů. Druhá část práce se věnuje praktickému užívání paremií. Zde jsme se snažili uskutečnit další dva cíle – prokázat stálé uplatňování frazeologismů, a to prostřednictvím několika excerpt z tištěné publicistiky a české prózy, a také poodkrytí situace používání a míry znalosti českých pořekadel, přísloví a rčení u běžných uživatelů českého jazyka, a to pomocí dotazníkového průzkumu, jehož se účastnilo sedmdesát respondentů. Třetí část pak obsahuje přílohy doplňující některé kapitoly práce.

Předložením základního poučení o frazeologismech, jimiž se v práci zabýváme, tedy o pořekadlu, přísloví a rčení, považovali jsme za vhodný začátek práce. Při snaze vymezit tyto termíny, vyvstala komplikace, jelikož různé publikace definují uvedené frazémy nestejně. Podle jaké příručky tedy pojmy definovat? Záleží na potřebách každého jedince, jak moc odbornou definici právě potřebuje. Běžný uživatel českého jazyka si vystačí s vymezením termínů od Marie Čechové, Vladimíra Šmilauera či *Příruční mluvnice češtiny*. Náročnějšímu uživateli bychom doporučili sáhnout spíše po *Encyklopedickém slovníku češtiny*.

Dále se naše pozornost zaměřila na sběr českých paremií, vybrané osobnosti s ním spojené a na jejich paremiologická díla. První doklady o českých frazeologismech nalézáme již ve dvanáctém století, a to v pracích kronikářů a kazatelů, jež jsou psané latinsky. Nicméně české přísloví ve své podobě lidové, objevuje se nejdříve o dvě století později. Nejstarší doklady českých paremií, které jsou však psány rýmem, shledáme

v legendách a *Dalimilově kronice*. Ze stejného období pochází také sbírka Konráda z Halberstadtu, jež výrazně ovlivnila další utváření lidové tradice. Ze století patnáctého pochází pak sbírka frazeologismů, kterou připisují Smilu Flaškovi z Pardubic a Rychmurka.

V šestnáctém století vznikla sbírka *Česká přísloví*, již sepsal Jan Blahoslav, a to ze sebraného materiálu svého, ale především materiálu Matěje Červenky. Tato sbírka stala se důležitým pramenem pro budoucí paremiologické bádání. Práce neslouží toliko jako soubor českých paremií, Jan Blahoslav se zde pouští do role rádce, který poučuje o jejich správném aplikování. Navíc se také dotýká otázky, jak překládat do češtiny frazeologismy latinské a připouští, že některé frazeologismy existující v češtině nelze v latině najít.

Další sbírkou, kterou jsme se zabývali, byla práce Josefa Dobrovského – *Českých přísloví sbírka* z roku 1804 a její přínos je nesmírný. Toto dílo reprezentuje nejenom jádro sběratelské činnosti před další velkou paremiologickou sbírkou – Čelakovského *Mudroslovím*, ale představuje rovněž východisko pro následující teoretické uvažování o českých paremiích jako o významném lidovém vyjádření. Dobrovský při práci s prameny pracoval velmi profesionálně, každý zdroj podrobil kritickému hodnocení. Nešlo mu o určitý druh literatury ani o selekci určitých autorů, kritériem, jež bylo pro něj rozhodující, byla jazyková stránka materiálu. Jako první zkoumal původ, četnost a sémantiku českých frazeologismů. Dobrovský vysoce hodnotil jazyk knižních přísloví doby Daniela Adama z Veleslavína, představoval pro něj vrchol dokonalosti z hlediska lexikálního i syntaktického. Přínosem Dobrovského sbírky je také odhalení dříve opomíjeného nadčasového obsahu českých knih. Rovněž rozpoznání spojitostí českých paremií s cizími předlohami považujeme za přínosné. Jeho záznamy identického frazeologismu z rozličných pramenů, vytvořily první předpoklady k vzájemnému komparování souvislostí mezi paremiemi, které žijí v ústní tradici a paremiemi knižními. Nadto Dobrovský při své práci objevil, že lze obohatit lexikální zásobu soudobého jazyka, a to pomocí zastaralých, zapomenutých lidových frazeologismů oživených a vhodně začleněných do knih. Kromě sběru a kritickému posuzování frazeologismů, věnoval svou pozornost také paremiologické terminologii. Dobrovský se stal pomyslným spojovacím článkem mezi starší tradicí, již představoval zejména Komenský, a mladší, kterou dovršil Čelakovský.

Jak jsme již výše uvedli, další velkou paremiologickou prací je sbírka Františka Ladislava Čelakovského – *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích* (1852). V této

sbírce nalezneme obrovské množství paremií nejen českého, ale také cizího původu, především ruského, polského a srbského. Tato skutečnost koresponduje s autorovým postojem ke koncepci Slovanské vzájemnosti. Podle panslavistické myšlenky je smyslem sbírky prezentovat Slovany jako lid vysokých kvalit a nezkaženého morálního zdraví. *Mudrosloví* mělo zároveň povzbudit hrdost Čechů z vědomí příslušnosti k mocnému a mravně dokonalému národu. Pro Čelakovského, stejně jako Dobrovského, představoval frazeologický materiál prostředek aktualizace slovní zásoby soudobého jazyka.

Posledním paremiologickým dílem, kterému jsme v této práci věnovali pozornost, byl rozsáhlý dvousvazkový tezaurus Václava Flajšhansse – *Česká přísloví. Sbirka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku* (1911, 1913). Jedná se o jednu z nejkompletnějších, nejvýznamnějších a nejpřínosnějších lexikografických prací české paremiologie. Autor slovníku ke každému frazeologismu uvádí kontexty z kronik, análů a jiných památek, a to v chronologickém sledu, díky čemuž lze sledovat vývoj paremií a hodnotit jejich rozšíření. Flajšhansse můžeme označit za internacionálního ducha české paremiologie, poněvadž zastával a samozřejmě dokazoval názor, že česká paremiologie je ze značné míry nečeská. Flajšhanssova badatelská činnost nesporně prokázala nečeskost mnohých slovanismů, které doslova přeložil Čelakovský a jež jeho následovníci dále vydávali za domácí, tedy české. Nesporný význam pro vědu paremiologickou má rovněž obsáhlý úvod tezauru. Flajšhans v něm podává informace o soupisech frazeologických sbírek a také poučení o jednotlivých sbírkách, a to nejen českých. Dále obšírně vysvětluje termín přísloví a zmiňuje se karikování přísloví, dokonce předvídá výzkum takto utvořených antipřísloví. Nadto autor vyjadřuje několik idejí, které jsou doposud v paremiologii aktuální.

Mnohé z frazeologismů, které zaznamenali výše uvedení autoři ve svých dílech, zanikly spolu s dobou, nicméně některé, a není jich málo, přetrvaly dodnes.

V další kapitole jsme se zabývali paremiemi biblického a antického (latinského) původu a také paremiemi modifikovanými, karikovanými. Stály tak před námi na jedné straně frazeologismy původu starobylého, na straně druhé frazeologismy původu nového. Ačkoli se v současné době karikované paremie derou do popředí, a to především u představitelů mladé generace, paremie biblické a antické si stále drží své postavení v praktickém užívání. Přestože modifikování a karikování frazeologismů slaví svůj triumf v současnosti, Flajšhans upozorňuje na příklady známé již z patnáctého století.

Následně se tato práce věnovala praktickému užití pořekadel, přísloví a rčení. Kládli jsme si otázku, kde se lidé nejčastěji dostávají do styku frazeologismy. Naše odpověď zní – takřka kdekoli. Paremie se objevují ve filmech, televizních a rozhlasových pořadech, písních, reklamách, křížovkách či internetových diskuzích. Slýcháme je od příbuzných a blízkých, v zaměstnání či ve škole. Setkáme se s nimi dokonce i ve výtvarném umění, což dokládá rovněž Příloha č. 4 a 5. Dle našeho soudu jsou však nejčastějším pramenem českých frazeologismů slohové útvary stylu publicistického a uměleckého. Toto přesvědčení v případě stylu publicistického, příhodně demonstrovala excerpta z týdeníku *5plus2* a deníků *Žatecký a lounský deník* a *Sport*. Výskyt paremií ve stylu uměleckém jsme prokazovali prostřednictvím ukázek ze známých českých knih – *Saturnin*, *Babička* a *Hrdelní pře anebo Přísloví*.

Naším posledním, nikoli však nejméně důležitým, cílem bylo poodhalení stavu užívání a znalosti/neznalosti pořekadel, přísloví a rčení u běžných uživatelů jazyka. Pro získání potřebných dat, uskutečnilo se průzkumné šetření, do kterého se zapojilo sedmdesát účastníků – stejný počet mužů i žen. Stáří respondentů bylo rozličné, proto jsme respondenty při sepisování výsledků rozdělili do několika věkových kategorií.

Předpokládali jsme, že znalost frazeologismů závisí na věku uživatelů jazyka a s tím souvisejících životních zkušenostech. Naš předpoklad se názorně potvrdil hned v několika zadáních dotazníkového průzkumu. Dobrým příkladem jsou kupříkladu výsledky jednotlivých věkových kategorií v zadání pátém, v němž respondenti měli co nejpřesněji doplnit správné znění zadaných paremií. Zde při doplňování stoprocentně uspěli zástupci nejstarší věkové kategorie (60 – 69 let) a úspěšnost druhé nejstarší skupiny (50 – 59 let) rovnala se pětasedmdesáti procentům. Zadání šesté, ve kterém měli dotazovaní napsat frazeologismy shodného, případně nejvíce podobného významu k frazeologismům zadaným, rovněž prokázalo, že starší respondenti si vedli lépe než ti mladší. Toto zadání patřilo, soudě dle výsledků, k nejobtížnějším z celého dotazníkového průzkumu. Jako třetí ukázkou potvrzení našeho předpokladu můžeme uvést například výsledky zadání sedmého, v němž byla respondentům předložena karikovaná přísloví, a žádali jsme je o napsání jejich původního znění. Ačkoli v této úloze podaly všechny věkové kategorie velmi dobré výkony, dvě nejstarší věkové skupiny si opět vedly nejlépe.

Kromě míry znalosti frazeologismů, zkoumali jsme u respondentů také důvody a míru aplikování frazeologismů v konverzaci. Na základě odpovědí z jedenáctého a dvanáctého zadání, lze konstatovat, že respondenti pořekadel, přísloví a rčení neuží-

vají příliš často, nicméně někdy jich používají. S potěšením však můžeme prohlásit, že mezi účastníky průzkumu převládá používání frazeologismů nad jejich nepoužíváním. Co se týče otázky pohnutek, které uživatele českého jazyka přimějí aplikovat paremie v konverzaci, dotazování se shodují, že užívají frazeologismů především kvůli jejich výstižnosti, příkladnosti a důmyslnosti. Někteří jimi dávají ponaučení, jiní chtějí ozvláštnit rozhovor.

V průzkumném šetření nás rovněž zajímalo, kde se mluvčí nejčastěji setkávají s paremiemi. Odpovědi respondentů potvrdily náš předpoklad, že se uživatelé českého jazyka dostávají do styku s frazeologismy nejčastěji prostřednictvím slohových útvarů publicistického a uměleckého stylu. Výsledky nám rovněž odhalily, že častými zdroji jsou také filmy, situace běžného života, méně častými pak rodina a přátelé, písňové texty či internet, který stává se pramenem pořekadel, přísloví a rčení spíše pro mladší generace.

Shrňme-li veškeré výsledky průzkumného šetření, lze učinit závěr, že věk má do jisté míry vliv na rozsah znalosti paremií, dále že většina respondentů zná správné znění českých pořekadel, přísloví a rčení, stejně tak jejich význam. Dotazování rovněž používají frazeologismů v běžné konverzaci, ačkoli tak činí zřídka, a to především proto, že je považují za výstižné, příkladné a důvtipné. Slohové útvary publicistického a uměleckého stylu jsou dvěma nejčastějšími prostředky, jejichž prostřednictvím se dotazování dostávají do kontaktu s paremiemi.

Pořekadla, přísloví a rčení obohacují každý, nejen český jazyk. Rčení a pořekadla vystihují příznačné situace a shrnují zkušenosti lidí. Přísloví obsahují morální ponaučení, které je předáváno dalším generacím, aby se s jejich pomocí mohly vyvarovat zbytečných chyb. Frazeologismy jsou pro svou stručnost, srozumitelnost, jednoduchost a často také důvtipnost oblíbeným výrazovým prostředkem. Jejich znalost významně rozšiřuje naši slovní zásobu a nadto také značí vzdělanost a kultivovanost člověka.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

- BEČKA, JOSEF V. *Slovník synonym a frazeologismů*. 3. vydání. Praha: Vydavatelství Novinář, 1982. 464 s.
- BENEŠ, BOHUSLAV. *Česká lidová slovesnost. Výbor pro současného čtenáře*. Praha: Odeon, 1990. 363 s.
- Biblií svatá aneb Všecka svatá písma Starého i Nového zákona*. Praha: Synodní rady českobratrské církve evangelické, 1942. 1101 s.
- Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenická rada církví v ČSSR, 1989. 1148 s.
- BITTNEROVÁ, DANA, SCHINDLER, FRANZ. *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2003. 313 s.
- ČECHOVÁ, MARIE A KOL. *Čeština – řeč a jazyk*. 2. přepracované vydání. Praha: ISV, 2000. 407 s.
- ČECHOVÁ, MARIE A KOL. *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008. 381 s.
- ČELAKOVSKÝ, FRANTIŠEK L. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Doslov Dvořák, Karel. 3. vydání. Praha: Vyšehrad, 1949. 923 s.
- ČELAKOVSKÝ, FRANTIŠEK L. *Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Doslov Štěpánek, Vladimír. Praha: Československý spisovatel, 1978. 308 s.
- ČELAKOVSKÝ, FRANTIŠEK L. *Prísloví – napoví. Výbor z Mudrosloví národu slovanského ve příslovích*. Doslov Dvořák, Karel. Praha: Albatros, 1976. 171 s.
- ČERMÁK, FRANTIŠEK. Frazém a idiom, Frazém propoziční a polypropoziční monosubjektový, Frazeologie a idiomatika, Pořekadlo, Pranostika, Přísloví, Rčení. In *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. S. 139 – 144, 322, 332, 357 a 368.
- ČERMÁK, JOSEF, ČERMÁKOVÁ, KRISTINA. *Slovník latinských citátů. 4328 citátů s českým překladem a výkladem*. Praha: Euromedia Group k. s. – Knižní klub v edici Universum, 2005. 544 s.
- ČERVENÁ, VLASTA A KOL. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Praha: Academia nakladatelství Československé akademie věd, 1988. 512 s.
- ČERVENKA, MATĚJ, BLAHOSLAV, JAN. *Česká přísloví*. Připravil Spilka, Josef., Praha: Odeon, 1970. 104 s.

- DOBROVSKÝ, JOSEF. *Českých přísloví sbírka*. Připravil Heřman, Miroslav. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 224 s.
- FLAJŠHANS, VÁCLAV. *Česká přísloví. Sbírká přísloví, prúpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku*. (2 svazky) Předmluva editorů Mokienko, Valerij, Stěpanova, Ludmila. 2. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého, 2013. 1288 s.
- HAUSER, PŘEMYSL. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1980. 192 s.
- CHLOUPEK, JAN A KOL. *Stylistika češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 294 s.
- JIROTKA, ZDENĚK. *Saturnin*. 8. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1968. 240 s.
- JUNKOVÁ, BOHUMILA. Kulturní frazeologie v současné publicistice. In: *Komunikace – styl – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006. S. 87 – 92.
- KARLÍK, PETR, NEKULA, MAREK, RUSÍNOVÁ, ZDENKA (EDS.). *Příruční mluvnice češtiny*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 799 s.
- KOTT, FRANTIŠEK Š. *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. Díl první A – M*. Praha: Knihtiskárny Františka Šimáčka, 1878. 1097 s.
- KUKAL, PETR. *Povídání a hry s českými příslovími pro děti od 6 do 10 let*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing, a.s., 2007. 120 s.
- KUŤÁKOVÁ, EVA, MAREK, VÁCLAV, ZACHOVÁ, JANA. *Moudrost věků. Lexikon latinských výroků, přísloví a rčení*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1994. 679 s.
- MÜLLEROVÁ, ADÉLA. *Velká kniha českých pranostik*. Praha: Nakladatelství PLOT, 2010. 231 s.
- NĚMCOVÁ, BOŽENA. *Babička*. 7. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1975. 253 s.
- NĚMCOVÁ, RADOMÍRA. *Česká přísloví a rčení v průběhu staletí*. České Budějovice, 2009. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury. Vedoucí práce Nosková, Milena.
- OUŘEDNÍK, PATRIK. *Aniž jest co nového pod sluncem*. Předmluva Stich, Alexandr. Praha: Mladá fronta, 1994. 261 s.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR. *Nauka o českém jazyku*. 2. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973. 336 s.

ŠŤASTNÝ, OTAKAR L. *Okřídlená rčení. Sbíрка užívaných význačných výroků z cizích jazyků*. Praha: E. Weinfurter, 1947. 227 s.

VANČURA, VLADISLAV. *Hrdelní pře anebo Přísloví*. Předmluva Opelík, Jiří. 3. vydání. Praha: Odeon, 1979. 185 s.

VANČURA, VLADISLAV. *Hrdelní pře anebo Přísloví*. Doslov Mukařovský, Jan. 2. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1958. 158 s.

VEČERKA, RADOSLAV. *Biografickobibliografické medailonky českých lingvistů: bohemistů a slavistů*. 2. vydání. Brno: Masarykova univerzita, Linguistica ONLINE, 2008. 200 s.

ZAORÁLEK, JAROSLAV. *Lidová rčení*. 2. opravené vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 780 s.

ZEMANOVÁ, MIRKA. *Co na srdci, to na jazyku. Česká přísloví, přirovnání a rčení*. Brno: Computer Press, a. s., 2008. 112 s.

ŽÁČEK, JIŘÍ, LICHÝ, LUBOMÍR. *Kapesní opravník českých přísloví*. Praha: Ivo Železný, 2001. 22 s.

WEBOVÉ STRÁNKY:

ŘEF stránky školního časopisu Gymnázia Pelhřimov: www.ref.gype.cz/?p=316

Tom.cekuj.net: www.tom.cekuj.net/view.php?cislocclanku=2011100001

ČLÁNKY Z NOVIN A ČASOPISŮ:

CIBOROVÁ, KATEŘINA. Kutilství v Česku: Ženy se náradí nebojí. *Žatecký a lounský deník*. 2013, č. 48, s. 13.

FIALA, KAREL. Josef Kaufmann v opeře Parsifal. *Žatecký a lounský deník*. 2013, č. 50, s. 8.

HRABĚ, STANISLAV. Morálka se přikázat nedá. *Sport*. 2013, č. 43, s. 8.

JANDA, VOJTĚCH. V porsche už nejezdím, prohrál jsem ho, říká bojovník proti hazardu. *5plus2*. 2013, č. 21, s. 16.

JÓNA, EUGEN. Pavel Doležal a jeho gramatika. *Slovenská řeč*. 1978, č. 5, s. 257 – 266.

KALOUŠ, PAVEL. Navrch huj, vespod fuj. *Sport*. 2013, č. 45, s. 24.

KOLÁŘOVÁ, MIROSLAVA. Potkani kolonizují sídliště. *5plus2*. 2013, č. 21, s. 3.

PELÍŠEK, ANTONÍN. Poliklinika: do střechy teče. *5plus2*. 2013, č. 21, s. 4.

SKLENÁŘ, JAN. Tábor – putování podél Lužnice. *5plus2*. 2013, č. 21, s. 40.

Druhy i názvy rozličných spojení slov. *Naše řeč*. 1943, č. 9, s. 197 – 207.

ŠVECOVÁ, JANA. Údolím se valila vlna jako dvoupatrový dům. Stavbyvedoucí se zastřelil. *Žatecký a lounský deník*. 2013, č. 50, s. 5.

TROŠKA, ZDENĚK. Nemohl nás praotec Čech vzít trochu víc na jih? *5plus2*. 2013, č. 21, s. 33.

VÍZEK, LADISLAV. Plzeň se nepodělá. *Sport*. 2013, č. 43, s. 16.

ZYKLOVÁ, MARTINA. Jirkov jede o 106: Vybralo se přes čtyři sta tisíc. *Žatecký a lounský deník*. 2013, č. 48, s. 2.

PÍŠŇOVÉ TEXTY A FILMY:

I. Signální [píseň]. Hudba: Tábořský, František. Text: Malátný, Michal. 1999.

Honza málem králem [film]. Scénář: Kautský, Oldřich. Režie: Zeman, Bořivoj. 1977. 01:26:00.

Jarčín profesor [film]. Scénář: Šlégl, Čeněk, Feix, Karel. Režie: Šlégl, Čeněk, Slavíček, Jiří. 1937. 01:42:00.

Jidáš [píseň]. Hudba: Kryl, Karel. Text: Kryl, Karel. 1974.

Když ptáčka chytají [píseň]. Hudba: Uhlíř, Jaroslav. Text: Svěrák, Zdeněk. 1984.

Koloběžka první [film]. Scénář: Sýkorová, Helena. Režie: Ráža, Ludvík. 1984. 01:30:00.

Noc na Karlštejně [film]. Scénář: Podskalský, Zdeněk. Režie: Podskalský, Zdeněk. 1973. 01:23:00.

O štěstí a kráse [film]. Scénář: Zinnerová, Markéta. Režie: Koutná, Libuše. 1986. 01:03:00.

Příklady táhnou [film]. Scénář: Neuberg, Josef, Mottl, Jarka. Režie: Cikán, Miroslav. 1939. 01:25:00.

Sextánka [film]. Scénář: Štěpánek, Bohumil. Režie: Innemann, Svatopluk. 1936. 01:32:00.

Sněženky a machři [film]. Scénář: John, Radek. Režie: Smyczek, Karel. 1982. 01:22:00.

Some Like It Hot [film]. Scénář: Diamond, I.A.L. Režie: Wilder, Billy. 1959. 02:00:00.

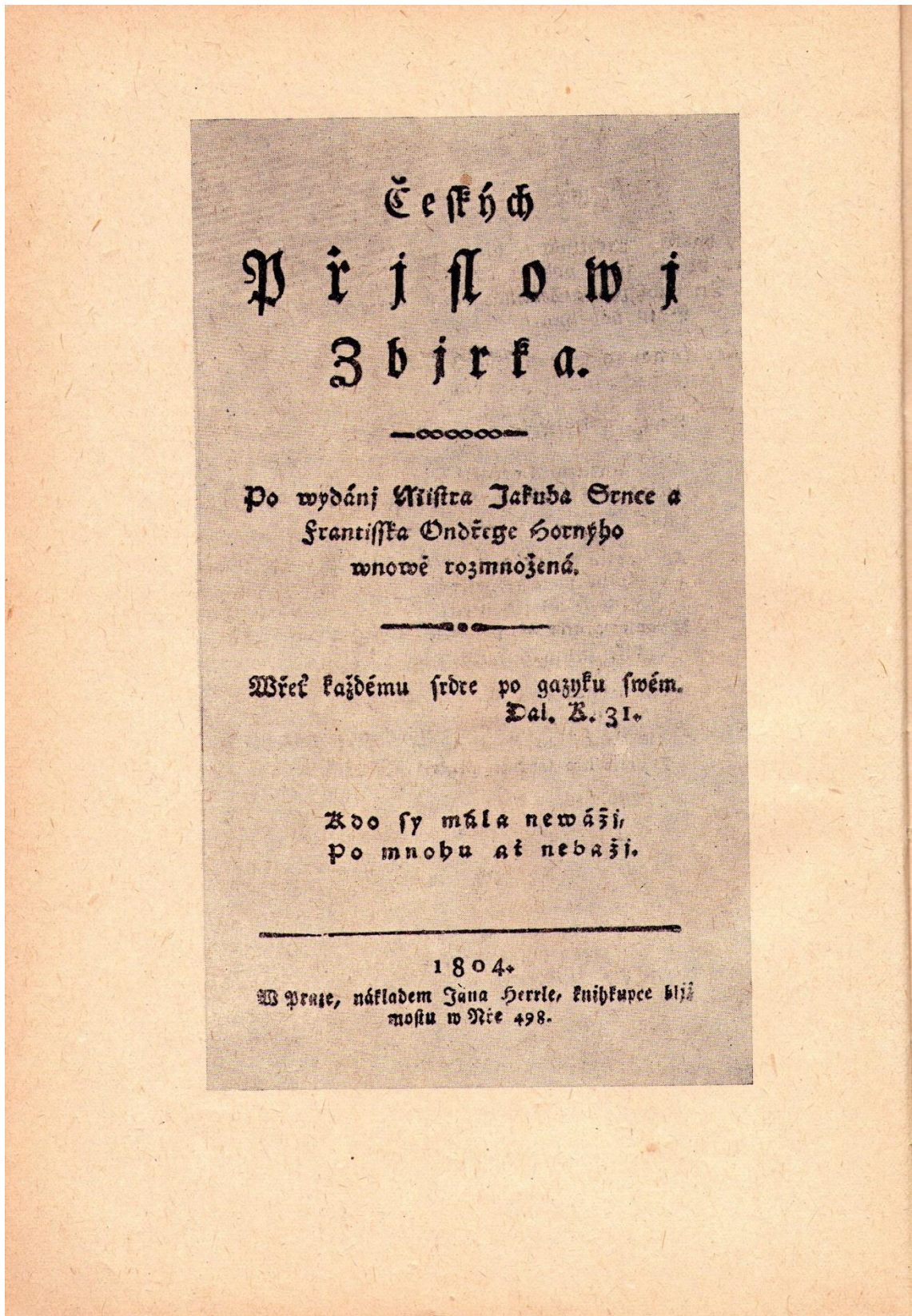
Star Trek [seriál]. 1966 – 1969. 79x00:47:00.

Strach má velké oči [film]. Scénář: Pacovský, Jaroslav. Režie: Kraus, Pavel. 1980. 01:12:00.

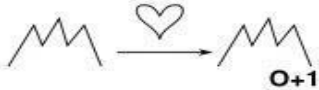

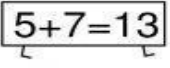

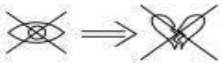

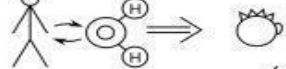
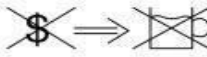

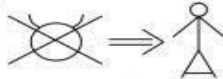

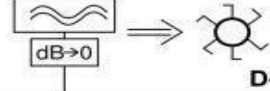
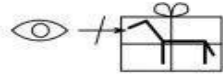
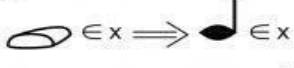

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – Titulní list Dobrovského sbírky z roku 1804

Příloha č. 2 - Přísloví v piktogramech

1 O+1	2 H+4	3 O+1
4 $100 \times 0 = -V$ Ř-3	5 Z+1	6 $t > X \Rightarrow \forall x = \dots$ B+1
7 S+3	8 T+3	9 Á+3
10 H+1	11 D-2	12 Ů+1
13 Ř+3	14 IQAM > IQPM J+1	15 D-1
16 D+4	17 B+1	

1. Láska i hory přenáší
2. Sytý hladovému nevěří
3. Lež má krátké nohy
4. Stokrát nic umožilo vola/osla
5. Mluviti stříbro, mlčeti zlato
6. Po bitvě je každý generál
7. Co oko nevidí, srdce nebolí
8. Ranní ptáče dál doskáče
9. Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až se ucho utrhne
10. Bez peněz do hospody nelez
11. Mezi slepými je jednooký králem
12. Kam čert nemůže, nastrčí ženu
13. Když se dva perou, třetí se směje
14. Ráno moudřejší večera
15. Tichá voda břehy mele
16. Darovanému koni za zuby nekoukej
17. Koho chleba jíš, toho píseň zpívej

Příloha č. 3 – Ukázka školní práce

Bc. Václav Kuneš, 1. ročník Učitelství pro střední školy

UBO/WRET 2011/2012

PŘÍBĚH O THÉSEOVI:

V Athénách žil kdysi princ Théseus, mladík bez bázně a hany. Byl chytrý jako liška a měl srdce lví. Jako by svému otci, králi Aigeovi, z oka vypadl.

Když Théseus vyrostl, přišel den, kdy Athéňané museli dle starého závazku vypravit 7 dívek a 7 mladíků na Krétu za obět' netvoru Mínotaurovi. Dávne neshody byly dosud mezi Athénami a Krétou jablkem sváru. Avšak kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá. Théseus nechtěl být pátým kolem u vozu a nabídl se, že mezi mladíky pojede na Krétu také. Jeho otec Aigeus, toho času již starý jako Metuzalém, měl z toho vítr. Naléhal na Thésea, aby svůj život nedával v sázku, ale bylo to, jako když hrách na stěnu hází. Alespoň tedy syna přesvědčil, aby pamatoval na Navrátila a při zpáteční cestě vyvěsil na loď bílé nebo černé plachty podle toho, zda bude jeho výprava úspěšná. A tak Théseus vyplul na širé moře...

Když Thésea spatřila krétská princezna Ariadna, stála jako solný sloup a měla oči navrch hlavy. Princ byl krásný jako obrázek a zároveň bylo vidět, že v boji by nevzal nohy na ramena. Ariadna měla za ušima a rozhodla se, že jemu i ostatním Minotaurovým obětem pomůže. Théseus na ni hleděl jako tele na nová vrata, když mu tajně podávala svou nit a meč. Vzal ale rozum do hrsti a uvědomil si, že se v bludišti neztratí. Komu se nelení, tomu se zelení. Princ proklál Minotaura Ariadniným mečem, netvor zařval jako tur a zaklepal bačkorama. Díky navinuté niti se poté Théseus i s athénskými mladíky a dívkami šťastně vrátil ke vchodu do labyrintu. Zdálo se, že je konec dobrý, všechno dobré. Ale chyba lávky!

Krétský král, otec Ariadny, se dozvěděl o zabití Minotaura a byl z toho perplex. Začal zplna hrdla rvát, že Théseus musí být potrestán. Ariadna si uvědomila, co má její otec za lubem, chytila příležitost za pačesy a včas s Théseem i athénskými odplula. Brzy však zjistila, že jí princ věšel bulíky na nos, když tvrdil, že ji miluje. Bylo nabíledni, že se dostala z bláta do louže a mohla jen splakat nad výdělkem. Naštěstí loď právě plula kolem ostrova Naxu, kde sídlil bůh Dionýsos. Ariadna kápla božskou a řekla si, že provdat se za Dionýsa znamená udělat terno. Bůh a Théseus byli sice jeden za osmnáct, druhý bez dvou za dvacet, ale Dionýsův palác byl zlatý důl. A tak milá princezna na Naxu vystoupila a stala se Dionýsovou ženou. Ubohému Théseovi zbyly jen oči pro pláč.

Král Aigeus mezitím prožíval hotová Tantalova muka. Syn se dlouho nevracel a král se obával, že to s ním dopadlo bledě. Jednoho dne se ale konečně na obzoru objevila loď. Plachty měla černé jako noc a když je Aigeus uviděl, jeho srdce se zlomilo ve dvě. Král usedavě zaplakal a vrhl se ze skály do moře. Když Théseus dorazil do paláce, přišel už s křížkem po funuse. Teď už mu žádná Ariadnina nit pomoci nedokázala...

Příloha č. 4 – Paremie ve výtvarném umění – Ilustrace Lubomíra Lichého

Když ptáčka lapají, pěkně mu zpívají.

Chutnější ryba na cizí míse.

Kdo rychle dává, dvakrát dává.

Příloha č 5 – Pieter Brueghel starší: Nizozemská přísloví (1559; 117 x 163,5 cm olej na dřevěné desce, Staatliche Museum, Berlín)

Obraz znázorňuje 118 přísloví – např. *Vodit někoho za nos. Dát kočce zvonek. Mít máslo na hlavě. Jeden stříhá ovce, druhý prasata* atd.

Příloha č. 6 – Průzkum k diplomové práci

PRŮZKUM K DIPLOMOVÉ PRÁCI

Máte-li chvilku času, prosím, doplňte níže uvedená zadání. Průzkum má pomoci odhalit povědomí lidí o pořekadlech, příslovích a rčeních. Výsledky průzkumu poslouží pouze ke studijním účelům. Děkuji.

Jakého jste pohlaví?

Žena

Muž

Kolik je Vám let?

K uvedeným frazémům napište, zda se jedná o pořekadlo, pranostiku, přísloví či rčení.

Příklad: *I mistr tesař se utne* – **POŘEKADLO**

- a) Jaká matka, taková Katka. –
- b) Oddělit zrno od plev. –
- c) Jedna vlaštovka jaro nedělá. –
- d) S poctivostí nejdál dojdeš. –
- e) Netrkne-li únor zimu, aspoň do ní kopne. –
- f) Má za ušima. –
- g) Ráno moudřejší večera. –
- h) Mluvíti stříbro, mlčeti zlato. –
- i) Veselá mysl, půl zdraví. –
- j) Káže vodu, pije víno. –

Vysvětlete (odhadněte) několika slovy význam následujících přísloví.

- a) Čisté nebe nebojí se blesku, ani třesku.
- b) Dlouhý jazyk – krátké ruce.

c) Není všechno zlato, co se třpytí.

Doplňte co nejpřesněji znění následujících pořekadel, přísloví a rčení.

- a) Zaječí –
- b) Věšet bulíky –
- c) Nouze naučila –
- d) Líná huba –
- e) Nové koště –
- f) Kam vítr –
- g) Když ptáčka lapají –
- h) Dočkej času –

K zadaným rčením, příslovím a pořekadlům napište rčení, přísloví a pořekadla stejného (nejvíce podobného) významu.

- a) Pozdní hosti jedí kosti.
- b) Žádný učený z nebe nespádl.
- c) Káže vodu, pije víno.
- d) Nechval dne před večerem.
- e) Má za ušima.
- f) Jaká matka, taková Katka.

K uvedeným karikovaným příslovím napište přísloví v původním znění.

- a) Kdo se směje naposled, ten má dlouhé vedení.
- b) Láska i nemoc přenáší.
- c) Ty po mne kamenem, já po tobě cihlou.

d) Všude dobře, doma manželka.

e) Co můžeš udělat dnes, můžeš udělat i zítra.

f) Tak dlouho se chodí se džbánem pro vodu, až dá někdo na pivo.

Pokud jste se někdy setkali s některými z následujících frazémů, označte je křížkem.

- Přátelé buďme, dluhy si platme.
- Kdo za dveřmi poslouchá, sám o sobě slýchá.
- Ne ten dá, kdo má, ale kdo chce.
- Stavět dům na písku.
- Těžké stříbro dělá lehkou mysl.
- Chléb má rohy, nouze nohy.
- Kde jest dobrý konec, dobrá jest celá věc.
- Příklady táhnou.

Máte oblíbené nějaké pořekadlo, přísloví či rčení? V případě, že ano, napište jej.

- Ano
- Ne

Kde se nejčastěji setkáváte s pořekadly, příslovími a rčeními?

Příklad: *písňové texty, křížovky, knihy*

Používáte v běžné konverzaci pořekadla, přísloví či rčení?

- Ano, velmi často
- Ne, vůbec
- Někdy ano
- Výjimečně

Pokud uplatňujete v konverzaci pořekadla, přísloví a rčení, z jakého důvodu tak činíte?

Příloha č. 7 – Tabulky výsledků 3. zadání jednotlivých věkových kategorií.

a) *Jaká matka, taková Katka.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	1	21	11	5	7	1
Pranostika	0	0	0	0	0	0
Příslloví	0	7	0	1	0	1
Rčení	2	7	2	3	1	0

b) *Oddělit zrno od plev.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	0	7	5	5	1	1
Pranostika	0	0	0	0	0	0
Příslloví	1	7	3	2	0	0
Rčení	2	21	5	2	7	1

c) *Jedna vlaštovka jaro nedělá.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	1	6	3	1	3	0
Pranostika	1	19	7	4	3	1
Příslloví	1	5	3	3	2	1
Rčení	0	5	0	1	0	0

d) *S poctivostí nejdál dojdeš.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	0	8	9	2	4	0
Pranostika	0	0	0	0	0	0
Příslloví	3	24	2	7	2	2
Rčení	0	3	2	0	2	0

e) *Netrkne-li únor zimu, aspoň do ní kopne.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	0	3	0	1	0	0
Pranostika	3	32	11	7	8	2
Příslloví	0	0	1	0	0	0
Rčení	0	0	1	1	0	0

f) *Má za ušima.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	0	5	1	2	2	0
Pranostika	0	0	0	0	0	0
Přísluví	0	2	2	0	0	1
Rčení	3	28	10	7	6	1

g) *Ráno moudřejší večera.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	2	15	6	5	1	1
Pranostika	0	1	1	1	1	0
Přísluví	1	14	4	3	3	1
Rčení	0	5	2	0	3	0

h) *Mluví stříbro, mlčí zlato.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	1	13	8	3	0	1
Pranostika	0	0	0	0	0	0
Přísluví	2	15	4	6	4	1
Rčení	0	7	1	0	4	0

i) *Veselá mysl, půl zdraví.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	2	13	6	3	3	0
Pranostika	0	0	0	1	0	0
Přísluví	1	10	3	4	2	2
Rčení	0	12	4	1	3	0

j) *Káže vodu, pije víno.*

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Pořekadlo	0	10	5	5	3	1
Pranostika	0	0	0	0	0	0
Přísluví	1	11	2	3	2	1
Rčení	2	14	6	1	3	0

Tabulka výsledků 8. zadání v jednotlivých věkových kategoriích.

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
<i>Přátelé bud'me, dluhy si plaťme.</i>	1	11	4	3	2	1
<i>Kdo za dveřmi poslouchá, sám o sobě slychá.</i>	1	11	3	1	5	0
<i>Ne ten dá, kdo má, ale kdo chce.</i>	0	6	2	0	1	1
<i>Stavět dům na písku.</i>	1	16	4	7	4	1
<i>Těžké stříbro dělá lehkou mysl.</i>	0	1	0	0	0	0
<i>Chléb má rohy, nouze nohy.</i>	0	1	0	2	0	1
<i>Kde jest dobrý konec, dobrá jest celá věc.</i>	1	5	3	1	1	0
<i>Příklady táhnou.</i>	0	15	8	7	6	2

Tabulka výsledků 10. zadání v jednotlivých věkových kategoriích.

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Knihy a noviny (<i>Bible, Saturnin, pohádkové knihy, knihy, noviny</i>)	1	20	3	5	4	1
Film	1	5	0	5	2	1
Běžný život	0	7	3	1	0	1
Křížovky	0	2	2	0	3	0
Rodina a přátelé	0	7	0	0	0	0
Písňové texty	0	3	1	2	1	0
Internet (např. Facebook)	1	2	2	0	0	0
Škola a zaměstnání	0	3	1	0	0	0
Ostatní (dotazníky, kalendář, tv pořady, pohlednice)	0	4	1	1	1	0
Nikde	0	1	1	0	0	0

Tabulka výsledků 11. zadání v jednotlivých věkových kategoriích.

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Ano, velmi často.	0	2	1	0	0	0
Ne, vůbec.	1	0	3	1	0	1
Někdy ano.	1	19	5	4	6	0
Výjimečně.	1	14	4	4	2	1

Tabulka výsledků 12. zadání v jednotlivých věkových kategoriích.

	Náctiletí	20 – 29 let	30 – 39 let	40 – 49 let	50 – 59 let	60 – 69 let
Výstižnost dané situace	0	10	3	5	0	1
Podpora sdělovaného tvrzení (užití paremií jako příkladu, příměru)	0	9	3	1	2	0
Vtipnost, legrace	1	6	2	3	0	0
Ozvláštnění a oživení konverzace	1	9	0	1	0	0
Ponaučení	0	3	2	0	0	0
Dotazování nevědí	0	1	0	1	0	0
Ostatní důvody	1	1	1	1	1	0